

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06806

TSU DER GROYSER VELT

Chayale Grober

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

Impreso en la Argentina
Printed in Argentine
Copyright by
Chayele Grober
Montreal - Canadá 1952

CHAYELE GROBER

“TZU DER GROISER VELT”

(“HACIA EL GRAN MUNDO”)

BUENOS AIRES 1952

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723

רחל צימשטיין-זבאר

אַרײנפיר

ווען אַ קינסטלערױ אַרבעט אָפּ אויף איין געביט אַ לעבן לאַנג און נעמט זיך פּלוצלינג צו שרייבן אַ בוך, שטעלט מען איר פאַרשידענע פּראָגעס: „ווען?“, „ווי אַזוי?“. איינער אָן אַלטער, ווייטער קרוב אונדזערער האָט מיך פשוט אַ פּרעג געטאָן:

— זע, זאָלטו געזונט זיין, ווי קומט עס צו דיר... ? !
איז וויל איך פאַרענטפּערן די אַלע פּראָגעס.

דעם ווינטער 1941/42 בין איך געבליבן פאַרשפּאַרט אין מיין מאָנטרעאַלער היים — צוגעשמידט צום בעט, פון אַ קראַנקייט, די סיבה פון וועלכער מען האָט נאָך ניט אויסגעפונען ביז היינטיקן טאָג. איך מיינ, אַז איך האָב דאָן דורכגע קרענקט אונדזער גרױסן חורבן.

מיין בעסטער פּריינט איז דאָן געוואָרן און פאַרבליבן מיין פּראָפעסאָרין פון ענגליש — בעטי מעיער. איר האָב איך אָנגעהויבן צו דערציילן עפיזאָדן פון מיין קינדהייט. זי האָט מיך באַוויקט עס צו פאַרשרייבן און זי איז געווען מיין אינס-פּיראַציע פאַר דעם ערשטן, ענגלישן מאָנוסקריפּט (ניט געדרוקט).

אין 1945, ווען די ערד פון מייענע אָבות וואָבן אויסגעברענט צוזאַמען מיט די רעשטלעך פון זייער פּאַרט, האָב איך באַקומען דירעקט אַ דראַנג איבערצוגעבן דאָס וואָס איך געדענק; צו פאַראייביקן די נעמען פון די, וועלכע האָבן מיך באַ-שאַנקען מיט ליבע און פּריינטשאַפט; איבערגעבן דאָס וואָס כּיהאָב באַקומען

חיה לע גראבער

כון מיינע גרויסע לערער און מדריכים ; זיך טיילן מיט די דערפארונגען וואָס איך האָב אויף מיינע וועגן געהאַט.

איך ווידמע דאָס בוך אַ פריינט — רחל צימשטיין־זבאַר ; די אורעלטערן זענען נאָך שכנים געווען, די עלטערן — פריינט, און מיר ביידע זענען געוואָקסן צוזאַמען. אַן איידעלע, ערלעכע, גוטע נשמה איז געווען „די מאַמע“ רחל.

דאָס וואָס די לאַנדסלייט אין בוענאַט־איירעס העלפן אַרויסגעבן דאָס בוך איז פאַקטיש די איניציאַטיווע פון דעם פרעזידענט זייערן יצחק מונאַקער ; עס האָט באַגליקט מיינע אַרגענטיווער לאַנדסלייט צו האָבן אין דער שפיץ אַ קול־טורעלן, קינסטלערישן מענטשן — אַ יונגן, גייסטרייכן טוער. זריק איך דאָ אויס מײן פרייד, וואָס דאָס בוך איז פאַרבונדן מיט די, וועלכע האָבן די געהעריקע באַציונג צו אַ קינסטלער און צו זיין ווערק.

חיה לע נ.

קאפיטל 1

שטאם און ווארצלען

אנג, לאנג נאך פארן דריטן חורבן איז געווען אַ שטאַט — ביאַליסטאָק. כאָטש די גובערניע מיט איר גובערנאַטאָר האָבן זיך איינגעפונדעוועט אין גראַדנע, איז ביאַליסטאָק פאָרט געווען די הויפטשטאָט. ווייזט אויס, אז מיינע אַבות האָבן שוין געווייכט פון די הערשער און זיך געצויגן ווייטער פון דער מאַכט. ביאַליסטאָק מיט אירע איבער הונדערט טויזנט איינוווינער איז נישט אָפגע־שטאַנען פון די גרויסע שטעט אין רוסלאַנד. געווען דאָרט אַ פאָרשטאָט, אַ הויפט־שטאָט און אַ הינטער־שטאָט; געווען גאַסן, געסלעך און הינטערגעסלעך; געווען גבירים, אַריסטאָקראַטן און פיינע לייט; געווען „פאַראייניקטע“ — רעוואָלוציאַ־נערן, ערלעכע אַרבעטער, — אַ וועלט, און אויך געווען אַן אונטערוועלט... געווען גרויסע טוך־פאַבריקן; שיינע געשעפטן, באַרימטע דאָקטוירים, עלעגאַנטע „פּרײ־לינס“, בחור־מלעך־פאַצעטלעך — אַלץ האָט ביאַליסטאָק פאַרמאָגט.

פון מיינע אורעלטערן איז מיר באַקאַנט בלוז מײן מוטערס צד. פון פאָ־טערס צד געדענק איך נאָר די פאַראַלזירטע באַבע און דעם שוסטער, וועלכער האָט געהאַט די חזקה צו מאַכן אונדז שײך אויף יעדן פּסת. און די חזקה האָט ער געהאַט, ווייל ער האָט נאָך געאַרבעט בײַ מײן זיידן. דאָס איז אַלץ וואָס איך ווייס פון יענעם זיידן מיינעם. דערפאַר אָבער ווייס איך שוין נאָר אַ סך פון מײן זיידן

געצל ראָזמאַן. דער זיידע מינער האָט פאַרזיט די וואָרצלען זיינע הינטערן שטאַט און אומבאווסטזיניק געגעבן די מעגלעכקייט קומענדיקע דורות צו גיין פאַרויס צו דער גרויסער שטאַט און פון דאָרט צו דער גרויסער וועלט!...

ווייט אויף כאַניקעס, אַנטקעגן די „מאַגילקעס“ אויפן ראָג שאיעס גאַס, אויף אַ גרויסן הויף אַרומגעצאַמט מיט אַ ווייס-געסאַלכטן פאַרקאַן, האָט זיך רחבתדיק אויסגעלייגט דאָס הויז פון געצל ראָזמאַן. טיף אין הויף האָט זיך געצויגן דאָס לאַנגע איינשטאַקיקע הויז מיט ברייטע טירן צום אַריינגיין און גרויסע פענצטער צום אַרויסקוקן. אינעווייניק איז דאָס הויז געווען דורכגעשניטן אין שלאָפצימערן, אַן עסצימער, אַ סאַליע, אַ צימער פאַר דינסטן, אַ פאַרהויז, אַ סוף. אַלץ איז געווען געראַם און ציכטיק, אַלץ איז געווען אויסגערעכנט פאַר געסט גערופענע און ניט דערוואַרטע. דעם גרעסטן שטח האָט פאַרנומען די סוף. אַ סוף — אַ פאַבריק! דאָ פלעגט אַרבעט אַנגיין מיט איבערשעהן, און אַ גאַנץ יאָר. אַ גאַנצן זומער האָט מען געפרעגלט איינגעמאַכטס; נאָך סוכות האָט מען געשטעלט קרויט, אונגעקעס, בוראַקעס; באַלד נאָך חנוכה האָט מען געפרעגלט גענדרו אויף שמאַלץ און גריבענעס; באַלד נאָך פורים האָט מען געשייערט און געכשרט כלים אויף פסח, נאָך דעם האָט מען באַדאַרפט אַרויסטראַגן דעם פסח און צוריק אַריינברענגען דעם חמץ. און שוין באַלד האָט מען געפראַוועט שבועות און זיך ווידער גענומען צו די איינגעמאַכטס.

דורכן ברייט-צעפענטן טויער פלעגן דראַשקעס אין זומער און שליטנס אין זוינטער אַריינפאַרן אַפרוען מידע פערד און טרייבער, אָפעסן און אָנפוען, אַרויס-שיטן דאָס ביסל מזומן און „וויאַ“ דורכן ברייטן טויער צוריק אין שטאַט אַריין. דעם גאַנצן זומער זענען לאַנגע טישן געווען אויסגעשטעלט אויפן ברייטן הויף און דאָ פלעגן כלים פולע אויסגעליידיקט ווערן, הויפנס אַרויסגעלייגט געלט גע-ציילט ווערן און מענטשן און פערד פלעגן שפאַנען היין און צוריק — טעג און נעכט.

מיין זיידע געצל איז געווען אַ היציקער. מיט דער פאַנטאַזיע איז ער גע-פלוין אַ סך ווייטער ווי זיינע פערד האָבן אים געקענט פאַרטראַגן. איך גלויב, אַז ווען נישט זיין אַסטמע, וואָלט ער זיכער געווען ערגעץ אין ענגלאַנד אָדער אַמע-ריקע. ער איז אָבער געשטאַפט געווען פון גאַט און די איינציקע ווייטע רייזע וואָס ער האָט געמאַכט איז געווען קיין אַדעס צום לימאַן. מיין באַבע פלעגט אָפט דערציילן ווי דער זיידע איז געפאַרן „אויפן לימאַן“ און מיטגענומען מיט זיך די

בת-יחידה באבעלע. און ווי אזוי מען האָט זי געלערנט דאָרט שווימען לינגדיק אינגאנצן „נאָזנאַק“ — אויפן פלייצע. דערציילנדיק דאָס פלעגט די באַבע תמיד טיף אַ זיפּץ טאָן און מיט דעם אויסדריקן איר טיפן טרויער נאָך איר געליבטן מאַן.

געצל ראָזמאַן איז געווען דער בעל-הבית איבער די פּערד און איבער די טרייבער. אַ בעל-הבית אַ כּעסן. אָבער אַ ברייטע האַנט און נאָך אַ ברייטער האַרץ — האָט מען אים ליב געהאַט, כאַטש מען פלעגט מורא האָבן.

טויבע-ריווע געצעליכעס — דאָס ווייב הייסט עס — איז געווען שטיל ווי אַ טויב, גוט ווי אַ מלאַך און געפירט דעם גאַנצן הויף ווי מען פירט אַ מדינה. פלעגן הויץ „מענטשן“ — אָנגעשטעלטע, אויך ווייבער און קינדער קומען און גיין אין מיטנוואַכעדיקע טעג און אין יום-טובים. אַ בן-יחיד זיידל און אַ בת-יחידה באבעל זענען געבליבן פון זיבן. האָט מען די „צוויי אויגן אין קאַפּ“ גע-היט און געקעכלט.

געצל דעם בעל-הבית, דעם מאַן און דעם טאַטן, האָט מען פאַרגעבן דעם בעס, ווייל ער איז געווען אַ שוואַכער, טאַקע צוליב דער אַסממע. איז אויף טויבע ריווע געלעגן דער יאָך ניט נאָר פון דער באַלעבאַטישקייט און קינדער, נאָר אויך פון מאַן. די שטילע טויב האָט אָבער שטיל און ציניעותדיק געטראָגן איר יאָך ביי געצלס לעבן, און שטיל און ציניעותדיק אויפגענומען איר גורל, ווען ער איז גע-שטאַרבן. אַ שיינע, יונגע אלמנה איז טויבע-ריווע געצעליכעס געבליבן מיט צוויי קליינע יתומים אויף די הענט.

זיידל דער בן-יחיד איז געווען געראַטן אין טאַטן, האָט נישט געסטייעט קיין כוחות אים צו פאַרהיטן. פון דער פריער יוגנט אָן האָבן ווייטע קלאַנגען פון אַ נייער וועלט צערייצט זיין פאַנטאַזיע און אים פאַרטראָגן קיין אַמעריקע. ריכ-טיקער געזאָגט, נישט פאַרטראָגן, נאָר געטראָגן קיין אַמעריקע און צוריק. און אז די גאַנצע זאָרג איז פאַרבליבן איבער דער בת-יחידה באבעלע, האָט מען אָנגע-הויבן רעדן איר שידוכים צו גאַנצע פופצן יאָר. ווען דער ערשטער חתן איז געקומען זי אָנקוקן, האָט זי זיך אזוי פאַרשעמט, אז זי האָט זיך פאַרבאַהאַלטן הינטער דער טיר. אָבער אז דאָס איז געווען אַ זאָך אַ באַשערטע, איז קלאָר פון דעם, וואָס דער ערשטער שידוך איז געשלאָסן געוואָרן. מען האָט געשריבן תנאים, געבראַכן טעלער, אָפּגעגעבן מול-טוב די פאַרקנסטע חתן-כלה באַבעלע ראָזמאַן און מוליע גראַבער. אין דעם פאַל, ווי אין אַלע אַזעלכע פאַלן, זענען זיך צונויפ-

חיהלע גראָבער

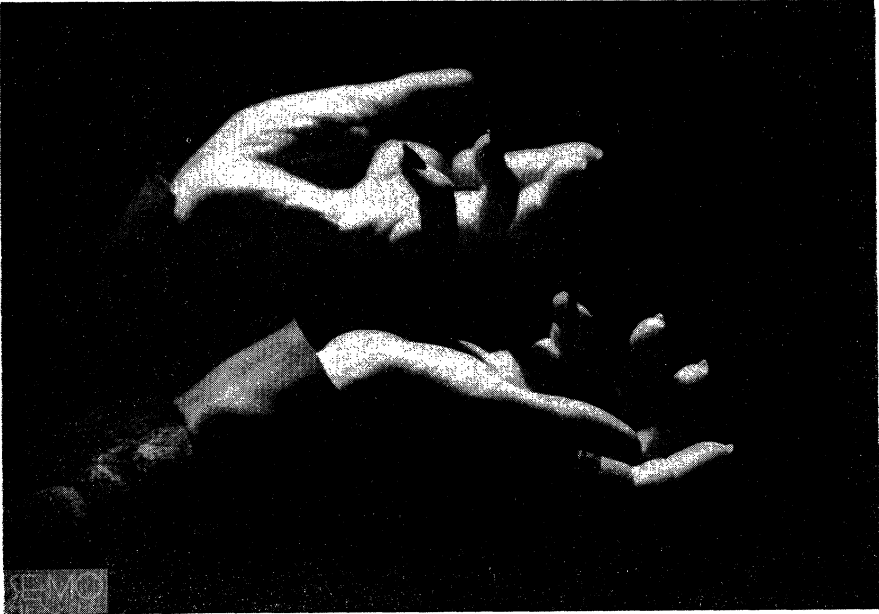
נעקומען צווייגן פון פאַרשידענע וווסן: פון דער כלהם צד האָבן זיך געצויגן שטילע, באַשיידענע, אַרימע גוטע מחותנים און מחותנתטעם, פון חתנם צד זענען אַראָפּגעקומען אַ ביסעלע פאַרביסענע, אַ ביסעלע פאַרריסענע, בעל-גאווהדיקע, נענטערע צי ווייטערע קרובים. האָט זיך ס'יונגע לעבן אָנגעהויבן מיט נייע זאָרן פאַר דער מאַמע טויבע-ריווע.

אויף יאַטקע-גאַס, לעבן נייעם גרינעם בית-המדרש, אין הויז פון אלימלך, האָט ס'יונגע ווייבל באַבעלע געבויט איר קעניגרייך מיטן ניינצן-יאָריקן בוכהאַל-מער מוליע גראָבער. דאָ זענען געבוירן געוואָרן די ערשטע צוויי יינגלעך און דאָ זענען זיי געשטאַרבן. און טויבע ריווע האָט באַשלאָסן צו פאַרקויפן דעם הויף, אויסצובויען אַ דריישטאַקס הויז און אַריבערצוגיין וווינען און באַשיצן איר בת-יחידה — איר, „אויג פון קאַפּ“.

דאָס הויז האָט מען שוין געבויט אַ ביסל ווייטער פון כאַנאַיקעס, אַ ביסל נענטער צו שטאַט און צו „אינטעליגענץ“... דאָס הויז איז געשטאַנען אַנטקעגן דעם יידישן בית-עלמין און געהאַט פון איין זייט דעם אַפטייקער ליפשיץ און פון דער צווייטער זייט די גרויסע הייזער פון רי סערעבראַוויטשעס און פון די צימ-שטיינס. דאָ האָט גאָט באַשאַנקען טויבע-ריווען מיט אַ ביסל גליק פון קינדס-קינדער. דאָ האָט זי געהאָדעוועט אירע צוויי אייניקלעך — מיין ברודער מאַטלען און מיך.

ווען איך האָב באַדאַרפט געבוירן זוערן, איז שוין מיין ברודער געווען אַ בחור פון פיר יאָר. מיין מוטער האָט אים געצויגן מיט איר ברוסט, געוואַרעמט מיט איר אָטעם, אַריינגעהויכט אין אים די נאַנצע ליבשאַפט פון די פאַרשטאַר-בענע צוויי יינגלעך און איר גאַנץ וועזן איז געווען פאַרפולט מיט אים. אָבער אין אַ פּראָסטיקן פעברואַר — אין מיטן העלן טאָג, איז אַראָפּגעקומען אַ מיאום קליין באַשעפעניש בצורת אישה — אין געשטאַלט פון אַ מיידל, און האָט צעשטערט די אידיליע... האָב איך מיט זיך נישט געבראַכט קיין גרויס פרייד פאַר מיין מו-מער און אויך נישט פאַר מיין ברודער. האָט די ערשטע גרויסע וואַרעמקייט אין מיר אַריינגעהויכט מיין באַבע און די ערשטע טראַפּנס מילך האָב איך אַרויסגע-זיגן פון אַ שוסטערקע — אַן אַרעמע, אַן אויסגעדראַטע שוסטערקע פון האַראָדאַק.

ווען איך בין אלט געווען שוין אכט חדשים און מיין פאָטער איז געקומען מיך
זען, האָט ער מיך געטראָפן אין דעם יוּסטרעם איינציקן קעמערל אויף דער שמו-
ציקער פּאָדלאָגע, קייענדיק אַ שטיק שוואַרצן ראָזעווען ברויט אַנשטאַט דער שוס-
טערקעס ברוסט. איז די באַבע געקומען צולויפן, צוגענומען מיך אַהיים, און פון
יענעם טאָג אָן בין איך אַרײַן אין איר רשות.

הענט פון חיהלע גראַבער

קאפיטל 2

מיין היים

וון זינט מיין זכרון פירט מיך, האָבן מיר געהאַט אַ מויער פון דריי שטאַק, אַ דירה באַלד אונטן מיט גרויסע צימערן און מיט אַ קאָנטאַרקע פאַר מיין פּאַטער. צו יענער צייט פון מיין קינדהייט האָט שוין מיין פּאַטער געפירט איי-גענע געשעפטן. מיין מוטער פלעגט דערציילן, אז איידער אונדזער פּאַטער האָט אָנגעהויבן פירן געשעפטן פאַר זיך, האָט ער געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער פאַר איינעם אַ יאָפּע. מיין פּאַטער איז געווען אַ נוטער בוכהאַלטער, אַן ערלעכער „מענטש“ און אַן איבערגעגעבענער פריינט פון די יאָפּעס. אין סעזאָן-צייט פלעגט ער אַרבעטן ביז אין שפעטע נעכט. מיין מוטער האָט יעדעס יאָר געהאַפּט אויף אַ הוספה, אָבער מיין פּאַטער פלעגט יעדעס יאָר ברענגען אַהיים „הער“ יאָפּעס גרוסן. אז ס'איז געוואָרן צען יאָר פון מיין פּאַטערס דינען ביי יאָפּען, האָט ער געבראַכט אַהיים אַ קאַנג-ווערט, אין וועלכן ס'איז געלעגן אַ בריוועלע מיט די בעסטע ווינטשעוואַניעס און אַ קליינע פּאַטאַגראַפיע פון הער יאָפּע מיט זיין אייגנהאַנטיקער אונטערשריפט...

דאָ האָט מיין מוטער באַשלאָסן פאַר מיין פּאַטער, ער זאָל אָנהויבן צו פירן אייגענע געשעפטן. איז ער געוואָרן און פאַרבליבן אַ קאָמיסיאָנער פון טוך.

חיהלע גראַבער

מיין פאָטער איז געווען אַ שיינער מאַן פון מיטעלן וווקס, עלעגאַנט איי-ראַפּעיש געקליידט. געהאַט אַ נוטן רויקן קאָפּ, גערערט שייין און געלאַסן, געווען פינקטלעך און ערלעך. ער איז פון דער נאַטור געווען באַשאַנקען מיט אַ שיינעם לירישן טענאַר. האָט געחלומט צו ווערן אַ זינגער, האָט געלערנט מוזיק (שוין נאָך דער חתונה), געוואָלט ווערן אַ חזן. אָבער די מאַמע מייע האָט נישט געוואָלט זיין קיין חזנטע און זיין קאַריערע האָט זיך געענדיקט מיט אַ „ימים נוראים“ אין אַלטן גרינעם בית-המדרש. דאָס איז פאַרבליבן אַ חזקה פאַר זיין לעבן אין ביאַליסטאָק.

מיין מוטער איז געווען אַ הויכע, אַ ברייט-פלייציקע, אַ פולע, געהאַט אַ שטאַצן, טונקעלן קאָפּ און טיפע, טונקעלע אויגן. זיך געהאַלטן רויק און גער-נאַנגען מאַיעסטעטיש און ווי אַ קעניגין האָט מען זי באַהאַנדלט. מיין באַבע האָט תמיד אָפּגעהיט דאָס הויז. מיין מוטער האָט „געפירט“ דאָס הויז און די געשעפטן. אויך זי האָט געוונגען, געהאַט אַ גוטע סאַפּראַנאָ און ליב געהאַט מוזיק. אָבער יואָם ווייטער איז דאָס זינגען געוואָרן שווערער, ווייזט אויס, געירשנט פון זיידן די אַסטמע. מיר, קינדער, האָבן איבערגענומען די מוזיקאַלישקייט פון טאַטע-מאַמע און עס האָט זיך אויסגעבילדעט אַ קוואַרטעט, וואָס פלעגט קלינגען שבתים און ימים-טובים און וועלכער האָט אָפּגעקלונגען און געמראָגן אַ שם ווייט מחוץ ביאַליסטאָק.

באַלד נאָך אונדזער צוריקקער פון דער דאַטשע, פלעגן שוין די גבאים פון נייעם גרינעם בית-המדרש אָנהייבן קומען אַרומערדן די קומענדיקע ימים-נוראים. מען פלעגט ווידער און אָבעראַמאָל דערמאָנען „מיט וואָס פאַראַ מתיקות פּאַניע גראַבער האָט עס אוועקגעלייגט אַ מוסף“ און ווי ער „האַט צענומען די ווייבער מיט זיין נעילה“... נאָכדעם האָט מען אויסגערדיקט די האַפּענונג, אַז פּאַניע גראַבער וועט אויך דאָס יאָר אָננעמען די במשה פון דעם גאַנצן בית-המדרש, — אפשר אַ כלי-נדרי? ביי מיין פאָטער האָט מען זיך ניט באַדאַרפט לאַנג בעטן; ער האָט ליב געהאַט געזאַנג און ער פלעגט אליין שטאַרק הנאה האָבן פון זיינע תפילות.

מיין פאָטער האָט זיך ניט געגאַרגלט, ניט געטרונקען קיין גאַנל-מאַגלס, ניט גענאַנגען אַרומגעוויקלט מיט פאַטשיילעס. ער פלעגט אַ גאַנץ יאָר, יעדן פּרימאַרן ביים אָנטאָן זיך, זינגען פאַרשידענע שטיקלעך, — אַ ליד, אַ תפילה, און דאָס זעלבע פלעגט ער טאָן פאַר די יום-טובים. דאָס זינגען איז ביי מיין פאָטער גע-

צו דער גרויסער וועלט

נאנגען פונקט אזוי לייכט ווי דאָס רעדן; מען פלעגט זיצן ביים טיש, רעדן, דערציילן, און מיט דערזעלבער נאטירלעכקייט זינגען. איך געדענק ניט, ס'זאלן האָבן געווען אַ סך טעג אָן געזאָנג אין אונדזער הויז. שבתים און יום־טובים פלעגן מיר האָבן אַ סך געסט אין שטוב און אַ סך צוהערער הינטער די פענצטער. אין די זומערן פלעגט אונדזער דאָטשע תמיד ווערן דער צענטער. כאַלר נאָך פסח האָט מען אָנגעהויבן קומען נאָכפרעגן זיך, ווהיין און ווען מיר פאָרן אַרויס, ווייל מען וויל דאָך זיין „מיט באַבקען צוזאַמען“.

אין די זומערן, ווען מיר פלעגן האָבן אונדזער דאָטשע אין ביאָליסטאָקער וואַלד, איז סאַלאָמאָן לעוו אַרויסגעקומען יעדן שבת נאָכמיטיק. מיין פאָטער פלעגט צו דער באַשטימטער צייט אַרויסגיין אים אַנטקעגן און מיך פלעגט ער פירן ביי דער זייט זיינער, און יעדעס מאָל אויף דעם שפאַציר פלעגט מײן פאָטער — אַריינקומענדיק טיף אין וואַלד — אָנהייבן זינגען:

„אַ־אַ, בערעגיס“ ... *

פון אָנהייב פלעגט זיך נאָכדעם דערהערן בלויז דער אָפקלאַנג — דער עכאָ, אָבער אַביסל שפעטער האָט מען דערהערט פון דער טיף פון וואַלד אַן ענטפער פון אַ באַם: „בערעגיס“, — דאָ פלעגט מײן פאָטער ווידער אויסזינגען:

„אַ־אַ, בערעגיס“ ...

און לעוו פלעגט ענטפערן: „בערעגיס“. נאָכדעם האָבן ביידע שטימען פון צוויי עקן וואַלד זיך צוזאַמענגענאָסן אין:

„...אי פאָ דאַלשע דערזשיס...“ (**).

* אַ, היט זיך!
 ** און ווייטער האַלט זיך.

חיהלע גראבער

שבתים און ימים-טובים זענען אין אונדזער היים דורכגעפירט געוואָרן מיט אַ דורותדיקער טראַדיציע. צוזאַמען מיטן זון-אונטערגאַנג איז אויפגעגאַנגען דער פּלאַטער פון שבתדיקע ליכט. דער גלאַנץ פון די זילבערנע לייכטער און די כלים אויפן שנייִווייסן, פּריש-געפרעסטן טישטעך האָבן אָנגעפילט מיט פּרייד. דעם פּאַטערס „גוט שבת“ נאָכן דאווענען און זיין זינגענדיקער קידוש האָבן געקלונגען אין מיינע אויערן די גאַנצע וואָך פון שבת ביז שבת. אַלץ איז געווען טראַדיציע: די געסט, דער סדר אין וועלכן די געסט זענען געקומען, האָט זיך פון שבת צו שבת קיינמאָל נישט געביטן. דער ערשטער צו קומען איז שטענדיק געווען סאַלאַמאָן לעוו.

סאַלאַמאָן לעוו איז געווען אַ הויכער, אַ דיסקער, דער קאָפּ מער גלאַט ווי האָריק. איך האָב שטענדיק געטראַכט, אז דאָס ביסל האָר איז געבליבן בלויז צו דערציילן, אז ער איז באמת א געלער. זיין פנים איז געווען רונד, מיט ברייט-אַפּענע, טיף-ברוינע אויגן און אַ פעסטער ברייטער נאָז. זיין פנים האָט שטענדיק ווייך און דיסקרעט געשמייכלט און זיין נשמה האָט שטענדיק געזונגען. ער איז געווען א סוחר. אַ שניט-געשעפט האָט ער געהאַט. האָט מען פאַרנט אין געשעפט געמאַסטן סחורות, פון הינטן, פון פינצטערן צימערל, האָבן זיך געטראָגן טענער פון זיין פירל אויף וועלכן לעוו האָט געשפילט צווישן סונה און קונה. איך מיינ, אז פירל האָט ער געשפילט בלויז דערפאַר, ווייל צו זינגען אין געשעפט מיט זיין באַס-באַ-ריטאָן וואָלט געווען צו דרייסט. לעוו האָט געהאַט א באַס-באַריטאָן ווייך ווי פו-טער און זיס ווי האָניק. ווען ער פלעגט זינגען, פלעגט די נאָז ווערן נאָך ברייטער און די טונקל-ברוינע אויגן פלעגן זיך אָנגיסן ווי פולע בעכער וויין.

סאַלאַמאָן לעוו איז געווען דער איינציקער לאַנגיאַריקער פּריינט פון מוין פּאַטער און דער שטענדיקער באַס-באַריטאָן אין אונדזער פּאַמיליען-קוואַרטעט.

דער צווייטער גאַסט צו קומען איז שטענדיק געווען „דאָס פעטערל“. דאָס פעטערל איז געווען א פּאַמיליען-אַנקל, כאַטש אַ פעטער איז ער געווען בלויז צו מוין פּאַטער. איז דאָס פעטערל געווען אַמאָל יונג? מיר האָבן אים תמיד געקענט פאַר אַ קליינינקן, אַ דאַרינקן, ליבינקן פעטערל, מיט אַ לאַנג, שיטער, ווייס בער-דעלע, מיט קלייניקע פייכטע אייגעלעך און א ציטערדיק דין שטימעלע. ער האָט גערעדט זייער ווייניק און נאָך שטילער. אָבער עס האָט אים שטענדיק געצויגן צו זינגען. ביי זיך אין דער היים פלעגן די קינדער לאַכן פון זיין זינגען און זיין ברע-גענדיקע, שוואַרצע ראַקע פלעגט זיך בייזערן. דערפאַר אָבער פלעגט ער שוין ביי אונדז פרייטיק-צו-נאַכטס „קומען צום אויסדרוק“.

די אלע פרייטיק-צו-נאכטס זענען שוין געווען די געוויינלעכע, פארשטענד-לעכע, אָנגענומענע אָונטן ביי אונדז אין הויז. עס פלעגן אָבער יעדן ווינטער פאַרקומען די „גרויסע פרייטיק-צו-נאכטסן“. דאָס איז געווען דאָן, ווען עס פלעגט קומען אַן אויסערגעוויינלעכער גאַסט. און נישט סתם אזוי אַ גאַסט, וועלכער קומט אַראָפּ בלויז צו אונדז, נאָר אַ גאַסט, וועלכער קומט אַראָפּ קיין ביאַליסטאָק, צו ביאַליסטאָקער יידן, צו די יידן, וועלכע האָבן ליב און וועלכע זענען מבינים אויף געזאַנג, אויף חזנות! — פון די געסט פלעגט קיין איינער נישט דורכלאָזן צו זיין מיט אונדז אַ פרייטיק אָונט. דער גרויסער חזן סיראַטאַ און דער גרויסער מוזיק-קאָלישער זינגער קוואַרטין זענען געווען ביי אונדז אָפטע געסט. די ווייניקער באַרימטע חזנים פלעגן זיך דורכשרייבן מיט מיין פּאַטער נאָך פאַרן קומען. באַ-לעבאַטים פלעגן קומען פּרעגן מבינות אויף דעם אָדער יענעם חזן פון וויטעבסק, צי פון אָדעס; פון קישיניעוו, צי פון ווילנע... און אז מען האָט שוין אונטער-געשריבן אַן אָפּמאַך אויף אַ שבת צי אַ יום-טוב פלעגט מיין פּאַטערס „קאַנ-טאַרקע“ ווערן אַ מין „טיקעט-אָפּיס“... האָט ער ביי אלעמען געקראָגן אַ שם ווייט אויסער די גרענעצן פון ביאַליסטאָק.

מייענע עלטערן האָבן זיך אָבער נישט באַנונגט בלויז מיט חזנות און האָבן נישט געדינט כלי-קודש. זיי פלעגן אַרויספאַרן אויף רוסישע קאַנצערטן אויך, — אַרויספאַרן טאַקע. ביאַליסטאָק איז געלעגן אויף אַ דירעקטער ליניע מאַסקווע-פאַריז, פלעגן אלע גרויסע זינגער און גרויסע אַרטיסטן זיך אָפּשטעלן אויף גאַסט-ראָלן און קאַנצערטן. ביאַליסטאָק האָט געהאַט אַ רעאַל-שולע, אַ קאַמערץ-שולע, אַ גימנאַזיע פאַר יינגלעך, אַ גימנאַזיע פאַר מיידלעך און עטלעכע פריוואַטע שולעס; האָט זיך ביי אונדז אויסגעהאַדעוועט און דערצויגן אַ יוגנט, — אַ געזונטע, אַ לעבעדיקע, אַ זאָרגלאָזע יוגנט, — סיי אַרעם, סיי רייך.

די הויפּט-שטריכן פון די ביאַליסטאָקער זענען — גאַסטפריינטלעכקייט און מוזיקאַלישקייט. טאַקע דערפאַר קלינגען אָפּ די שטימען פון ביאַליסטאָקער מיט אַ ספעציעלן אָפּטימיזם און מיט אַ טיפּער וואַרעמקייט. און טאַקע דערפאַר האָבן מיר אַן אָפענעם, ערלעכן קוק און אַ באַשיידענעם, ליבן שמייכל.

דאָס איז ביאַליסטאָק!

אין ביאַליסטאָק איז אַ טעאַטער-, אָדער קאַנצערט-אָונט געווען אַ גרויסער יום-טוב. נישט קיין געשעעניש, ווייל נישט ניי, אָבער יום-טוב איז געווען. ביי

חיה לע גראָבער

אונדז פלעגט מען אַרומגיין מיט בילעטן אין טאש וואָכן איידער דער אַרטיסט פלעגט אָנקומען. דער טאָג פון קאָנצערט פלעגט זיין אַן ערב יום־טוב. מע פלעגט אָפעסן פאר פרי, מע פלעגט זיך וואַשן און איבערטאָן. ס'הייסט אַראָפּוואַרפן די וואַכעדיקייט און אַריינגיין אין יום־טובדיקייט. און אַכט אַזוינער האָט מען שוין אַרויסגעשיקט נאָך אַן „איזוואַשטשיק“ און מען איז געפאָרן אין טעאָטער. נאָכרעם האָט מען גערעדט ביז שפעט באַנאכט אַ גאַנצע וואָך, און פרייטיק־צורנאכטס פלעגט מען איבערזינגען וואָס מען האָט געדענקט.

אַט אַזוי האָט מען ביי אונדז אין הויז געלעבט פון סוחרים (ווען גאָט האָט געהאַלפן און זיי האָבן נישט באַנקראַטירט...) און זיך אויסגעלעבט אין מוזיק; אויסגעלעבט זיך און געהאַלפן זינגער און שפילער צו לעבן.

ווען איך בין נאָך געווען גאַנץ קליין, האָט פאָסירט פאָלגנדעס: אין איי-נעם אַ פּרילינג-טאָג איז אַריין אַ ייד צו מיין פאָטער אין „קאָנטאָרקע“, — אַ ייד אַ פעסטער און מיט אַ שטימע אויך אַזאַ, און געזאָגט: „איך בין געקומען צו אייך, פאַניע גראָבער, פון זאַבלודאַווע. איך האָב דאָרט אַ סטאַלעריי. מיין יינגל זיצט גאַנצע טעג אין שטאַל, האָט אויפגעקלעפט פון ברעטלעך אַ פידעלע, אַרויס-געריסן ביים פערד פון וויידל האָר, אָנגעצויגן זיי אויפן פידעלע און שפילט. אפשר קענט איר אים העלפן זיך לערנען?“

דעם פרייטיק פון דער זעלבער וואָך איז ביים טיש געזעסן דאָס קליינע, שעמעוודיקע יינגעלע, און פון דאָן אָן איז זיין געלעגער געווען אויף דער קאַנאַפע אין דער קאָנטאָרקע. ער האָט גענומען פריוואַטע לעקציעס אין ביאָליסטאָק, ביז דער לערער האָט דערקלערט, אַז ער איז שוין צוגעגרייט פאַר אַ קאָנסערוואַטאָריע. דאָן האָט לעוו צוזאַמען מיט מיינע עלטערן אים אַרויסבאַגלייט קיין בערלין.

עס איז אַוועק אַ צייט און קליין און גרויס האָבן נאָך אַלץ גערעדט וועגן דעם, אַז אונדזער משפּחה דערציט ערנעץ אַ גרויסן פידלער. ביז אין אַ געוויסן טאָג אין מיטן ווינטער האָט אַ פרייד באַלויבטן אַלע פנימער אין שטוב: צעסלער, דער יונגער פידלער, קומט אַראָפּ אויף אַ באַזוך! אַלץ און אַלע האָבן זיך אַ דריי געטאָן ווי אין אַ קאַראַהאָד. די באַבע איז געוואָרן שטאַרק באַשעפטיקט מיט איינקויפן, אָנבאַסן און אָפּטאַכן; דינסטן האָבן געשייערט און געוואַשן; שטי-קער מעבל האָבן זיך גערוקט פון איין ווינקל צו אַ צווייטן און איינס צום צווייטן האָט געשריגן: מאַכט פּלאַץ, געסט קומען!

צו דער גרויסער העלט

דעם פרייטיק האָבן לייכטער געשיינט מער ווי תמיד, אויגן האָבן געפינקלט און פנימער האָבן געלויבטן — אלץ איז געווען אָנגעפילט מיט אַ פריידיקער דער-זוארטונג. צוזאמען מיטן שבת האָט אַרײַנשפּאַצירט א נידעריקער, ברייטפלייצ-קער יונגערמאַן מיט באַשיידענע, אָבער זיכערע טריט, אָנגעטאַן אין אַ לאַנגן פעלערײַנע-מאַנטל, מיט אַ ברייטן, שוואַרצן, ווייכן הוט און מיט אַ פידעלע אין אַ שוואַרצן פּוטלאַר אונטערן אָרעם. שבת-צו-נאַכטס האָבן געסט אָנגעהויבן! שטראַמען נאָך פאַר הברלה. מען האָט פאַרנומען פלעצער אויפן פּאַל, אויף בו-פעטן, טישן, — די ווענט זענען געווען באַקלעפט מיט מענטשן. און פון אַ וויי-העלע האָבן זיך געטראָגן גאַלדענע טענער! — טענער וואָס צעגיסן זיך אין אייערע גלידער, מיישן זיך אויס מיט אייער בלוט און בלייבן מיט אייך אויף אַ לעבן לאַנג! . . .

מיר דוכט זיך אָפט, אַז דער פּאַל מיט דעם יינגעלע פון זאַבלודאָווע, האָט פאַרזיט אין מיין אונטערבאַווסטזיין דעם באַגריף: קאָנצערט און פּובליקום.

די באַבע טויבע־ריווע און דער זיידע געצל ראָזמאַן.

קאפיטל 3

מין באַבע טריבע - ריווע

ונקט אזוי ווי ס'זענען געווען קאלירנרייך און יום-טובדיק די שבתים, אזוי זענען געווען טרויעריק און מאַנאָטאָן מיינע וואַכעדיקע טעג. אַ סך ווינטער-טעג איז מיין מוטער אָפגעלעגן אין בעט און דאָס פלעגט אָנפילן דאָס הויז מיט אַ באַזונדער שטילקייט; אַזאַ שטילקייט, אַז מען פלעגט פון לעצטן צימער הערן דעם טיק-טאָק פון אונדזער לאַנגן וואַנט-זייגער, וועלכער איז געהאַנגען ביי דער „פאַראַדנער“ טיר. די ווינטערן זענען געווען לאַנגע און פראַסטיקע און איך פלעג חוסטן און ניסן פון סוכות ביז פסח. דאָס איז געווען דער תירוץ מיטצונעמען מיין ברודער אומעטום, וווּ מען פלעגט גיין, און מיך איבערצולאָזן מיט דער באַבען.

מיין פאָטער פלעגט זיצן ביים שרייבטיש ביז שפעט אין די נעכט. ער פלעגט מאַכן „די קאַרעספּאַנדענץ“. זיין פעדער פלעגט זיך גליטשן רויק און גלייך און תמיד מיטן זעלבן ריטם. אַלע בריוו פלעגן דורכגיין דורך דער מאַמעס צענזור, דאָן פלעגן זיי אַרײַנגיין אונטער דער קאַפּיר-מאַשין, פון מאַשין אין סאַנווערט, פון סאַנווערט צום פאַסטקעסטל אויפן ראָג נאָס. אזוי נאָכט-אין נאָכט-אויס, חוץ אין אָוונטן, ווען מען פלעגט אַרויספאַרן אין טעאַטער, אָדער אַרויסגיין צו גאַסט (מיט מיין ברודער נאַטירלעך). איך פלעג בלייבן אַ פאַרשעמטע

חיהלע גראָבער

אין הויז. מיין באָבע פלעגט מיך באַרויסקן מיט דעם וואָס מיין ברודער איז על-טער, און איך פלעג וויינען נאָך שטאַרקער, טראַכטנדיק, אז איך וועל אים שוין קיינמאָל נישט דעריאָגן...

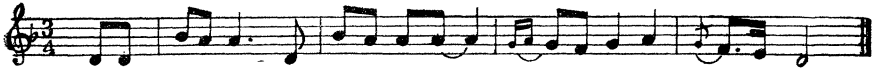
אין אַזעלכע אָונטן פלעגט מיין באָבע מיר דערציילן מעשהלעך — מעשהלעך מיט גולנים אין וואַלד, מיט לייבן און בערן, מיט ציגיינערקעס און שוואַרצע קעץ, און פאַרענדיקן פלעגט זי מיט אַ לידעלע:

אי, אויפן מיטן וועג,

וואַלע פאַרן,

ליגט אַ שיינער בליימעלע...

Andante

און פלעגט פאַרענדיקן —

אי, דאָס מיינט מען טיפּאָלק ישראל, קינד מיינט!

דאָס אַלץ פלעגט דורכגעפירט ווערן ביים טיש, אויף וועלכן זי פלעגט אוועקשטעלן אַ פאַר סאַרטן איינגעמאַכטס, כאלוואַ און צוויי גלעזער טיי וואָס האָבן געשיינט ווי רובינען. מיין גאַנצע קינדהייט האָב איך פאַרבראַכט מיט מיין באָבען און אַלע מיינע דערינערונגען וועגן איר טראַגן דעם ריח פון פרישן איינ-געמאַכטס און דעם בליאַסק פון עכטן שטיין.

אַ ציכטיקע, ליכטיקע געשטאַלט איז געווען מיין באָבע טויבע-ריווע. זי פלעגט זיך באַוועגן רויק און ריטמיש, פלעגט רעדן שטיל און וואַרעם, פלעגט קוקן טיף, ליב, און אַ ביסל טרויעריק. און די הענט אידע זענען געווען ווייס,

וואַרעם, און תמיד גלעטנדיק. דער גאַנצער קערפער אירער איז געווען ווייס ווי מאַרמאָר און געשמעקט מיט מאַנדלען. יאָ! ליכט, ליכטשאַפּט און גוטע מידות האָבן אירע שטילע טריט אַרומגעטראָגן איבער איר וועלט אין וועלכער זי האָט געלעבט. דאָס גוטס וואָס זי האָט געטאָן צו אַרעמע און קראַנקע איז נישט געווען אין פאָרם פון נדבות, עס איז געווען נאַטירלעך און פאַרשטענדלעך. עס איז געווען אַ טראַג-דיציע איינצוקויפן אויף שבת אַלע דאָנערשטיק, און ביי דער געלעגנהייט טאָר מען נישט פאַרגעסן צו ברענגען מיט זיך פונעם מאַרק אַ קניפּל קליינגעלט פאַר די פרייטיקדיקע אַרעמעלייט, און דער אַרעמאָן וואָס פלעגט דורכלאָזן אַ פרייטיק, פלעגט אַפּסאָרגן זיין גראָשן אָדער קאַפּיקע דעם צווייטן פרייטיק.

באַסן און קאַכן פלעגט מען אָנהויבן פרי פאַרטאָג און דאָס איז אָנגעגאַנגען גען ביי ליכט-בענטשן. פאַר ליכט-בענטשן פלעגט מוין באַבע זיך אַרומוואַשן, אַריינגע-ניין אין איר שוואַרץ קאַשימירן קלייד, אָנטאָן דאָס שוואַרצע, ליכטע שייטל מיטן שרונט אין דער מיט, און אַז זי האָט אַרויסגענומען פונעם קליינעם קעסטלעלע די דימענטענע אוירינגלעך און אַריינגעהאַנגען אין אירע אויערן, האָט עס שוין געהייסן: פאַרטיק! פאַרטיק אויפצונעמען די מלכה שבת!

יעדן פרייטיק פאַר ליכט-בענטשן פלעגט מיך די באַבע אַריינרופן אין קיך אַריין אויסצופירן מיינע שליחותן. יעדן פרייטיק פלעגט זי דורכגיין די זעלבע פראַצעדור:

— ערשטנס, קינד מיינס, לויף אַריבער צו די צימשטיינס און ברענג וואָס זי וועט דיר געבן.

נאָכדעם פלעגט זי אָנהויבן צו צעטיילן די פאַרציעס איינגעמאַכטס, פיש, חלה און פלעגט זאָגן צו מיר:

— איצט, קינד מיינס, טראָג דאָס אַוועק צו נחמהן, נאַכהער וועסטו דאָס אַריבערברענגען צו שרהקע חנהס, פון דאָרטן וועסטו אַריבערלויפן מיט דעם טע-פעלע צו לאַהקען, זי איז נעבעך קראַנק — גאָט זאָל איר העלפן... און פון דאָרט קום צוריק, נעם די לעצטע עטלעכע זאַכן און טראָג אַוועק צו די איבעריקע. שנעל! זיי דאַרפן עס קריגן איידער די מענער קומען פון שול... ווען איך פלעג אויספירן די אַלע שליחותן, פלעגט זי מיך קושן און שטענע-דיק דערמאָנען, אַז איך טייל מיט איר די שטול פון גן־עדן.

איינמאל, אין א פראסטין פרייטיק, בין איך געלאפן צוריק פון די שלי-חות; דער ווייסער שניי האָט פאַרשאָטן די ביימער אויפן בית-עלמין און מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אז מתים גייען מיר אַנטקעגן!... איך לויף און זיי גליטשן זיך אזוי שטיל גלייך צו מיר. איך בין אַרײַנגעלאָפן אין הויף און בין אַרײַנגע-פאלן אין מיין באַכעס אַרעמס. איך האָב געציטערט פון שרעק, נישט פון קעלט, און האָב געוויינט אָן אַן אויפהער. אויף צומאַרנגס, באַלד נאָך הדלָה, האָט מיין באַכע געשיקט רופן די אָפּשרעכערקע. די קלייניקע יידענע, מיטן טשיפיקל אויף איר ישאַקלדיק קעפעלע, האָט צעלאָזן אַ לעפל בליי, אַ גאָס געטאָן עס אין אַ שיסל קאַלט וואסער און ס'איז גלייך געוואָרן אויסגעגאַסן אַ קאָזע מיט הערנער, אזוי זוי די קאָזעס אויף סערעבראַוויטשעס הויף... די יידענע האָט געהאַלטן די שיסל איבער מיין קאָפּ, עפעס געשעפּטשעט מיט פאַרמאַכטע אויגן און נאָך דעם האָט זי מיך אָפּגעבלאָזן, און די שרעק איז „צוגענומען געוואָרן ווי מיט דער האַנט“...

דאָס איז געווען מיין ערשטע גרויסע שרעק. עס האָט נישט געהאַלפן וואָס זי האָט אויסגעגאַסן אַ קאָזע. איך האָב אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן מתים וואָס שטייען אויף פון די קברים און גליטשן זיך צו קליינע סינדער. פון דעמאָלט אָן האָב איך עפעס אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַ „יענער וועלט“. אַ וועלט, ווו ס'איז דאָ מיין זידע און מיינע ברידערלעך. וויפל איך האָב נישט געבעטן מען זאָל מיך פירן אויפן בית-עולם זען די „יענע וועלט“, האָט מיין באַכע נישט גע-וואָלט. בין איך דאָס ערשטע מאָל געווען דאָרט, ווען מיין באַכע האָט מיך שוין נישט געקענט פאַרהיטן. און געווען בין איך אויפן בית-עולם אויך אין אַ ווינטער-טאָג. דאָס איז געווען אין ווינטער נאָכן ביאָליסטאַקער פּאַגראָם.

אַ דאָנערשטיק אָונט איז מיין באַכע אַרויף צו זען אירע אייניקלעך פון דעם בן-יחיד זיידלען, און גייענדיק צוריק אין דער פינצטער, איז זי אַרונטער-געפאלן פון די טרעפּ און זי האָט זיך צעשפּאַלטן דעם קאָפּ. איך געדענק ווי דאָס בלוט האָט גערונען, ווי מיין מוטער האָט צוגעלייגט אייז-וואַסער צו איר שטערן, און אזוי ווי איצט געדענק איך ווי מיין באַכע האָט געזאָגט: „שרעק זיך נישט, מאַכטער מיינע, אז ס'איז באַשערט — לעבט מען“.

איך געדענק נישט מיין באַכע זאָל ווען עס איז זיין קראַנק, ביז איר לעצ-טער וואָך פאַרן שטאַרבן. איך בין נאָך געווען זייער קליין, אָבער איך האָב פאַר-בראַכט אַ וואָך ישאַפּלאָזע נעכט. איך אליין האָב אָפּגעהיט אירע לעצטע טריט פון איר „זיין“ צו דער „אייביקייט“. אויב עס קען זיין אַ מענטש אַ פּערפעקטער, אַ מענטש אַבסאָלוט ריין, פיזיש און גייסטיק, איז עס געווען מיין באַכע.

ווען מען איז געקומען צוריק פון בית-עלמין, האָב איך וויינענדיק ביטער אַרויסגעזיפצט: „איצט האָב איך נישט פאַר וועמען צו לעבן“. ביי די ווערטער האָט מיין מוטער אויף מיר אַ קוק געטאָן און מיר דוכט זיך, אז זי האָט ערשט דאָן באַגריפּן, צום ערשטן מאל, דעם גרויסן פעלער וואָס זי איז באַגאַנגען מיט איר נאַכלעסיקייט צו מיר. נאָך מיין באַבעס טויט איז געוואָרן פּוסט דאָס הויז און איינזאַם מיין לעבן. דעם גאַנצן ווינטער נאָך מיין באַבעס טויט האָט דאָס הויז געטרויערט. די מוטער פלעגט צינדן ליכט און דערביי לאָזן שטילע, ווי באַב גרויסע טרערן; אין די פרייטיק-צו-נאַכטסן האָט מען שוין נישט געזונגען, און דעם ערשטן זומער נאָך איר טויט איז די פאַמיליע אַרויסגעפאַרן אויף דאַטשע קיין „זוועריניעץ“.

קאפיטל 4

דאס ערשטע טעאמעד — פעטער קלמן

ארוואָס אונדזער שיינער סאָסנאָווער וואַלד, די גאָראָדניאַני און יעגנאַטקי, האָט געהייסן „זוועריניעץ“ ווייס איך נישט. איך ווייס נאָר, אז די גרעסטע חיה וואָס איך האָב דאָרט געזען איז געווען אַ זשאַבע.

די דאָטשעס אין וועלכער מיר האָבן זיך באַזעצט, זענען געווען אַנטקעגן דעם „פאַרק“ צום וואַלד צו. האָט מען דעם גאַנצן טאָג איינגעאַטעמט די סאָס-נאָווע לופט און יעדן פאַרנאַכט שפּאַצירט ביים פאַרק און איינגעזאַפט געדיכטן שטויב פון דער „קאָנקע“ — דער טראַמוויי מיט צוויי פּערד — און פון די דראָזשקעס, וואָס פּלעגן פּליען הין און צוריק מיט די „פאַרלעך“. זעקס אַזייגער פאַרנאַכט פּלעגט דער פּרייער אַריינגאַנג אין פאַרק ווערן געשלאָסן און עס פּלעגן שטראַמען פאַרפּוצטע פּרויען און מענער צו דער קאַסע פאַר די פאַרק-פאַרוויילונגען. אין פאַרק איז געווען אַ גרויס, פאַרמאַכט טעאַטער, אַן אָפּענע בינע — די „אַטקריטע סצענע“, און אַ גרויסער רעסטאָראַן מיט לאַנגע טעראַסן, וואָס האָט געהייסן דער „שאַנטאַן“. די אָפּענע בינע האָט געהאַט אַ טרופּע פאַרן נאַנצן זומער. די פּרויען פון דער טרופּע האָבן געהייסן „די שאַנסאַנעטקעס“. אַנשטענדיקע פאַמיליען-פּרויען פּלעגן אויף די שאַנסאַנעטקעס קוקן פון אויבן אַראָפּ. יונגעלייט, וועלכע פּלעגן עסן מיט די שאַנסאַנעטקעס אויף דער גאַלעריע פון דעם „שאַנטאַן“, זענען געווען באַ-

חיהלע גראבער

רימט פאר די „שארלאטאנטשיקלעך“, דאָס הייסט, אז זיי זענען געווען אויסגעלאָסענע מענטשן און מען האָט זיך מיט זיי ניט באַדאַרפט חכרן...

א באַהאַלטענער דראַנג צו אַ פּובליקום האָט מיך תמיד אָנגערעגט צו זינגען, ווען נאָר כ'פּלעג דערפילן, אז עמיצער הערט זיך צו. און דעם זומער האָבן זיך צו מיר צוגעהערט די שכנים, די „שאַנסאַנעטקעס“ אַליין. זיי האָבן מיך איין מאָל אַרײַנגערופן צו זיך, אויסגעפרעגט פאַרשידענע זאַכן און איינגעלאָרן מיך אין פאַרק אַרײַן צו זען זיי שפּילן. איינע פון זיי האָט מיר געגעבן אירם אַ קלייד און אָנגע-זאַגט, אז דאָס דאַרף איך ווייזן דעם מאַן ביים אַרײַנגאַנג, וועט ער מיך דורכלאָזן אָן אַ בילעט. מיין אויפּרעגונג איז געווען זייער גרויס; אַן אויפּרעגונג פאַר דעם, וואָס ס'שטייט מיר פאַר, און פאַר דעם ווי אַזוי איך זאָל עס אויסבאַהאַלטן פון מיינע עלטערן און הויפּטזאַכלעך פון ברודער.

דער גרויסער מאַמענט איז אָנגעקומען. איך בין געשטאַנען ביים סאַמע ראַנד פון דער בינע און האָב מיט אַ פאַרהאַלטענעם אַטעם צוגעקוקט און צוגעהערט זיך... די וואָס האָט מיך אַרײַנגעפירט אַהין איז געווען אַ קליינע, אַ שוואַרצע מיט אַ פאַ-פירן, שוואַרץ פּלעקל אויפן באַק. דאָס קלייד, וואָס איך האָב פאַר איר אַרײַנגעברענגט, איז געווען זייער קורץ מיט אַ סך „ריושקעס“ און בלישמשעדיקע שוואַר-צע גלעזלעך. זי איז געווען אין דעם מער נאַקעט ווי אָנגעטאַן... זי האָט געזונגען און געטאַנצט און נאָך יעדן קופּלעט האָט זי צוזאַמען מיטן פּובליקום שטאַרק געלאַכט. ווען זי האָט געענדיקט, האָט זי געקושט אירע אייגענע הענט און געוואָרפן זיי צום עולם. איר פנים האָט געפלאַקערט, אירע גרויסע, שוואַרצע אויגן האָבן געפינטלט אין אַלע זייטן אַרום. געזונגען האָט זי:

א, קוקט אַהער,
א, קוקט אַהין,
עס האָט אַ טעם און ס'האַט אַ זין.
ניין, ניין, נישט דאָרט, א, קוקט אַהער,
דאָס איז אַלץ פאַר אייער באַגער...

די עלטערן פון דער אויסאָרין — באַבל און מוליע גראָבער.

זי האָט אוועקגערויבט מיין רוי. איך בין געווען גרייט איבערצוטראָגן אַלע שטראַפן אויב מען וועט מיך כאַפֿן. זי איז געוואָרן מיין גאָט צו וועלכן איך האָב זיך געבוקט. זי איז געווען די, וואָס האָט פאַר מיר אַנטפלעקט דעם גרויסן סוד פון דער וועלט, וועגן וועלכער איך האָב געטרוימט. זי האָט מיך באַקאַנט מיטן ערשטן טעאָטער.

אין די פריע יאָרן פון אונדזער יאָרהונדערט האָט די געזעלשאַפט געקוקט פון אויבן אַראָפּ נישט נאָר אויף אַ „שאַנסאַנעטקע“. אפילו דראַמאַטישע שוין-שפּילער און באַרימטע זינגער זענען אין דער „געזעלשאַפט“ נישט אויפגענומען געוואָרן. מיט יאָרן שפּעטער, ווען איך בין שוין געווען אין דער „הבימה“ אין מאַסקווע, האָט דער וועלט-באַרימטער זינגער פּיאָיאָר שאַליאַפּין אונדז דערציילט פון זיינע פריעסטע דערפאַרונגען: ער איז געווען איינגעלאָרן אין אַ גרויסן רייכן סאַלאָן צו זינגען פאַר די געסט. דאָס איז געווען אין דער צייט פון זיינע ערשטע גרויסע דערפאַלגן אין רוסלאַנד. מען האָט אים אויסגעהערט מיט באַגייסטערונג און באַלד נאָכן קאַנצערט האָט מען אים דורך אַ דינער צוגעשיקט אַ קאַנווערט מיט דעם לויז פאַר זיין „אַרבעט“ און מיט „אַ גוטע נאַכט“...

דאָס איז געווען אין יענע יאָרן די באַציונג פון דער „געזעלשאַפט“ צו קונסט און צו קינסטלער. אויף מיין מזל איז אויסגעפאַלן אַראָפּצונידערן אויף דער ערד לאַנג פאַר די „מואוויס“, לאַנג פאַר טעלעוויזיע. האָט ניט געהאַלפן, וואָס אַלע מיינע חושים האָבן געלעכצט נאָך מוזיק און אַלע מיינע חלומות זענען געווען פאַרבונדן מיט אַ וועלט פון קונסט. ס'איז נישט געקומען אויפן געדאַנק פון מיינע עלטערן צו פירן מיך אין די וועגן.

מיין ערשטער לערער איז געווען אַ טרוקענער מלמד. דעם ערשטן רבין מיין-נעם געדענק איך ווי דורך אַ חלום. ער איז געווען אַ לאַנגער אויסגעדאַרטער ייד. אומבאַווסטזיניק האָב איך אַטמאַספּערע תמיד אויפגענומען זייער שאַרף. און איך פיל נאָך איצט דעם ריח פון ברודנע וועש אויסגעמישט מיט דעם ריח פון געקעכטס; איך זע נאָך איצט די קליינע שוויבן באַדעקט מיט שטיקער אייז. אין דעם חדר האָב איך פאַרבראַכט אַ ווינטער. צי איך האָב זיך עפעס אויסגעלערנט דאָרט, געדענק איך נישט. דער צווייטער לערער מיינער איז געווען מיין פעטער קלמן, מיין פאַטערס שטיפּברודער. אים געדענק איך שוין זייער גוט. אויך זיין דריט ווייב דבורהקע. ער איז ביי איר אויך שוין ניט געווען דער ערשטער מאַן. מיין פעטער קלמן איז געווען אַ שיינער, ריינער ייד. אַ הויכער, אַ שלאַנקער, מיט אַ ביסל אַ רויטלעך, קורץ, שוין-

צעקעמט בערדל. אויף זיין טונקל-גרויען אנצוג און שוואַרצן פּאַלטן איז קיין מאָל נישט געווען קיין שפּרינקעלע. די שיד האָבן שטענדיק געגלאַנצט. ער האָט געטראָגן אַ ווייס העמד מיט אַ שוואַרצן שניפּס און אַ ווייס אַקוראַטע צונויפגעלייגט טיכעלע אין קעשענע. ער איז געווען אַ גוטער, האָט קיין מאָל אויף מיר נישט געשריגן. ער איז געווען דער איינציקער פון מיין פּאָטערס צד, וואָס האָט מיין מוטער ליב געהאַט, פּלעגט שטענדיק פּאַרברענגען מיט איר, דערציילן איר וועגן זיין דבורהקע — די מרשעת... וועגן דער ליבער, זיסער שכנה זיינער... איין מאָל האָט ער געבראַכט צוטראָגן אַ גרויס בילד פון דער ליבער שכנה זיינער, און מיין מוטער האָט עס פאַר אים באַדאַרפט אויסבאַהאַלטן. איז לאַנגע יאָרן געשטאַנען אין דער פאַרשלאָסענער שאַפּע מיט זאַכן דאָס בילד פון אַ דיקער, שוואַרצער יידענע אין אַ גרויס שייטל. פעטער קלמן פּלעגט אָפט אַרויסנעמען דאָס בילד, באַטראַכטן און שמיכלען...

איידער מיין פעטער האָט אָנגעהויבן לערנען מיט מיר, איז ער געווען אויף אַ „קאַנדיצע“ עפעס אין אַ דאָרף, ביי אַ וואַלד-סוּחַר, האָט ער געלערנט מיט קינד-דער. ער פּלעגט אָפט אַנטלויפן פון דער „מרשעת“ זיינער. זי איז געווען אַן אַקו-שערקע און האָט גראָד פאַרדינט זייער גוט, אָבער וווּ זי האָט איר געלט פאַרבאַהאַלטן, האָט קיינער נישט געוויסט און מיטן גוטן פעטער קלמן פּלעגט זי זיך האַלטן אין איין קריגן. ס'הייסט, זי האָט געשריגן און ער האָט געשוויגן. אָבער צעגייט זיך מיט אים האָט זי נישט געוואָלט. ער פּלעגט אַנטלויפן און זי פּלעגט אַרבעטן מעשים, ביז ער פּלעגט קומען צוריק. פון זינט עס האָט זיך אָנגעהויבן דער „ראַמאַן“ זיינער. האָבן זיך גאָר געקערט וועלטן! די גאַנצע זינד איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער פּלעגט דאָרטן עסן אַן אָנבייסן, טרינקען אַ גלאָז טיי, קוקן אויף דער יידענע, שמייכ-לען און זיפּצן... דאָס אַלץ פּלעגט דערציילט ווערן ביי אַ גלעזל טיי, נאָך מיין אוראָס. זייער זעלטן פּלעגט דבורהקע קומען צו אונדז, — איך פּלעג זיין ביי זיי אַלע פּסח צו גאַסט. זי פּלעגט שטעלן כיבוד, אָבער זי פּלעגט מיך אזוי אַנקוקן מיט אירע גרויסע בייזע אויגן, אַז כ'פּלעג מורא האָבן עפעס אָנצורירן.

זי איז נישט געווען קיין מיאוסע פרוי. אָבער אירע ליפן האָבן אָדער געשאָטן פּעך און ישוועבל אויף אַלץ און אַלעמען, אָדער זיך פאַרשלאָסן פּעסט און אַ ביסל אויסגעקרימט און דאָן האָבן די אויגן געוואַלדעוועט. קיין קינדער האָבן זיי נישט געהאַט. דער פעטער האָט געקענט לערנען, האָט געשריבן גלייך און שייין און האָט מיט מיר געלערנט אַ לענגערע צייט.

דערנאָך האָט מען מיך שוין אַרײַנגעגעבן צו געווירצן אין שולע.

געווירץ און זיין פרוי זענען שוין דעמאלט געווען אלט. ער האָט געהאַט אַ הויכע פלייצע, זי האָט געהאַט אַ הויכע ברוסט. פון אלע לערער דאָרט געדענק איך בלויז בערמאַנען — אונדזער לערער פון געזאַנג. בערמאַן איז זיין גאַנץ לעבן געווען כאָר-דיריגענט אין דער גרויסער כאָר-שול און געזאַנג-לערער פון די שולעס און גימנאַזיעס אין ביאָליסטאָק. מיט זיין הוט און אין דעם פעלערניגע-מאַנטל האָט ער מער אויסגעזען ווי אַ פּאָעט. די גאַנצע שטאַט האָט פאַר אים געהאַט גרויס אַכטונג. ער איז געווען דער מוזיקאַלישער אויטאָריטעט פון ביאָליסטאָק. פון געווירצן איז מען שוין געזאַנגען אין אַ פּראָגנימנאַזיע, אַ גימנאַזיע, אָדער קאָמערץ-שולע.

מיט געווירצס שולע איז פאַרבונדן מיין איינדרוק פון דעם „פּאָזשאַר“, ווען די שטאַט האָט געברענגט פון אלע פיר עקן. און געווען איז עס אָט ווי: אין אַ זוניקן פּרילינג-טאָג איז מיין פּאָטער געקומען צו לויפן און מיך אויף די הענט אַוועקגע-טראָגן אַהיים. מענטשן זענען געלאָפן אין פּאַניק און גערעדט ווי צו זיך: „דאָס איז אַ שטיקל אַרבעט פון די פּאַרייניקטע!“ איך האָב גאָרנישט געפילט קיין שרעק. אָנשטאַט דעם האָב איך געפילט אַ פּריידיקע צופרידנקייט, וואָס אין אַזאַ ערנסטער צייט האָט מען געטראַכט וועגן מיר און איצט האַלט מען מיך שטאַרק צו און מען גלעט מיך. די אלע פּאַלן, ווען מען האָט מיך געצערטלט — איבערהויפט ווען די מאַ-מע האָט מיך געצערטלט — האָבן זיך שטאַרק איינגעקריצט אין מיין זכרון. מן-הסתם איז עס דערפאַר, וואָס אַזעלכע פּאַלן זענען געווען זעלטענע און אויך דערפאַר, ווייל איך האָב אַזוי געלעכצט נאָך צערטלעכקייט.

מיין מאַמע איז געווען זייער אַ פאַרשלאָסענע. זי פלעגט ווייניק רעדן וועגן אירע ליידן און ווייניק דערציילן פון איר פּריוואַט לעבן. מייענע עלטערן האָבן זיך קיין מאָל נישט געקריגט. מיין פּאָטער, אַז ער פלעגט „אַרויס פון די כלים“, פלעגט ער יאָ שרייען, אָבער אפילו דאָן האָב איך קיין מאָל ניט געהערט קיין גראָב וואָרט. און מיין מוטער פלעגט דאָן שווייגן און זיך ניט באַוועגן; אָבער נאָך אַזעלכע אָנפּאַלן פלעגן זיי אין שלאָפּציעמער, הינטער פאַרמאַכטע טירן, לאַנג און שטיל רעדן, און מיין מוטער פלעגט דאָן אַרויסקומען מיט רויטע, פאַרוויינטע אויגן. דאָס פלעגט פּאַסירן זעלטן. איבערהויפט, אָבער, איז דאָס צוזאַמענלעבן ביי זיי געווען אַזאַ, אַז די גאַנצע שטאַט פלעגט אויף זיי אָנווייזן ווי אַ ביישפּיל: „זעט ווי די הערשאַפט גראָבער לעבן“... די עלטערן מייענע האָבן זיך ליב געהאַט אַזוי ריין, אַזוי שיין! איך האָב תמיד געפילט, אַז די ליבע צווישן זיי ביידן איז געווען שטאַרקער ווי צו די קינדער. דער-פאַר אָבער, ווען עס פלעגט עפעס פּאַסירן אַזוינס, וואָס האָט געדראָט מיט געפאַר,

חיהלע גראָבער

דאָן בין איך געווען אין זיבעטן הימל! ווייל דאָן האָט מען ממש נישט געוויסט וואָס צו טאָן מיט מיר.

אין מיינע קינדעריאָרן איז געווען די „געפאַר“ פון די „פאַראייניקטע“. דאָס זענען געווען די רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האָבן געשאָסן אויף די באַלעבאַטים פאַר זייער „עקספּלאָאָטאַציע“. די, וועלכע האָבן אונטערגעלייגט אַ באַמבע ביים „קייסערס טויער“ איידער דער גובערנאַטאָר האָט באַדאַרפט דורכפאַרן. ביי אונדז האָט מען „געדאַנקט גאָט“, וואָס די באַמבע האָט אויפגעריסן שוין נאָך דעם ווי דער גובערנאַטאָר איז דורכגעפאַרן, ווייל „גאָט ווייסט צו וואָס עס וואָלט געקומען, ווען ער ווערט דערהרגעט“...

דאָס אַלץ זענען פאַר מיר געווען אָפּקלאַנגען פון אַ ווייטער וועלט — אַזש פון ליפּאָווע און ניקאָלאָיעווסקע גאַסן! — דאָס ערשטע מאָל ווען איך האָב מיט מיר נע אייגענע אויגן געזען און מיט מיינע אייגענע אויערן געהערט די „פאַראייניקטע“, איז געווען אין אַ זומער, ווען מיר האָבן געווינט אויף דאַטשע אין סלאָבאַדע. דאָס איז געווען אין אַ שבת נאָך מיטיק, אין אַ הייסן טאָג. מיר, קינדער, האָבן זיך פאַר-קליבן טיף אין וואַלד צו קלייבן יאַגדעס. פּלוצלינג האָבן מיר דערזען, ווי פון אַלע זייטן הויבן אָן אָנצוקומען קופּסעלעך יונגע מענטשן. מענער אין שוואַרצע רובאַש-קעס און מיידלעך אין לאַנגע, שוואַרצע קליידלעך. זיי האָבן גערעדט שטיל און היציק און זיי האָבן זיך אַרומגעשטעלט אַרום אַ הויכן, געזונטן בוים, און איך האָב פּלוצלינג דערזען אויפן בוים אַ מאַן מיט לאַנגע האָר, אין פענסנע, און איך האָב דערהערט זיין שטאַרקע שטימע... מיר זענען געלאָפּן אַהיים אין איין שרעק. און אויפן באַלקאָן פון אונדזער דאַטשע האָט מען אונדז שוין אויסגעקוקט. מען האָט אונדז אַריינגענומען אין צימער און פאַרמאַכט אַלע טירן און פענצטער.

מען האָט גערעדט דאָן וועגן דעם, אַז אויב די פּאָליציי וועט זיך דערוויסן, וועט דאָ ווערן „די אמתע התונה“... פון קינדווייז אויף האָט מען אין אונדז קינדער איינגעוואַרצלט די מורא פאַר רעוואָלוציאָנערן און פאַר רעוואָלוציע.

* * *

אין דער שולע ביי געווייזען, און אויך שפּעטער ווען איך בין שוין געווען אין גימנאַזיע, האָב איך שטענדיק געהאַט אַ העברעישן לערער אין שטוב. מײן לעצטער העברעישער לערער איז געווען בערך. ער איז געווען אַ באַרימטער לערער. אַ מאָ-דערנער יוד, אַן אינטעליגענט. אָבער מיט זיין גאַנג האָט ער מיר שטענדיק דערמאַנט אין דעם ישיבה-בּחור וואָס פּלעגט עסן ביי אונדז טעג. ער פּלעגט לערנען מיט מיר

עברית-ברוסית. פארוואס רוסיש, האָב איך קיין מאָל נישט פארשטאַנען. ער האָט גראָד גערעדט מיט אַ ישרעקלעכן אַקצענט און מען פלעגט זיך אָפט דאַרפן שטאַרק איינהאַלטן נישט צו לאַכן. מיט יאָרן שפּעטער פלעג איך אָפט טראַכטן: פארוואָס האָט ער מיך נישט באַקאַנט מיט אונדזערע העברעישע אָדער יידישע שרייבער? פארוואָס האָט אים געצויגן צו רוסישע קלאַסיקער? פארוואָס גראָד איבערזעצן פּוּש-קינען? דעם סוד בין איך ערשט שפּעטער דערגאַנגען, ווען איך האָב זיך באַגעגנט מיט איינער פון זיינע טעכטער. זיין יינסטע טאַכטער פיראַ האָט מיר דערציילט, אַז דער פאָטער אירער איז געווען אַ ישיבה-בחור, אַז ס'איז אים דערעסן געוואָרן די קלויז, אַז ס'איז אים ענג געוואָרן אין די אָפגעשלאָסענע פיר ווענט פון בית-המדרש... פון דער ווייטער וועלט האָבן זיך דערטראָגן קלאַנגען פון נייע שיטות, פון פרייען גלויבן, פון אַ ליטעראַטור חוץ מן-התורה... האָט ער זיך אַרויסגעריסן פונעם קלוי-נעם שטעטל, אַריין קיין ביאַליסטאָק, אַראַפגעוואָרפן די קאַפאָטע און זיך גענומען לערנען רוסיש. ער האָט זיך טאַקע אויסגעלערנט אַ סך, אָבער רעדן קיין מאָל נישט. און די „אוראַקן“ עברית-ברוסית זענען געווען צונויפגעשטעלט אויף „פיפטי־פיפֿ-טי“ — העברעיש פאַר מיר און רוסיש פאַר זיין אייגן פאַרגעניגן. דאָך פיל איך צו בערכן אַ טיפּע דאַנקבאַרקייט. ער האָט מיך צוגעגרייט צום העברעיש, וועלכן איך האָב עטלעכע יאָר שפּעטער מיט אַזאַ לייכטקייט אויפגענומען אין דער הבימה.

ציהלע גראָבער אַלט גימנאַזיסטקע.

קאפיטל 5

מיין מומע טייבעלע — אנדזערע שכנים

ין אונדזער אייגענעם מויער זענען געווען פינף דירות פארדונגענע. אויפן דריטן שטאק האָט געווינט אין איין דירה מיין מומע מיט די צוויי יינגלעך. דאָס מיידעלע גיטעלע האָט זיך כמעט פון איר געבוירנטאָג אָן אָנגעהויבן צו דערציען אין אונדזער היים. איך דערמאָן דאָ ניט מיין פעטער זידל, ווייל ער פלעגט זיין אין דער היים בלוז צוגאָכט, — אָדער פארן אַוועקפארן קיין אַמע-ריקע, אָדער באלד נאָכן אָנקומען פון דאָרט.

אָט די מומע מיינע — טייבעלע, קומט פון וואַשליקאָווע. דאָס קליינע שטע-טעלע ליגט זיבן וויאָרסט הינטער ביאַליסטאָס. פאָרן אַהין פלעגט מען מיט פערד-און-וואָגן, און דער פרייז פאַר דער רייזע האָט זיך געווענדט אין דעם, צי מען פאַרט מיט די פיס, אָדער אָן די פיס... דאָס הייסט, מיט די פיס אין וואָגן האָט געקאָסט פינף קאָפיקעס, און מיט די פיס אַראָפּגעהאַנגען — דריי קאָפיקעס.

איך רעד אַזויפיל וועגן דער מומען מיינער, איז כדאי צו דערציילן ווי אַזוי זי איז אַריין אין אונדזער משפּחה.

דער פעטער זידל מיינער איז געווען אַ „לעבע-יונג“, און מיין באַבע האָט געגלייבט, אַז ווען ער וועט חתונה-האַבן, וועט ער ווערן „סטאַטעמטשנע“; האָט

חיה לע גראבער

מען אים אָנגעהויבן רעדן שידוכים. איינמאָל הער איך, ווי מיין באָבע קלייבט זיך קיין וואַשליקאווע אָנקוקן אַ כלה פאַר מיין פעטער. די באָבע איז אוועקגע-פאַרן, אלע אין שטוב האָבן שוין געוואַרט מיט אומגעדולד, די באָבע זאָל צו-ריקקומען און דערציילן עפעס וועגן דעם. זי האָט זיך ניט לאַנג געזאמט, און ווען זי איז געקומען אַהיים האָט זי דערציילט אַטרוואָס:

— ... איך שטיי אזוי ביי הערצקע קצב און וואַרט אויף דעם שדכן מיט דעם מיידל, עפנט זיך די טיר און ס'קומט אַרײַן אַ שײַן מיידל און בעט אַ שטיקל פלאַנקען און אַ קנאַכ־ביין. און איך ווייס ניט פאַרוואָס עס האָט מיך אַ צי געטאָן צו איר. ווען זי איז אַרויס, פרעג איך דעם קצב: — דאָס איז אַ מיידל? זאָגט ער מיר: — נאָך וואָס פאַר אַ מיידל. זי שטאַמט פון גרויסן יחוס — דער זיידע איז געווען רב אין שמעטל, דער טאַטע איז געווען ראש־הקהל... זאָג איך צו אים: — אַט דאָס מיידל וויל איך נאָכאַמאָל זען.

מיין מוטער האָט גלייך באַשטימט אַן אויפנאַמע פאַר דער כלה. ביז אויף היינטיקן טאָג דערמאַנט נאָך מיין מומע, ווי אזוי זי איז אַרײַן צו אונדז, און ווי איך האָב זיך צוגעטוילעט צו איר. איך געדענק ווי מיין מוטער איז אַרײַן מיט איר אין קאַנטאַרקע, און האָט איר געזאָגט, אַז זי זאָל וויסן, אַז: „מיין ברודער איז אַ גוטער, אַן ערלעכער, אָבער אַ „לעבע־יונג“. טייבעלע האָט אויף דעם געענטפערט: „איך האָב חתונה מיט אייך“... און מיין מוטער האָט טאַקע איר גאַנץ לעבן געטראָגן די גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר איר. די מומע מינע איז געוואָרן דער נאָענטסטער מענטש אין אונדזער משפּחה; נישט געווען קיין זאָך וואָס מיין מאַמע האָט איר ניט פאַרטרויט, און נאָך מיין באָבעס טויט, האָט זי ממש פאַרנומען איר אָרט. מיך האָט זי פשוט אָפּגעראַטעוועט פון טויט:

קורץ פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך אין איר נעם אַ ווינטער־פרימאָרגן, אַנטווענדיק זיך צו גיין אין גימנאַזיע, אַ הוסט געטאָן. מיין מוטער האָט מיך גלייך צוגערופן צו איר בעט און געזאָגט: „דו טוסט זיך שוין אויס און לייגסט זיך אין בעט אַרײַן“. איך האָב ניט פאַרשטאַנען פאַר-וואָס, ווייל איך האָב גאַרניט געפילט קיין ווייטיק. אָבער פון יענעם פרימאָרגן אָן בין איך אָפּגעלעגן זעקס וואָכן און איך בין, דאָס איינציקע מאָל אין מיין לעבן, געווען „פאַרביי“.

מען איז געזעסן ביי מיין בעט טעג און נעכט. הויז משפּחה, פלעגט יעדן אָונט קומען אַ ליינסטקע פון לינת־הצדק. איינמאָל, אינמיטן טאָג, האָב איך צוגערופן מיין מוטער און געזאָגט: „מאַמע, שרעק זיך ניט, אָבער איך פיל, אַז

בעטי מעיער

געניטשקא און חיהלע.

ח. ג. און איר ברודער עלינקע
מיט זיין פרוי רחלע אין תליאביב.

איך חלש...". מײן מוטער האָט ביטער געוויינט, מען איז געלאָפֿן נאָך אונד-
דזער היימישן דאָקטער פֿלאטאָן. אויף מאָרגן, אין אַ פֿראַסטיקן פֿאַרטאָג, איז
מײן מומע טײבעלע אַוועקגעלאָפֿן אויפֿן בית-עלמין „רייסן קברים“. זי איז צו-
ריקגעקומען און האָט אַ לײג געטאָן אונטער מײן קישן אַביסל גראָז פֿון דער
באַבעס קבר. די זעלביקע נאַכט איז געווען דער קרויזס און אויף מאָרגן האָב

מײן מומע טײבעלע,
פֿעטער זײדל מיט
די קינדער.

איך זיך אָנגעהויבן צו בעסערן. אָבער קרויזס-שמויזס, מײן מומע טײבעלע האָט
מיך געראַטעוועט פֿון טויט...

נאָך דעם איז מײן בעסטע חברטע רחל בירגער געשלאָפֿן אין מײן ברודערס
בעט, אַנטקעגן מיר; זי איז פיר וואָכן געשלאָפֿן דאָרט אַ גאַנצע נאַכט מיט איר
האַנט אויסגעשטרעקט, איך זאָל זי קענען אָננעמען אין פֿאל איך דאַרף עפעס.
איך האָב זיך געבעסערט לאַנגזאַם און כ׳האַב זיך עפעס אַזוי „געפיעשמשעט“,
ווייל אַלע האָבן מיך באַהאַנדלט ווי אַ ציטעריק קינד. איך געדענק, אַז דעב

חיהלע גראבער

ערשטן טאָג וואָס מען האָט דערלויבט מיינע חברים און חברטעס צו קומען מיך זען, האָב איך געבעטן מיין מאמע אַלע אירע פינגערלעך, — כ'האָב זיי אָנגעטאָן אויף אַלע מיינע פינגער און כ'בין געלעגן אַן אויסגעפּוצטע.

דעם ערשטן טאָג וואָס דער דאָקטער האָט דערלויבט אַרויסצופירן מיך אין גאָס, האָט מען אָנגעקאכט קעסלען מיט בוליאָן און קאָמפּאָט; מען האָט געדונק גען אַ דראַזשקע, און רחלע לעוו, מיין מומע טייבעלע מיט מיר, זענען אַוועק געפאָרן אין מושב זקנים. זיי האָבן געטיילט די פּאַרציעס און איך האָב עס צע-טראָגן די אַלטיטשקע. — זאָלן זיי אַלע האָבן אַ ליכטיקן גן-עדן פאַר די אַלע ברכות וואָס זיי האָבן מיר אָנגעוונטשן... נאָך דעם האָט מען געמאַכט אין הויז אַ גרויסן באַל. קרובים און פריינט זענען געקומען און געגאַנגען אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצן אָונט. די בלומען האָבן פאַרשמעקט דאָס הויז! משהקע צוק-ראַוויטש, משהקע ביאַלאַסטאַצקי, רחל בירגער, איסאַק גאַלדבערג — זענען פאַר-בליבן ביו שפּעט אין דער נאַכט. — דאָס איז געווען דער לעצטער, גרויסער יום-טוב מיינער אין ביאַליסטאָק.

וועגן גיין ווייטער אין גימנאַזיע נאָך אזא קראַנקהייט, איז קיין רייד ניט געווען. אַנשטאָט דעם, האָבן מיינע עלטערן מיך אַוועקגעפירט קיין אָטוואָצק. זיי זענען מיט מיר פאַרבליבן צוויי טעג און זענען געפאָרן צוריק אַהיים, איבער-לאַזנדיק מיך ביי גורעוויטשן אין פענסיאָנאַט. צום ערשטן מאָל בין איך גע-בליבן איינע אַליון. ס'איז געקומען דער ערשטער פרייטיק-צורנאַכטס, איך בין אַראָפּ צום טיש און האָב פּלוצלינג דערפילט אזא שרעקלעכע איינזאַמקייט! כ'האָב דערזען אונדזער עסצימער אַ באַלויכטנס, אונדזער טיש אַ געדעקטן; כ'האָב דער-זען ווי עס ברענען און טונקען זיך די ליכט אין די זילבערנע לייכטער; כ'האָב דערהערט דעם טאַטנס קידוש... ס'האָט מיך אזוי פאַרקלעמט ביים האַרץ, אז כ'בין אַרויפגעלאָפּן צו זיך אין צימער און האָב זיך שטאַרק צעוויינט... כ'בין דאָך שוין געווען אַ דערוואַקסן מיידל, און דאָך אזוי קינדיש. הער גורעוויטש אַליון און אַלע געסט האָבן זיך פאַרנומען מיט מיר. כ'האָב אַפילו אַרויסגעפירט פון דאָרט אַ „ראַמאַן" מיט שייקען. איך האָב געזונגען פאַר די געסט רוסישע ראַ-מאַנסן. — נאָך פורים בין איך געפאָרן צוריק אַהיים. עס וועט קלינגען ווי אַ מעשה, ווייל מיר דוכט זיך, אז ס'איז געווען בלוזי אַ חלום, אָבער געסט פון גורעוויטשעס פענסיאָנאַט און די קלעזמאַרים זענען געגאַנגען מיט מיר צו דער באַן זינגענדיק, און ווען דער צוג האָט זיך געריט, האָבן די קלעזמאַרים אָנגעהויבן שפּילן. — ווער האָט געקענט טראַכטן, אז דאָס וועט זיין דער אָנהייב פונעם סוף פון דער זאָרגלאַזער, פרידלעכער וועלט!

* * *

אין שכנות מיט מיין מומען האָט געוווינט טויבע־ניטל מיט אירע צוויי טעכטער און אַ פלימעניצע. אַלע דריי שוין איבערדערוואַסענע... אַלע דריי שוין אין שידוכים; אָבער טויבע־ניטל אַליין איז אויך געווען אַן אַלמנה „צום האַבן“... אין טאָכטער ליפּשע איז געווען אַ פּיצעלע, אַ דראָב־ניסקע, אַ ניט־אַנטוויקלטע פיזיש און אויך ניט גייסטיק. די צווייטע טאָכטער חיהקע איז שוין געווען העכער, שענער און פולער. די פלימעניצע ליבקע, אָבער, איז שוין געווען נאָר אַ גרויסע, אַ דיקע, אַ צענאָסענע. זי איז געווען די „בעסטע סחורה“, ווייל מענער אין יענע יאָרן האָבן ליב געהאַט אַ פרוי „ס'זאָל זיין אויף וועמען אַ קוק צו טאָן“. ביי אונדז האָט מען געזאָגט, אַז די מאָדע פאַר פעטע פרויען ציט זיך נאָך פון יעקאָטערינע דער גרויסער. אָבער גרויסע, פעטע פרויען זענען על־פי טבע פויל. איז מען טאַקע ביי טויבע־ניטלען געזעסן טאָג־אויג אויס און זיך געשאַקלט אויף די בענקלעך. ווי געזאָגט, זענען אַלע אין דער משפּחה געשטאַנען אין שידוכים. אַז אַ חתן פלעגט באַדאַרפן קומען אָנקוקן איינע פון די מיידלעך, פלעגן די אַנדערע צוויי אַוועקגיין פון הויז הויז טויבע גיטלען, וואָס האָט באַדאַרפט אויפנעמען דעם גאַסט. אָפטער פון אַלע פלעגט מען „אָנקוקן“ ליבקען. איך ווייס ניט, צי איז עס געווען, ווייל זי איז געווען די עלטסטע, צי דער־פאַר ווייל זי איז געווען אַזוי „פרעדסטאַוויטעלנע“... די פּראָצעדור פון דעם „אָנקוקן“ פלעגט גיין אַזוי: די אַנדערע צוויי מיידלעך פלעגן אַריינגיין צו מיין מומען און זיצן דאָרט ביז דער חתן פלעגט אַוועקגיין. ליבקע פלעגט זיך אָנטאָן נאָר יום־טובדיק און פלעגט אַראָפּגיין צו אונדז. ליבקע איז דאָן געווען פאַרשטייפט אין אַ הויכן קאַרסעט וואָס פלעגט אירע אַראָפּגעהאַנגענע בריסטן אויפהייבן ביז צו דעם גוידער. דאָס קלייד האָט געהאַט אַ סך ריושקעס וואָס האָבן נאָך העכער גע־מאַכט איר ברוסט און נאָך קירצער געמאַכט איר האַלדז. אויף דעם אַלעם האָט זי געטראָגן אַ בואַ פון קליינינסקע פּעדערלעך. אויפן קאָפּ האָט זי געהאַט אַ גרויסן זוט און פון הינטן אויפן הוט איז געזעסן אַ גרויסער פּויגל מיט צעשפּרייטע פליגל. דער פּויגל האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז ער האָט פליענדיק בלוין זיך אַ זעץ געטאָן עפעס צו מאַכן און אָט פליט ער גלייך ווידער אַוועק... אויף די הענט האָט ליבקע געטראָגן מיטניקעס — הענטשקעלעך אָן פינגער, און אין האַנט האָט זי געהאַלטן אַ שטעקעלע אין אַ שידל, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ שירעמל.

ליבקע פלעגט אַוועקגיין פון הויז צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, זאָל דער חתן זען ווי גלייכנילטיק זי איז צום גאַנצן ענין, — אַ סימן האָט איר, זי האָט אַפילו

ניט געווארט אויף אים; צווייטנס, זאָל דער חתן זען די כלה אין איר פולן פראַכט. אז דער חתן פלעגט קומען, פלעגט זיך טויבע־גיטל שטארק אַנטשולדיקן פאַר דער פאַרשפּעטיקטער כלה און מיין מומע טייבעלע פלעגט אַ פאַרסאַפּעטע אַרונטער-לויפן אַנזאָגן, אז „ער איז שוין דאָ“ און דערווייל שוין געבן דעם ערשטן באַ-ריכט... דאָן פלעגט ליבקע אַרויסגיין אין גאַס, זיך אַדורכדרייען אין די ליפּאָווע געסלעך און אַ פּרישע פון דער לופט אַרויפגיין זיך פאַרשטעלן. דאָ פלעגט טויבע־גיטל „מוזן זייער נויטיק“ אוועקגיין, און די חתן-כלה פלעגן בלייבן אַליין ביים געדעקטן טיש. די טיי פלעגט די כלה אַליין געשיקט צעגיסן אין די גלעזער און באַווייזן מיט דעם, וואָס פאַר אַ בריה זי איז. קיין נדן האָט טויבע־גיטל ניט גע-האַט פאַר קיינעם. זי האָט געהאַט יחוס! זי האָט געשטאַמט פון אַ גאַנצער קייט רבנים, און צו דעם איז זי געווען אַ שוועסטער פון די נימצאָוויטש! די נימ-צאָוויטשעס זענען געווען זייער רייך און די שוועסטער, די נימצאָוויטשיכע, האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. זי פלעגט פאַרן קיין אויסלאַנד אַלע יאָר און פון דאָרט פלעגט זי ברענגען די רייכסטע, שענסטע קליידער. איין מאָל האָט זי אַראָפּגע-בראַכט אַ פּליישענעם קאַסטיום, וואָס איז געווען באַהאַנגען מיט גלעקלעך. „זאָל די גאַס וויסן, אז נימצאָוויטשיכע גייט!“ פון דאָן אָן האָט מען זי גערופן „די נימצאָוויטשיכע מיט די גלעקלעך“.

אויפן צווייטן שטאַק האָט געווינט ישעיה „לופע“ (ווייל ער האָט געהאַט אַ צעשפּאַלטענע ליפּ) מיט דער טאַכטער שרהקע די „קראַסאָוויצע“. שרהקע איז גראָד געווען אַן אַלטע, מיאוסע מויד, אַ גרויסע „קאַקעטקע“! ווען ביי אונדז אין הויף האָט זיך פּסח צום ערשטן סדר צעפלאַקערט דאָס הילצערנע שטיבל, איז שרהקע אַרונטערגעלאָפּן אויפן גאַס אין דעם נאַכט-העמד מיטן קאַרסעט אונטערן אַרעם... פון דאָן אָן האָט מען איר אַ נאָמען געגעבן „די קראַסאָוויצע“.

אין דער צווייטער דירה האָט געווינט אַגושעוויטש דער לערער. אַגושעוויטש איז געווען אַ לערער אין רוסיש — ער פלעגט צוגרייטן שילער צו העכערע קלאַסן. ער האָט געליטן אויף די לונגען און פלעגט אָפּט ליגן אין בעט. דאָן פלעגט מען אים דער-לאַנגען ביר מיט געלעכלעך און סמעטענע. פון דעם געטראַנק פלעגט ער ווייכער הוסטן. אַ שפּיי טאָן פלעגט ער מאַדנע קונציק: לינגדיק פלעגט ער טאָן אַ שפּיי אויף אַרויף און אַהינטער זיך, אזוי ווי מען טוט אַ שרייב אַ „ר“. די פרוי זיינע איז געווען אַ טאַכטער פון אַ באַווסטן וואַסערטרעגער, אַבער זי פלעגט שמעגל-דיק גיין מיט אַ פאַריסענער נאָז. מיר איז דאָס זייער ניט געפּעלן געווען און איך האָב איר אַ נאָמען געגעבן מאַדאַם טרו־לי־ליו. דאָס האָב איך אויסגעלערנט אַלע קינדער פון הויף און אז זי פלעגט אַדורכגיין, פלעגן אַלע ווי אין כאַר אַ געשרי

טאָן: „מאדאם טרוֹ-ליוֹ-ליוֹ“. זי פלעגט לויפן צו דער באַבען מיט גוואַלדן און מיין באַבע פלעגט אָנהייבן: „איך וועל איר שוין געבן, אווּוּ איז זי נאָר?“, אָבער אַז איך פלעג קומען, פלעגט זי זיך מאַכן מיך שלאָגנדיק און אירע אויגן האַבן גע-שמייכלט.

אונטן אַנטקעגן אונדזער דירה האָט געוווינט די „פּראַטשקאַרניצע“. דאָ פלעגט מען ביו שפּעט אין דער נאַכט וואַשן וועש און פון גאַנץ פרי פאַרטאָג פּרעסן די וועש. די „פּראַטשקאַרניצע“ איז געווען אַן אלמנה מיט אַ שטוב מיט מיידלעך; אַ בחור איז שוין געווען אין אַמעריקע. הויך דער אַרבעט אין „פּראַטש-קאַרניצע“ איז זי אויך געווען אַ פּאַפּיראַסן-מאַכערקע. עטלעכע מאָל דורכן ווינטער פלעגט זי אָפּזיצן ביי אונדזער גרויסן טיש אין עסציער ביו שפּעט אין דער נאַכט שטאַפּנדיק די גילן. זי האָט געאַרבעט מיט אַן אויסערגעוויינלעכער שנעלקייט. אָבער פון די ביידע פּרנסות איז אין שטוב ביי איר זייער אָפּט קיין ברויט ניט געווען. געקעכטס פלעגן זיי עסן, נאָר ווען מען האָט דאָס זיי פון אונדז אַריינגעטראָגן.

ביי אונדז אין דער היים פלעגט מען ניט „איבערכאַפּן“, ווי ס'האָט זיך געפירט אין אַ סך יידישע היימען. ביי אונדז איז געווען אַ באַשטימטע צייט צו עסן און אַ באַשטימטער מענו אויף יעדן טאָג און פאַר יעדן מאָלצייט. למשל: זונטיק איז געווען אַ לייכט מיטיק, ווייל שבת איז געווען אַ פעט טשאַלנט, זי סער קוגל, געפילטע פיש און צימעס, — פלעגט מען זונטיק עסן אָפּט לאָקשן מיט קאַרטאָפּל געקאָכט אין מילך מיט פוטער און אַ שטיקל מילכיגע פיש; מאָנטיק פלעגט מען קאָכן אַ האַבערנע גריץ מיט פלאַנקען; דינסטיק איז שוין געווען אַ געבראָטנס מיט אַ קלאָפּס, געפילט מיט האַרטע אייער און שוואַרצע קאַשע דער-צו; מיטוואָך איז געווען דער נאַציאָנאַלער געריכט — לינדזן מיט קליוצקעלעך — קיילעכדיקע קאַרטאָפּלנע האַלקעלעך; דאָנערשטיק איז ווידער געווען אַ לייכט מיטיק, ווייל פּרייטיק האָט מען אָנגעקאָכט פיש און פלייש און הינער און גענדז און כל-מיני מאכלים.

מיט אונדזערע שכנים האָבן מיר געלעבט גוט, פריינטלעך און ס'איז עפעס געווען אזוי ווי אַ קרובהשאַפט. דאָס איז געווען מיט די שכנים פון אונדזער הויף; עס זענען אָבער אויך געווען שכנים פון אונדזער גאַס, — און פון זיי געדענען איך אַמבעסטן די סערעבראַוויטשעס און די צימשייניכ.

חיהלע גראָבער

אויף דער דאָטשע אין גאַראַדניאַני
פון רעכטס: ח. גראָבער, ג. טשערטשעווסקי, רחל בירגער, ר. דאָוידאָווסקי,
געניעטשקע, באָבל גראָבער (די מוטער פון דער אויטאָרין).

קאפיטל 6

פריינט פון די קינדער-יאָרן

די סערעבראָוויטשעס און די צימשטיינס

י סערעבראָוויטשעס האָבן געהאט גרויסע הייזער, וועלכע האָבן זיך געצויגן פון פּאָפּאָוויטשעס ביז אַהינטער צו דעם ערשטן ליפּאָווע געסל. אויפן גרויסן הויף זענען שטענדיק אַרומגעגאַנגען קאָזעס. דער אַלטער זיידע פלעגט מעלסן די קאָזעס פאַר דער קראַנקער שנור, דער פרוי סערעבראָוויטש און די דריי נימנאַ-זיסטקעס וואָס האָבן זיך געלערנט אויף מעדאַלן. די באַבע, די צנועה, האָט געפירט די באַלעבאַטישקייט. דער זיידע האָט געזאָרגט פאַרן געזונט און די באַ-בע האָט געזאָרגט פאַר כשרות... פון אַנפאַנג האָבן די קינדער ניט געטאָרט גיין שבת אין נימנאַזיע, ניט געטאָרט ליענען שבת אַ רוסיש ביכל... אָבער מיט דער צייט האָט זיך דאָס הויז „רעפּאַרמירט“. אינעווייניק אין הויז איז שטענדיק גע-ווען שמוציק, די בעטן ניט פאַרבעט; קליידלעך, זאַקן און אַנדערע קלייניקייטן זענען געווען צעוואָרפן איבערן שטוב, און אויף דער לאַנגער גרויסער פּיאַנע האָט מען געשיללט קאַרטאָפּל... דער טאַטע האָט ניט גערעדט מיט דער מאַמען, די קינ-דער האָבן ניט גערעדט מיטן טאַטן, די באַבע האָט זיך געקריגט מיטן זיידן און די דינסט איז געווען די באַלעבאַסטע.

חיהלע גראבער

די ציממטיינס הייזער האָבן זיך געצויגן אויף ביידע נאָוואָליפיע געסלעך. דאָס איז געווען דאָס אמתע נגדישע הויז. דער קאָפּ אין דער משפּחה איז געווען די מאַמע — אַ פרוי אַ נידעריקע, אַ צארטע, אַ שוואַרץ-חנוורדיקע, אַ פלינקע און אַ טרויעריקע. זיי האָבן געהאַנדלט מיט ציגל, מיט קאַכלעס און, שפּעטערדיקע יאָרן — מיט שמאַטעס. אַלע געשעפטן האָט געפירט דאָס קלייניקע ווייבעלע; דער טאַטע האָט זיך עפעס אויך געמומלט, אָבער קיינער האָט עס ניט גענומען ערנסט. דאָס גאַנצע הויז מיט זין און טעכטער האָבן געפירט דינסטן. זיי פלעגן אָנקומען צו די ציממטיינס יונגע מיידלעך און אָפּדינען אַזוי לאַנג, ביז מען האָט זיי חתונה געמאַכט. און די מאַמע ציממטיין פלעגט אַ דינסט חתונה מאַכן מיט נדן, אויס-שטייער און קלעזמער...

מיינע ערשטע איינדרוקן פון דעם הויז זענען פון די פרייטיקדיקע פאַר-נאַכטן, ווען מײן באַבע פלעגט מיך שיקן צונויפזאַמלען די פיש און די יויך פאַר אַכטע, קראַנקע, אָדער גלאַט שטאַלצע, נאָר אַרעמע... דורך אַ טונקעלן קאַרידאָר פלעג איך עפענען די קיך-טיר און אַ וואַנט פון מעש און קופּער פלעגט אַ בלענד מאַן מיינע אויגן. מעש און קופּער אין פאַרשירענע פאַרמען: אַ קרוג, אַ טאַץ, אַ שיסל, אַ מעדניצע, אַ פאַן, אַ פאַטעלניע און אויף דער פּאָליצע אַ שטייפל מיט אַ מערוזשל, אַ שטייניק, אַ פאַר לייכטער, פּימשינקע לייכטערלעך, — און דאָס אַלץ האָט געבלישטשעט ווי די זון. אונטער דער וואַנט איז געשטאַנען אַ ווייסע קאַכלענע פליטע, אויף וועלכער עס האָבן זיך געקאַכט קעסלען מיט פיש, יויך, צימעס, — פאַר דער אייגענער גרויסער משפּחה און פאַר אַרעמעלייט. די קעכין פלעגט אויס-טיילן די פאַרציעס אויף צו צעטראַגן איבער די הייזער און די מאַמע ציממטיין פלעגט ישטענדיק מיט די זעלביקע ישנעלע באַוועגונגען צוגיסן נאָך אַ ביסעלע און צולייגן נאָך אַ שטיקעלע... און איך פלעג זאַמלען די ברכות און האָב זיך שטענדיק געגרויסט מיט די שליחותן.

די יינגסטע פון די זין און טעכטער איז געווען רחל. רחל ציממטיין איז געוואָרן מײן ערשטע חברטע. מיט איר זענען מיר געוואַקסן, זיך געשפּילט, זיך געלערנט. רחל איז געווען אַ קלייניקע אין וווסס, אַ שייניקע אין אויסזען, אַ פירניקע אין באַוועגונגען און זייער אַ גוטע אין נאַטור. זאָרנפול איז זי געווען ווי איר מוטער; שטענדיק געזאָרגט עפעס פאַר שפּעטער, פאַר מאַרגן, פאַר ווער ווייסט וואָס... ווען די געשעפטן ביי די ציממטיינס זענען אַראָפּ, איז נאָך רחל געווען זייער אַ יונג מיידל און האָט זיך נאָך מיט אונדז געלערנט אין דער פּריוואַטער גימנאַזיע. אין איינעם אַ שיינעם טאַג האָט זי אויפּגעהערט צו קומען אין דער שולע און

זיהלע גראָבער.

איז געוואָרן אַ כּלּה פּאַר לייזער זבאַרן; זיך דערשראָקן צו בלייבן אן אָרעמע אַלמע מויד... דאָס גאַנצע לעבן האָט אַ שרעק זי פּאַרפּאָלנט. עפעס האָט אין איר געלעבט אן אייביקע מורא. זי האָט תּמיד געזוכט, בלינד געזוכט עפעס צו פּאַר-היטן, — וואָס? דאָס האָט זי קיינמאַל ניט געווסט. דעם גרעסטן טייל פּון מיין לעבן האָב איך פּאַרבראַכט מיט רחלען. אונדזער פּריינטשאַפּט האָבן די געשעע-נישן פּון דער ערשטער וועלט-מלחמה ניט איבערגעריסן.

די לעווינסאָנס

מינע פּריינט אויף דער צווייטער זייט כאַנאַיקעס זענען געווען די לעווינס-סאָנס. זייער ווייס שטיבעלע איז געשטאַנען אויפן ראָג קראַטשאַקס געסל. דער אַריינגאַנג פּון כאַנאַיקעס האָט אַריינגעפירט אין אַ קלייניקן באַקאַליי-קרעמל און דער צווייטער אַריינגאַנג פּון געסל האָט אַריינגעפירט אין הויז, ריכטיקער געזאָנט, אין אַ צימער, וואָס האָט געדינט פּאַר אן עסצומער, אַ גאַסט-צימער מיט אַ קיך-אויבן אין ווינקל. באַלד לעבן דעם אַריינגאַנג איז אין וואַנט געווען אַ רער וואָס פּלעגט באַזאָרגן אַלע אַרומיקע מיט וואַסער. מען פּלעגט דורכן קליינעם פענצטערל דערלאַנגען דעם גראַשן, אָדער די קאָפּיקע (פּאַר צוויי עמער וואַסער), און אינע-ווייניק אין הויז פּלעגט מען אויפּדרייען דעם קראָן. דאָס איז געווען די צווייטע פּרנסה פּון די לעווינסאָנס. דאָס „געשעפּט“ האָבן באַדינט די צוויי טעכטער. זיי פּלעגן עס פּאַרבינדן מיטן לערנען — אַ לייען און אַ דריי דעם קראָן; אַ שרייב און ווידער אַ דריי דעם קראָן... קרעמער אַרום פּלעגן מקנא זיין דאָס „געשעפּט“ פּון די לעווינסאָנס, אָבער בלויז אין די זומערן. אין די ווינטערן פּלעגט מען זיי באַדויערן. ווייל אין די ווינטערן פּלעגט די רער פּירן און די קינדער פּלעגן מוזן לייגן הייסע קאָמפרעסן און אָפּהיטן די רער זאָל נישט פּלאַצן. די ביידע געד-שעפּטן האָט געפירט די פּרוי לעווינסאָן. דער הער לעווינסאָן איז געווען אַ הע-ברעישער לערער. איך ווייס ניט וויפּל קינדער ס'זענען דאָרט געווען, אָבער איך געדענק די פּרוי לעווינסאָן אַ שוואַנגערע און איין קינד ביים ברוסט, אַ צווייטס — קריכנדיק איבערן צימער, און צוויי מיידלעך — איינע אין גימנאַזיע און די צווייטע אין קאָמערץ-שולע. ווי אזוי די פּרוי האָט באַזאָרגט דאָס הויז און דאָס געשעפּט — איז שווער צו פּאַרשטיין. אָבער איך געדענק זי תּמיד מיט אַ שיינעם שטאַלצן קאָפּ, מיט אַ הויט פּון העלפּאַנט-ביין און מיט אַ לייכטן שמייכל אויף אירע ליפּן; איך מיין, אַז די צופּרידנקייט און דער שטאַלץ איז געקומען אַ דאַנק די צוויי טעכטער, וועלכע האָבן אין זייערע אונטער אַרמס אויסגעזען בעסער פּון יעדעס מיידל פּון די

חיהלע גראבער

רייכע היימען און וועלכע זענען געווען די בעסטע שילערינס אין זייערע שולעס. די גאנצע שווערע ארבעט און די גאנצע זארג פון דער פרוי איז געווען בכדי צו זען אירע קינדער געבילדעט און גוט דערצויגן, און אין דעם האָט פרוי לעווינסאָן געהאַט גרויס דערפאַלג.

* * *

מיין געבורטשטאָט ביאָליסטאָק האָט אַרויסגעגעבן אַ סך באַרימטע מענטשן, און נאָך מער אַזעלכע וועלכע האָבן ניט דערגרייכט צו דער גרויסער וועלט, אָבער וועלכע זענען ווערט פאַרצייכנט צו ווערן. עס איז געווען אין ביאָליסטאָק אויף יאַטקע-גאַס (אַנטקעגן דעם הויז פון אלימלך, וווּ איך בין געבוירן געוואָרן) אַ בע-קעריי — אַ מין היים-בעקעריי. די פאַמיליע איז באַשטאַנען פון אַ פרוי, אַ מאַן, צוויי טעכטער און אַ זון. דער נאָמען, אויף וועלכער די בעקעריי איז געגאַנגען, איז געווען און פאַרבליבן: ליבע-קילע שרהם. עס איז מעגלעך, אַז ליבע, די טאָכ-טער פון קילע-שרה, האָט געירשנט פון דער מוטער די בעקעריי. אפשר. אויב אָבער ניט די בעקעריי, האָט זי זיכער געירשנט דעם טאַלאַנט צו באַסן אַזוי, אַז זי זאָל פאַראייביקט ווערן. די פירמע האָט זיך ניט גענויטיקט אין קיין ספּעציעלער „פּובליסיטי“ אָדער גרויסע שרייענדיקע ליכט. אַפילו ניט אין קיין שילד. און יע-דערער האָט געטראָפּן אַהין.

ליבע קילע שרהם איז געווען אַ שטילע, ליבע, אויסגעהאַרעוועטע פרוי מיט אַ פנים בלייך און צעגאַסן ווי אַ צעוירן טייג. זי ווי אויך דער מאַן און די קי-נ-דער האָבן זיך באַוועגט לאַנגזאַם און רויק. גערעדט שטיל. דאָרט איז ניט געווען קיין פּלאַץ פאַר גרויסע זשעסטן, שנעלע באַוועגונגען, — נישט קיין גרויסער רוים פאַר הויכע שטימעס. די קראַם, די בעקעריי און די וווינונג — אַלץ צוזאַ-מען איז ניט געווען גרעסער פון אַ קעלער אין אַ ברוקלינער צוויי-פאַמיליען-הויז. איך ווייס ניט, אויב דאָרט איז געווען אַ סך גליק, אָבער ס'איז געווען דאָרט פיינקייט, איידלקייט, אַ ביסל וויסן, אַ ביסל קולטור און אַ וועלט פון פּרידן!

דער דראַנג זיך איינצושאַפּן פריינט האָט זיך ביי מיר אַנטוויקלט אין דער פריער יוגנט; אַ דראַנג צו קריגן פריינט און זיי גוט צו געדענקען. זע איך שטענ-דיק פאַר זיך אַפילו די, וועלכע איך האָב פון דער פריער יוגנט אָן שוין מער קיינמאָל ניט באַגענגט. די ערשטע פריינט מיינע זענען געווען די, וועלכע פלעגן

קומען צו אונדז אין הויז אריין, אָדער אויף אונדזער הויף, — דאָס זענען געווען די אָרעמעלייט.

דער ערשטער איז געווען דער בלינדער, לאַנגער ייד, מיטן קאָפּ שטענדיק פאַרריסן צום הימל, ווי ער וואָלט וועלן דורכשפּאַרן די וואָלקנס און אויפדעקן פאַר זיך די זון; איך האָב צו אים געפילט אַ וואַרעמע ליבשאַפט, ווייל ער פלעגט זינגען האַרצדיינסנדיקע לידער און ער האָט שטענדיק געשמייכלט. ביי אונדז האָט מען קיינמאָל ניט געוואָרפן דעם גראַשן, נאָר ווייך אַרײַנגעלייגט אים אין האַנט אַרײַן; פיל איך נאָך איצט דעם ציטער פון זיין האַנט און זע נאָך איצט זיין טעמפּן טרויעריקן שמייכל. אַ גרויסער שאַד — כ'געדענק ניט זיין נאָמען, ווייל ער האָט תמיד געהייסן „דער בלינדער“.

און אַט איז קיילע... קיילע איז נישט געווען קיין פּראָפעסיאָנעלע בעטלערין. זי איז געווען — אין אירע נאָרמאַלע טעג — אַ רויק, באַשיידן מיידל פון נידער ריקן וווקס מיט אַ שיין געטאַקט פנים. זי איז געווען איינע פון אַ משפּחה פון דריי: אַן אַלטע מאַמע, אַ שוועסטער פּעשקע און זי. פּעשקע איז געווען אַ שוואַרץ-חנודיק מיידל. אַלע טאָג פלעגט זי דורכגיין אונדזער הויז אויפן וועג צו און פון דער פּאַפּיראַסן-פּאַבריק. שטיף, מיט אַן אינערלעכן טרויער און שטענדיק אין אַ לאַנג, שוואַרץ קלייד, פלעגט זי מיט פלינקע אײלנדיקע טריט דורכשוועבן די גאַס. יום-טובים פלעגן זיי אַלע דריי קומען צו אונדז אויף כיבוד. איך פלעג אָפּט זיין ביי זיי אין דעם אײנציקן צימער, אויסגעקאַכט, ווייס. קיין בעטן זענען דאָרט נישט געווען, נאָר אַ שלאָף-באַנק וואָס איז געווען געמאַכט ווי אַ שמאַלער לאַנגער סאַסטן צוגעדעקט מיט אַ ברעט. אויף ביינאַכט פלעגט מען דאָס ברעט אַרונטער-נעמען, אַרױפלייגן עס אויף צוויי שטולן און דאָס איז געווען דאָס צווייטע געדלעגער. דאָס דריטע געלעגער איז געווען אויף דער פּאַדלאָגע.

קיילע פלעגט אין זומער (מען האָט געזאָגט, אַז פון די היצן) ווערן ווילד, צעמישט... פלעגט זי קומען צו אונדזער הויף אויסברעכן די שובן, שרייען, וויי-גען און אַלע האָבן פאַר איר מורא געהאַט. אָבער דעם גאַנצן ווינטער פלעגט זי זיין אזוי שטיף, ליב און פריינטלעך, אַז מיר האָבן זי ליב געהאַט.

און אַט שטייט מיר פאַר די אויגן גליקע. — גליקע איז שוין געווען אַ פרוי אַן אינטעליגענטקע, אָרעם, אָבער פיין געקליידט. זי פלעגט קומען צו אונדז אין מאָל אַ חודש. איר באַזוך איז געווען אַ לאַנגער. אין שנייאיקע ווינטער-טעג פלעגט

חיהלע גראבער

זי קומען א זינגער צוויי און אפויצן ביז שפעט פארנאכט. פאר איר פלעגט מען דערלאנגען הייסע, פרישע טיי מיט צובייסן און שטענדיק — אין עסציער. מיט איר פלעגט די מאמע און די באַבע געמיטלעך פארברענגען די דאָזיקע שעה'ן. זי פלעגט צושטעלן צו אונדו טיי, — וויסאָצקיס טיי פלעגט מען קריגן אין יעדער קראָם און קרעמל, אָבער ביי אונדו אין דער היים פלעגט מען אין ערגעץ נישט קויפן קיין טיי, — גליקע איז געווען די איינציקע „פאָדסטאָוושטשיצע“.

מען האָט דערציילט, אז זי איז געוואָרן יונג אַן אַלמנה, האָט געהאַט אויפ-צוהאַדעווען אַ פאַר קינדער און האָט זיך גענומען צו דער דאָזיקער פרנסה. זי האָט איינמאָל דערציילט מיין מוטער, אז איך האָב אין איינעם אַ פרימאָהן, גייענדיק אין שולע, זי באַגענט און אָפגעשטעלט צו פרעגן איר וואָס זי מאַכט. הערנדיק, אז ביי איר איז דאָס מיידעלע זייער קראַנק, האָב איך איר געגעבן מיין פרישטיק און דאָס קליינגעלע וואָס מען פלעגט מיר מיטגעבן. זי האָט עס נישט געוואָלט נעמען, בין איך אַנטלאָפן. יענעם גאַנצן ווינטער האָט מען פאַר אַלע פריינט אין קרובים דערציילט מיט שטאַלץ דידאָזיקע טאַט מיינע.

„מענטש-אַרקעסטער“

אונדער ביאליסטאָקער איין-מענטש-אַרקעסטער פלעגט זיך באַווייזן שטענ-דיק אין פּרילינג און פאַרשווינדן מיטן אָנפאַנג פון די רעגנדיקע יעשענדיקע טעג. זיין נאָמען ווייס איך נישט, ווייל מען האָט אים גערופן דער „מענטש-אַרקעסטער“. ער האָט געשפּילט איינער אַליין אויף עטלעכע אינסטרומענטן און אין איין און דער זעלבער צייט. פון פּאָרנט איז ביי אים אַראָפּגעהאַנגען די גרויסע קאַטערינקע; פון הינטן אויף דער פלייצע איז געהאַנגען אַ גרויסער באַראַבאַן, איבערן באַראַבאַן זענען געווען צוויי קופערנע טאַצן וואָס פלעגן זיך פאַרבינדן מיט אַ לאַנגן שנור צום פּוס, און אויפן קאָפּ האָט ער געטראָגן אַ היטל מיט גלעקלעך. מען האָט באַ-דאַרפט באַזיצן אַן אויסערגעוויינלעכן ריטם און מען האָט באַדאַרפט האָבן אַן אויסערגעוויינלעכן קאָנטראָל איבערן ריטם, בכדי אויסצופירן די מוזיק אַזוי קונ-ציק ווי ער פלעגט עס טאָן. דאָס אַלץ האָט געקלאַפט צוזאַמען אַזוי שנעל און ריט-מיש, אז עס איז געווען אומגעלעך צו פאַרבלייבן רויק ביי דעם שפּילן. צו דעם אַלעמען פלעגט ער נאָך זינגען אויך. די רעכטע האַנט דרייט די קאַטערינקע, די לינקע קלאַפט צו מיטן פּויק, דער פּוס ציט די טאַצן און דער קאָפּ שאַקלט די גלעקלעך... און די פּיס ביי אונדו קינדער הייבן זיך צום טאַנץ — אַ מחיה! האָט

ער טאקע געהאט א סך דערפאלג און גרויס און קליין פלעגן אים נאכלויפן פון הויף צו הויף.

זאָשע.

צווישן מייע קינדער-פריינט זיינען אויך געווען אונדזערע דינסטן. מיט זיי אין דער שטילער, ווארעמער, ריינער קיך אונדזערער, פלעגן איך פארברענגען א סך, א סך ווינטער-אָוונטן. אמבעסטן פון זיי אלע געדענק איך אונדזער דינסט זאָשע; ביי אונדז פלעגט א דינסט אָפזיין יאָרן, אָבער זאָשע האָט ביי אונדז גע- דינט אמלענגסטן. זי איז צו אונדז אָנגעקומען נאָך פאר מיין באַכעס טויט און איז ביי אונדז פארבליבן לאַנג נאָך דעם. זאָשע איז געווען אַן ערלעכע — גאָלד צו לייגן, אַ בעריע — אַ בראַנד! אָבער איין הסרון האָט זי געהאט — זי איז שטענדיק געווען מעוברת. זי איז נישט געווען קיין שיינע; איר פנים איז געווען לייכט געשטופלט און איין האַנט איז ביי איר געווען אַ קורצע. אָבער אַז זי פלעגט זיך דערנענטערן צו אַ מאַן, פלעגט ער אויף איר אַ קוק טאָן מיט מאַדנע אָפּענע אויגן, דערביי פלעגן אירע ליפן ווערן בלייך און די האַנט, אין וועלכער זי פלעגט טראָגן אַ טעלער אָדער גאָפּל-מעסער, פלעגט אַ ציטער טאָן. דאָס פלעגן איך זייער אָפט באַמערקן, ווען מיר האָבן געהאט געסט — סוחרים פון אַנדערע שטעט. דער איינציגער, וואָס פלעגט אינגאנצן אויף איר נישט קוקן, איז געווען אברהמקע — מיין מאַמעס קרוב. ער פלעגט דאָן גראַד אַראָפּלאָזן די אויגן אין טעלער און נישט אויפהייבן זיי, ביז זאָשע פלעגט אַרויסגיין פון צימער. אברהמקע האָט אויסגע- דינט פּאַניען, איז געקומען צוריק און נישט געהאט זיך צו וואָס צו נעמען. זיין געבורטשטאָט איז געווען גראַדנע, האָט מען ביי אונדז באַשלאָסן, ער זאָל פאר- בלייבן מיט אונדז און מיין פאָטער האָט אים איינגעאַרדנט אין אַ „סקלאַד“ פאר אַ „פּרויקאַשטשיק“. אברהמקע איז געשלאָפּן אין דער קאנטאַרקע אויף דער קו- שטעקע. איינמאָל אינמיטן דער נאַכט האָבן איך זיך אויפגעכאַפט פון עפעס אַ מאָד- נעם סקריפען, איך האָבן אין שרעק פאַרהאַלטן מיין אָטעם, איך האָבן געמיינט גנבים גייען. אָבער גלייך האָבן איך דערהערט אַזא שווער אָטעמען און אַזא שטיל קרעכצן... איך האָבן זיך דערפילט עפעס זייער מאַדנע און אָט באַלד האָבן איך געזען ווי זאָשע שוועבט דורך מיין צימער אין איר ווייס נאַכט-העמד פון קאנטאַרקע צוריק אין קיך אַריין צו איר שלאַף-באַנק. פון יענער נאַכט אָן בין איך שוין זייער אָפט געלעגן מיט אַ פאַרהאַלטענעם אָטעם און מיט אָנגעשפיצטע אויערן, צוהערנדיק זיך צו דעם מאַדנעם גערויש וואָס האָט זיך געטראָגן פון אברהמקעס קושעטעקע...

חיה לע גראָבער

וואָס גרעסער זאָשעס בויך איז געוואָרן, אלץ עפטער פלעגט זי וויינען.
מיין באָבע און מיין מאמע פלעגן צו איר דאָן רעדן זייער ווייך. זיי פלעגן זי שטראָפן
און אָנזאָגן איר, אז פון איצט אָן זאָל זי שוין געדענקען, ווי שלעכט עס איז איר
צו טראָגן און צו האָבן. זי פלעגט צוזאָגן, אז דאָס איז שוין דאָס לעצטע מאָל.
איך האָב קיינמאָל נישט געוויסט, וווּ זי פלעגט דאָס קינד האָבן און אויך נישט
וווּ זי פלעגט דאָס אַהינטאָן. איך פלעג אָבער זען ווי די באָבע פלעגט אָנפאַסן א
קאָשיקל מיט א טעפעלע הינער-זופ, פלעגט אַריינשטעלן א גלאָז איינגעמאַכטס און
קיכעלעך און זי פלעגט דאָס אוועקטראָגן ערגעץ צו זאָשען. צו אָט די שליחותן
פלעגט מיך שוין מיין באָבע נישט שיקן... נאָך עטלעכע וואָכן פלעגט זאָשע קו-
מען צוריק א בליכע, א שוואַכע. א צייט פלעגט מען זי נישט לאָזן טאָן קיין שווע-
רע אַרבעט און מען פלעגט זי צווען, נאכהער פלעגט זי זיין שטייל, אַרבעטן שווער,
און שוין באלד — ווידער אָנהייבן זיך צו צעוואַקסן.

שרה די ברייע.

א גאַנצער דור איז אויסגעוואַקסן מיט דער פיגור פון שרה די בראיע. שרה
די בראיע האָבן געקענט קינד און קייט. אָבער ביי מיר איז שרה די בראיע פאַר-
בונדן מיט א סך טיפע דראַמאַטישע איבערלעבונגען און איר געשטאַלט איז איינ-
געוואָרצלט טיף אין מיין שעפערשן מוה און קינסטלערישן גייסט. שרה די בראיע
איז א פיגור פאַר א דראַמאַטורג, א פיגור פאַר א טעאַטער. און טאַקע צוליב דעם
גיב איך דאָ איבער די געשיכטע פון שרה די בראיע ווי איך האָב זי געדענקט פון
מינע עלטערן און ווי איך האָב זי איינגעזאַפט אין זיך:

עס איז געווען א רייכע יידישע משפחה אין ביאַליסטאָק — דער נאָמען
איז שוין נישט וויכטיק איצט, ווען אלץ און אלע, אָרעם און רייך, זענען אוועק
מיטן רויך... די משפחה האָט אַריינגענומען צו זיך שרה, די שפראַכן-קענערין, צו
דערציען זייערע קינדער. שרה איז געוואָרן די פראַנצויזישע גווערנאַנטסע אין
דעם רייכן הויז. דער עלטסטער זון פון דער רייכער פאַמיליע האָט זיך פאַרליבט
אין דער אָרעמער, העכסט-אינטעליגענטער גווערנאַנטסע. יאָרן האָבן זיך גע-
צויגן, געשעפטן זענען אַראָפּ. די רייכע משפחה איז געוואָרן געבראַכן, אָבער שרה
די גווערנאַנטסע האָט זיי נישט פאַרלאָזן. דער עלטערער זון האָט געענדיקט א
מיטלשול און ווען ס'איז געקומען צום אוניווערזיטעט, זענען שוין נישט געווען
די מאַטעריעלע מעגלעכקייטן אים צו שיקן שטודירן. שרה די גווערנאַנטסע האָט

ארויסגענומען פון באנק דאָס ביסל געלט וואָס זי האָט אָפגעשפּאַרט פאַר די יאָרן אַרבעט און האָט דעם „קאָואַליר“ אַוועקגעשיקט קיין פאַריו זיך לערנען. נאָך זיין אַוועקפאַרן האָט זי אָנגעהויבן אַרומלויפן איבער ביאָליסטאָק אויף פּריוואַטע לעס-ציעס אין פּראַנצויזיש און האָט רעגלמעסיק געשיקט דעם „זשעני“ זיין לעבנס-אויסהאַלט. אַזוי האָבן זיך געצויגן יאָרן, ביז דער גליקלעכער טאָג איז אָנגעקומען און דער אויסשטודירטער זון פון דער יחסנדיקער פּאַמיליע האָט באַדאַרפט אַראָפּ-קומען אַהיים. די פּאַמיליע האָט זיך שטאַרק געגרייט צו זיין קומען, און, נאַטיר-לעך, מער פון אַלע, שרה — די וויכטיקסטע פיגור אין דער שמחה. שרה האָט אָבער נישט געוואָלט, אַז פאַר דער לעצטער צייט האָבן די „פּיינע“ עלטערן און נאָענ-טע צוגעגרייט דעם זון צו דעם, אַז „עפעס איז מיט שרהן נישט אַלץ אין אָרדע-נונג...“ עפעס טוט זי זאָכן, וועלכע זענען נישט גאַנץ נאָרמאַל און עפעס האָבן זיי מורא פאַר איר. דאָס הייסט, אַז זי גייט ביסלעכווייז אַראָפּ פון זינען!...

דער טאָג איז געקומען ווען מען האָט באַדאַרפט גיין באַגעגענען דעם „פּראַנצויז“ פון פאַריזער אַוניווערזיטעט. ווען מען איז שוין געווען גרייט צו פאַר-לאָזן דאָס הויז, האָט מען זייער פּריינטלעך באַטראַכט שרהן און מען האָט איר אַ גלעט געטאָן דאָס פנים, און ווען דער זון איז אַראָפּ פון באַן האָט ער דערזען פאַר זיך זיין כלה מיט אַן אויסגעשמירט פנים אין סאַזשע... ער האָט זיך שטאַלץ אָפּ-געדרייט. די פּאַמיליע האָט אים אַרומגערינגלט, און שרה האָט אַנטדעקט וואָס מיט איר האָט פּאַסירט און איז אַראָפּ פון זינען. זי איז געוואָרן שטיל, מעלאַנכאָליש. זי איז שטענדיק געווען אָנגעטאָן אין אַ שיינע, שפּיצענע פעלערניגע מיט אַ קליין, קיילעכדיק היטעלע; אַלץ אין שוואַרצן. גערעדט בלויז פּראַנצויזיש. זי האָט קיינ-מאַל נישט געבעטן קיין נדבות, נאָר פלעגט שטענדיק זאַמלען געלט פאַר עמיצן, וועמען מען דאַרף שטיצן צו שטודירן... און שרה איז פאַרבליבן אין מיין זכרון די שטילע, הייליקע, פּראַנצויזישע גווערנאַנטקע.

* * *

פּריינטלעך און ליב, זאָרגלאָז און לוסטיק איז אין מינע אויגן געווען ביא-ליסטאָק און די ביאָליסטאָקער. אונדזער גויאישן שכן האָב איך נישט געקענט. הויז קריסטלעכע דינסטן, דעם פּאָליצייסקי און דעם פּריסטאָוו, האָב איך נאָך דאָן קיינעם נישט געזען. און זיי האָבן זיך גענויגט פאַר דער באַבען און פאַר מיין פּאָ-טער און מוטער און האַרציק געלאַכט נאָכן טרונק באַנאָפּן מיט פּיש... און זיך ווי-

חיה לע גראבער

דער גענויגט, פארקוועטשנדיק אין האנט א גרין פאפירל וואָס האָט זיך צו זיי אריינגעגליטשט ביים פאָטערס „אויפוידערזען“... רוסישע גימנאזיעס מיט בלאַנדע שיקסעס האָב איך ערשט שפעטער דערקענט; דערקענט זיי שוין דאָן, ווען אויף מיין נאָך סינדערישן מוח האָט זיך אוועקגעלייגט דער ערשטער טיפער קנייטש, און ווען מיין נאָך־זייער־קינדיש הערצל האָט פארקוועטשט די ערשטע גרויסע איר בערלעבונג: די יאָרן 1906 און 1907 זענען געווען פאר מיר די יאָרן, וועלכע האָבן פארזיט אין מיין נשמה טיפן טרויער.

קאפיטל 7

ביאליסטאקער פאגראם

עם זומער פון 1906 האָבן מיר פאַרבראַכט אין מילייטשיץ. עס האָט זיך אָנגעהויבן ווי אַלע פריערדיקע יאָרן מיט אַ קאָרעספּאָנדענץ צו פישקע דעם קצב, שמעון בייניש און חיים־סטאַליאַר. און ווי אין די פריערדיקע יאָרן האָט מען אויך דאָס יאָר געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט חיים־סטאַליאַר. דאָס יאָר האָט מען גע־דונגען דאָס נייע הויז אין הויף פאַר זיך. באַלד נאָך פסח איז די באַבע געוואָרן שטאַרק פאַרנומען מיטן אויסקלייבן די וואַרעניעס וועלכע מען דאַרף מיטנעמען און די וואָס דאַרפן בלייבן אין בופעט אונטערן שלאָס. יעדן טאָג צווישן פסח און שבועות זענען אַ פאָר שעה געווען געווידמעט צו די פּלענער, ווען, ווי אזוי און אין וועלכע קאָשן מען וועט פאַסן בעטגעוואַנט און כלים. און דאָס יאָר ווי אין די פריערדיקע יאָרן זענען געווען די זעלבע קאָשן פאַר דעם זעלבן געברויך.

מען פלעגט געוויינלעך אַרויספאַרן מאַנטים נאָך חצות, ס'הייסט שוין דינסטיק, בכדי מ'זאָל טאַקע אין אַ מזלדיקן דינסטיק אָנקומען בשלום קיין מילייטשיץ. גלייך נאָכמיטיק פלעגט מיין פאָטער „סיסטעמאַטיש" שנורעווען די קאָשן, די קערב,

חיהלע גראבער

געשיקט אַרומנייען די זעק וואָס מיין מוטער האָט זייער פאַרזיכטיק און מיט אַ סדר אָנגעפילט. דאָס יאָר, ווי אין אַלע פּריערדיקע יאָרן, זענען צוויי דראָזשקעס געווען באַשטעלט אינדערפרי צו קומען נעמען אונדז צום באַן. צום באַן פלעגט מען קומען אַ סך פּריער, אָבער קיינמאָל האָט מען נישט געהאַט קיין איבעריקע צייט... פּעק אַרונטערנעמען, זיי וועגן, אייסשריבן קוויטאַנציעס, אַוועקלייגן קוויטאַנציעס אין אַ „זיכער“ אָרט, עטלעכע מאָל „פּראָווערייען“ צי זיי זענען טאַקע דאָ, אָנהייבן זיך געזעגענען, זיך צעקושן, אָנזאָגן: „באַבעניו, זיי פאַרזיכטיק ביים אַרונטערגיין פון דער „פּלאַשטשאַדקע“! „מוליע, היט זיך מיטן עסן, עס אין צייט און דער עיקר, למען השם, שרייבט אָפּט!“... דאָס פלעגט שטענדיק אַכרויותדיק איבערגעריסן ווערן פונעם פייה פון לֶאָקאַמאַטיוו, פון דעם גרויסן גלאַק שלאַנגנדיק, און פון דער זינגענדיקער שטימע פון קאַנדוקטאָר: „טרעטי זוואַנאַק, בעלסק, קלעשטשעלי, בריסק!“... מיין מוטערס אויגן פלעגן ביי דעם שטענדיק ווערן פייכט. מיין פאָטער פלעגט אַ שמייכל טאָן און איך פלעג ווערן אָנגעפילט מיט זומער-דיקער פרייד.

מיין פאָטער פלעגט שטענדיק פאַרנעמען פאַר אונדז אַ פּלאַץ ביים פענצ-טער, דורך וועלכן מען האָט מינוטן לאַנג נאָך געזען מיין מוטער, פאַכנדיק מיט איר שניי-ווייס טאַשנטיכל, שוין בעתן גאַנג פון צוג. דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען אַ פּערטל צו צוויי פאַרטאָג, — אַ פּערטל נאָך זעקס דעם זעלבן פאַרטאָג איז מען שוין געווען אין קלעשטשעלי.

פון קלעשטשעלי קיין מילייטישיצי פלעגט מען פאַרן מיט פּערד און וואָגן. יעדער פּורמאַן האָט געשווירן, אַז ער איז געקומען „ספּעציעל“ פאַר אונדז — געיאָגט די פּערד נאָך אין דער פינצטער, איינגעשפּאַנט די בעסטע סוסים, אויב-געלייגט דעם וואָגן מיט פּרישן היי, אָנגענרייט אַ צודעק, אַן איבערדעק פאַר ווינט אָדער רעגן — זיי האָבן פאַרפלייצט מיט רייד, ביז מיר פלעגן צושפּאַצירן צו פּרץ דעם וואַלד-הענדלער (נישט ווייט פון באַן), זיך געזעצט צום פּרישטיק-טיש, און ער, פּרץ, פלעגט איבערנעמען די פאַרהאַנדלונגען מיט די בעלי-עגלות און אַרויס-שיקן אונדז אויף די אָנגעלאַדענע וואָגנס צום „כרך“ מילייטישיצי.

פּערצן וויאָרסט — צוויי מיל — איז געווען דער וועג. דורכגעפאַרן דעם מילנער (נישט געוויסט נאָך דעמאָלט, אַז דאָרט אין דער מיל איז שוין אויסגע-וואַקסן די שענסטע סאַסנע פון פּאָליעסער וועלדער — פּרץ הירשביין), אַריבער-געפאַרן דעם ערשטן באַרג און אָנגעהויבן דעם זאַמדיקן וועג. נאָכדעם אַריי-נ-

געפארן אין פרישן וואלד. הויכע סאָסנעס האָבן געוואָרפן שאָטן און פריע זון האָט צעוואָרפן אירע שטראַלן און די לופט איז געווען אָנגעזאָפּט מיטן ריח פון „זוברווקע“ און געשמעקט ווי פאַרפּום.

דאָ פלעגן די „אַדלערס“ גיין טריכ ביי טריט און איינזאָפן צוזאַמען מיט אונדז די זיסע לופט. מיין מוטער פלעגט לאַנגזאַם אָפּשטריקלען די פעקלעך פרישע פרוכט, באַטיילן אונדז, קינדער, דער קריסטלעכער דינסט, דעם בעל-עגלה. יעדן איינעם אַ פרוכט און אַ סאלפּעסקעלע. דאָס פלעגט מאַכן דעם פּורמאַן באַרע-דעוודיק. פלעגט ער אונדז געבן דעם ערשטן באַריכט פון אַלע געשעענישן אין שטעטל, אַלע פאַסירונגען אין די הייזער, אַלע נעמען פון די הייראַרדאַטשניקעס, ווער ביי וועמען, — די שטימונג איז געווען גוט.

נאָכן וועלדל האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַרג אַרויף און טיפּער זאַמל. דער בעל-עגלה האָט געשריגן, געפיפט, געקנאַקט מיטן בייטש, געשאַלטן די פּערד, זיך געזשאַלעוועט פאַרוואָס מען האָט אָפּגעדונגען ביי אים אַ פּאָר גילדן... מיין מוטער האָט פאַרגיטיקט זיין פאַרלוסט; אויסגעפאַקט די קאַלטע הון מיט חלה, אַ פרישע אונערקע און דער געשמאַקער צוביים האָט פאַרבעסערט די שטימונג. דער בוים, דער זקן, (אַ בוים מיט אַן אויסגעבויענעם רוקן) איז געווען דער ערשטער אָנזאָג פון נאָענטן מילייטשיי. דער צווייטער און לעצטער סימן איז געווען דאָס אייביק יונגע סאָסנעלע וואָס האָט קיינמאַל נישט געוואָלט אַלט ווערן. עפעס איז דאָס סאָסנעלע פאַרבליבן אין מיין זכרון ווי אַ סימבאָל פון אייביקן בליען. ביי אָט דעם סאָסנעלע אויפן שפיץ באַרג פלעגט מען אָפּשטעלן דעם וואָגן, פאַרריכטן די געזעסן, צוקעמען די האָר, צושפילען די היטעלעך, אַ גלעט טאָן די לאַצן; דער בעל-עגלה פלעגט אַ שפרונג טאָן אויפן געזעס, אַ קנאַס טאָן מיט דער בייטש און די פּערדלעך פלעגן אַ צי טאָן דעם וואָגן. אונדז פלעגט אַ וואָרף טאָן אויף הינטן, אַז מיר פלעגן אַזש אַ געשריי טאָן, אָבער אַ געשריי מיט פרייד. אין עטלעכע מינוט פלעגט מען אַרויפפאַרן אויף דער ברוקירטער קלעשטשעלער גאַס. דאָ פלעגן די „אַדלערס“ יאָגן, די רעדער פלעגן קלאַפן, די בייטש האָט געקנאַקט און אַלע הינט פון די גויאישע כאַלופּקעס האָבן געבילט. דאָ און דאָרט פלעגט אַ סקריפע טאָן אַ טיר פון אַ שיער און קליינע שקאַצימלעך און שיקסעלעך, באַר-וועסע און שמוציקע, פלעגן מיט פאַרווונדערונג אַרויסקוקן, און מיר האָבן זיך דורכגעטראָגן ווי אַ ווינט און האָבן צונאַלאַפּירט צו הייס-סטאַליאַר — דאָס ערשטע יידישע הויז.

דעם זומער, ווי אלע פריערדיקע זומערן, זענען בריוו געפלוין (מיט דער צוויי-פערדיקער פאָטשט) קיין און פון וויסאָקאָ-ליטאָווסק, ביז איינעם אַ מאָנטיק, ווען מיין פאָטערס בריוו האָט אונדז געוואָרנט צו זיין רויק אין פאל מיר קריגן ניט קיין בריוו נאָכן צווייטן דאָנערשטיק. קלאַנגען אין דער לופט זאָגן אָן אַ פאָ-גראַם אין ביאָליסטאָק אין „גרינעם דאָנערשטיק“.

אַ שוואַרצע כמאָרע האָט פאַרצויגן דעם בלויען הימל איבער מילייטשיצין און פאַרטונקלט דאָס ליכט פון דער הייסער יולי-זון. מיין מוטער — ווי תמיד אין אַ קריטישן מאָמענט, האָט פאַרשוויגן, — זענען מיר אלע פאַרגאַנגען אין אַ טרויעריק שווייגן. דאָנערשטיק פאַר פרי האָבן זיך אלע ביאָליסטאָקער פאַרזאַמלט אין אונדזער הויף און שטוב — אונדזער הויז איז תמיד געווען דער צענטער. דעם דאָנערשטיק פאַרנאַכט איז אָנגעקומען די פאָטשט פון וויסאָקאָ ליטאָווסק מיט די לעצטע בריוו און מיט אַ מינדלעכן גרוס: אַז אין ביאָליסטאָק גייט אָן דער געפלאַנטער פאָגראַם שוין פון פרי אָן. די יללות פון פרויען און דאָס געוויין פון איבערגעשראַקענע קינדער האָבן זיך געריסן צו די הימלען. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ דריי מעת-לעתדיקער תענית און אַ דריי-נאַכטיקע וואַך. מיין מוטער איז אין איר אָנטאָן געלעגן מיט פאַרמאַכטע אויגן און געשלאָסענע ליפן. פון צייט צו צייט האָט זיך אַ טרער ווי אַ פערל, דורסנעגליטשט דורך די פאַרמאַכטע וויעס און לאַנגזאַם זיך געקייקלט איבער דער וואַס-בלייכער באַק. דאָס האָט אַזוי געקלעמט דאָס האַרץ, געדריקט ביים גאַרגל און געביסן אין נאָז... אָבער וויינען האָט מען ניט געוואָנט, — מען האָט מורא געהאַט צו צעשטערן די שטילקייט. עפעס אַזוי ווי מען זאָל וואַרטן אויף עפעס אַ קלאַנג וואָס זאָל זיך דורכרייסן צו אונדז פון דער ווייט. די ווייט איז אָבער געווען אַ מיילעדיקע — און איצט אַ צענפאַכיקע.

שבת באַלד נאָך הברלה האָט מען געשפּאַנט די פאָטשטאָוע פּערד פאַר אַ ספּער ציעלער שליחות קיין וויסאָקאָ-ליטאָווסק. שפּעט נאָך חצות האָבן די פּערד מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ אַריינגעשפּאַנט צוריק. — ניטאָ קיין בריוו צו קיינעם, פון קיינעם נישט... זונטיק גאַנץ פרי האָט דער רב אויסגערופן אַ תענית פאַר אלע ניט-ביאָ ליסטאָקער. ווייבער זענען געלאָפּן „רייסן קברים“. גוים זענען אַרומגעגאַנגען ווי פאַרשעמטע. קרעמלעך זענען געווען געשלאָסן און איבער קלעשטשעלער גאַס האָבן זיך גערוקט מענטשן ווי שאַטנס, אלע אַרויסקוקנדיק צום קלעשטשעלער וועג. פון דעם צווייטן עס קלעשטשעלער גאַס איז יאָ עמיצער אָנגעקומען פון וואַרשע דורך דער סטאַנציע נורעץ און האָט דערציילט וועגן דעם ווי מען האָט געשפּאַלטן קעפּ אויפן וואָקזאַל אין ביאָליסטאָק און ווי כוליאַנגעס בושעווען דאָרט. די ידיעות

זענען געקומען דורך די באן-באאמטע. יידן זענען קיין ווארשע פון ביאליסטאק
ניט אָנגעקומען פון דאָנערשטיק אָן.

מאָנטיק האָט מען באַשלאָסן אַרויסצושיקן ספּעציעלע צוויי רייטער קיין ווי-
סאָקאָ-ליטאַווסק און מיין ברודער מאַסס אין געווען איינער פון די צוויי. ערשט
מאָנטיק שפּעט פאַרנאַכט זענען די צוויי רייטער, פאַרשוויצטע, אויף די פּערד וואָס
האָבן קוים געאַטעמט שוין, צוגעפּלויגן צו אונדזער היים מיט דעם איינאַיינציקן
בריוו — מיין פּאָטערס בריוו.

מער ווי דעם אַדרעס האָט מיין מוטער ניט באַוווּן איבערצולייענען און איז
אוועקגעפאַלן אויף איר געלעגער. אַ ביטער געוויין פון די צענדליקער מענטשן
אַרום האָט אויפגעטרייטלט די שטוב... און נאָך דעם האָט מיין מוטער מיט ציי-
טערדיקע הענט געהאַלטן דעם בריוו וואָס איז געווען געדיכט אָנגעפיקעוועט, —
און מיט אַ ציטערדיקער שטימע און שטיל געוויין געלייענט:

„...די הייליקע פּראָצעסיע האָט זיך אָטגעהויבן ווי אַלע יאָר אין „גרינעם
דאָנערשטיק“ גאַנץ פרי. צען אַזייגער האָט די פּראָצעסיע דערגרייכט די הויפט ליי-
פּאָווע נאָס. אַלע געשעפטן זענען געווען געשלאָסן. קיין ייד האָט ניט געוואַגט
אַרויסצוגיין אין נאָס. ניט ווייט פון דער קירכע האָט איין קריסט פון דער מאַסע
אַ שטופ געמאַן אַ צווייטן און ווי אַ דונער האָט אָפּגעהילכט אין דער מאַסע: „יידן
שלאָגן קריסטן!“ און ווי אַ כליץ האָט אַ פייער אָנגעצונדן די גאַנצע מאַסע. דער
פּראָוואַצירטער פּאָגראַם איז געווען אַזוי צוגעגרייט, אַז ניט נאָר איז די גאַנצע
מאַסע פון דער פּראָצעסיע געווען גוט באַוואַפנט, נאָר אין אַלע זייטיקע גאַסן און
אין אַלע עקן שטאַט האָט זיך רויב און מאַרד אָנגעהויבן אין דער זעלבער צייט. די
ערשטע קרבנות זענען געווען די יידן, וועלכע זענען אָנגעקומען מיט דער באַן און
אַרונטער אויף דער סטאַנציע ביאליסטאָק. די פּאָליציי איז, ווי לויט אַ שטרענגער
פאַראַרדענונג, געשטאַנען פון דער זייט און מיט קיין איין באַוועגונג ניט פּרובירט
אַפּצושטעלן די צעיושעטע מאַסע. הייזער זענען געווען געשלאָסן אויף אַלע זינגלען,
טויערן זענען געווען פאַרשפּאַרט. אונדזער גאַנצער הויף מענטשן און שכנים פון
אַרום, וואָס האָבן באַוווּן אַריבערצולויפן צו אונדז, האָבן זיך אַרונטערגעלאָזן אין
קעלער. די יינגערע מענער האָבן געהיט דעם הויף. דריי מעת-לעת האָבן כוליגאַנעס
געבושעוועט און יידישע קולות האָבן געריסן די הימלען. אין אונדזער קעלער איז
געזעסן מיין מומע טייבעלע מיט אירע צוויי יינגלעך געצעלע און הערשעלע, —
דער לעצטער נאָך אַ זויגלינג. האָט זיך דער זויגלינג צעוויינט און אַלע זענען

חיהלע גראָבער

אריינגעפאלן אין א פאניק, אז דאָס וויינענדיקע קינד וועט צוציען די מערדער; איז מיין מומע געוואָרן אזוי פארצווייפלט, אז זי האָט צוגעדריקט דאָס קינד ביז צום דערשטיקן, — ווי אזוי דאָס קינד איז לעבן געבליבן, קען זי ניט באַגרייפן. אונדזער שכן דער למדן איז אָפגעזעסן אויף א קליין בענקעלע, ווי מען זיצט שבעה, איבער א ספר די גאַנצע דריי מעת-לעת.

דעם בריוו האָט מיין פאָטער געשריבן אין דער צייט ווען דער פאָגראָם איז אָנגעגאַנגען. איבערגעריסן און ווידער צוגעשריבן, און ערשט זונטיק גאַנץ פרי האָט ער געוואָגט און איז צוגעגאַנגען צום נאָענטסטן פאָסט-קעסטל צו באַזאָהן דעם בריוו. נאָך דעם האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען בריוו און ידיעות פון אלע זייטן. ידיעות טרויעריקע וועגן דערמאָרדעטע, פאַרפייניקטע... אלץ מער און מער נעמען... נעמען באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע... מילייטשיצער וואַלד איז געוואָרן באַדעקט מיט טרויער, און דאָס יאָר זענען זיך דאַטשניקעס צעפאָרן פריער ווי שטענדיק. אויף ביאָליסטאָקער גאַסן האָבן ווידער געקלונגען אַפּיצערסקע שפּאַרלעך; פאָר ליציילייט זענען די ערשטע שבתים ניט געקומען נאָכן טרונק בראַנפן און שבתדיקע פיש, — אָבער בלויז די ערשטע פאָר שבתים, — נאָכדעם איז אלץ אַוועק ווי געווען. ס'איז אָבער פאַרבליבן ביים יינגסטן דור אין זכרון, אז אין 1906 איז דער „גריד נער דאָנערשטיק" פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א שוואַרצן, און האָט איבערהעלאָזן א בלוטיקן פלעק אויף דער הערשנדער אומה — אויפן רוסיש-פּוילישן פּאַלס.

מין שטעמעלע מילייטשיצי

י ערשטע, טיפסטע איבערלעבונג פון ביאליסטאקער פאָנראָם, האָט פאָרזייט אין מיין אונטערבאווסטזיין אַ דראַנג צו יידיש און יידישקייט, צו פאָלק און פאָלקסטימלעכקייט. דערפאר איז דאָס יידישע מילייטשיצי אויף תמיד פאר- בליבן — מיין שטעמעלע! אין דרייעק, צווישן ביאליסטאָק, בריסק און וואַרשע איז געלעגן דאָס דערפֿל, אויסגעמיטן פון דער מאַפע און דאָך אזוי באַרימט — מילייטשיצי. מילייטשיצי איז באַשטאַנען פון צוויי גאַסן: די הויפט קלעשטשעלער גאַס און אויף דער ענדע פון קלעשטייעלער גאַס די פערפענדיקולאַרע פאַקיניאַ- ווער גאַס. אויף איין עק פאַקיניאַווער גאַס איז געשטאַנען דער קלויסטער, — ניי, ווייס און אויף אַ פעסטן באָדן איז געשטאַנען דער קלויסטער. פון אויבן אין דער גאַנצער רונדע פון דער געביידע האָט געשיינט אַ גאָלדענער קופּאָל. אַרום דעם קלויסטער אויפן גאַנצן גרויסן שטח זענען געוואַסן גערטנער און בלומען. אַרום די גערטנער זענען געשטאַנען בענק און יעדע באַנק האָט באַשיצט אַ געזונטער בוים וואָס איז זיך צעוואַסן אין דער הויך און אין דער ברייט, וואַרפנדיק שאַטנס אויף די פאַרליבטע פאַרלעך.

יעדן זונטיק פון גאַנץ פרי אָן פלעגן די קלויסטער-גלאָסן קלינגען, אָפהילכן איבער אַלע דערפער אַרום און צוזאַמענטרייבן הונדערטער יונגע שיקסעס און שקאַצים אין קלויסטער אַרײן.

חיהלע גראבער

אויפן צווייטן עק פאקיניאוווער נאם איז געשטאנען די שול, — א שווארצע אל-טע געביידע, צוזאמענגעקלאפט פון צעפויילטע שינדלען, מיט א נידעריקן אריינגאנג און צוויי קלייניקע פענצטערלעך פון ביידע זייטן. די גאנצע שול איז געשטאנען אויף נידעריקע אלטע סלופקעס און איז געווען אויסגעבויגן אויף איין זייט, ווי זי וואלט אַטאַט אנידערגעפאלן. אפשר דערפאר האָבן זיך אלע חתונות אין מיר-לייטשיץ אָפגעשפילט אַרום דער שול און ניט אינעווייניק.

אויפן פלאץ נעבן דער שול איז געווען דער מאַרק. יעדן דאָנערשטיק מיטן אויפגאנג פון דער זון פלעגן הונדערטער פערד ווי אַדלערס אין גאַלאָפּ פירן זייערע כראַביעס און פויערים פון די דערפער צום מאַרק; יעדן דאָנערשטיק מיטן זון-אונטערגאנג שלעפן זייערע צעווילדעוועטע שיכורע באלעבאטיס צוריק צו זייערע היימען.

חזן דער שול האָט מילייטשיצי געהאַט נאָך איינעם א זייער וויכטיקן צענ-טער און דאָס איז געווען די באָד. די באָד איז געשטאנען הינטער פישקעס הויז נעבן טייך. אזוי, אז אַרום דער באָד איז תמיד געווען נאָס, אָבער אין באָד איז תמיד געווען טרוקן. דאָס איז געווען אַ לאַנגע איינשטאַטיקע געביידע פון מויד-גרויע צעקרימטע ברעטער מיט אַן אויסגעהאַקט לאָך פאַר אַן אַריינגאַנג. אין באָד זענען געווען צוויי קאַדקעס און פיר שעפעלעך. דאָנערשטיק פלעגן זיך באָדן וויי-בער און פרייטיק פלעגן מענער גיין אין מרחץ אַריין... די בעדערקע דאָבערריינע איז געווען אַן אויסגעקוועטשטע, נידעריקע יידענע מיט אַ בלייך, אומעטיק פנים און אויסגעלאָשענע אויגן. גערעדט האָט זי אזוי שוואַך, אז מען האָט זי קוים געהערט. משה דער בעדער איז געווען אַ יירל אַ פעסטער, מיט אַ געדיכט, שוואַרץ בערדל, מיט אָפענע, שוואַרצע אויגן, מיט אַ פעסטן טראָט און אַ שוויינגדיקער. דאָבערריינע פלעגט רייבן די פלייצעס און משה פלעגט צוגיסן וואַסער... מיינ מוטער איז געווען אַ הויכע און אַ פולע, פלעגט זי קענען זיצן אין קאַדקע נאָר איין, אז די קני האָבן אַרויסגעשטאַרצט און איך פלעג ווי אַ פייג זיצן אויף די קני. איינמאָל זיצנדיק אין קאַדקע האָט מיינ מוטער אַ זאָג געטאָן: „דאָבערריינע, ס'איז עפעס נאָר ניטאָ קיין וואַסער אין קאַדקע, און דאָס וואָס איז דאָ, איז אויך קאַלט.“ האָט דאָבע אַ רוף געטאָן מיט איר שוואַכער יאָרושליווער שטימע: „משה, משה, ברענג אַריין אַ שעפעלע וואַסער!“ מיינ מוטער: „וואָס טוט איר, דאָבערריינע, איך בין דאָך איינגאַנצן אַ נאַקעטע!“ דאָבערריינע: „מיינ משה קוקט ניט“.

אַ צווייט מאל האָט דאָבערריינע דערציילט מיינ מוטער: „איר הערט, באַבעלע,

חיה לע גראָבער

איך האָב אָפגעלעבט מיט משהן זעקס יאָר און מיר האָבן ניט געהאַט קיין קינדער, האָט זיין משפּחה אָנגעהויבן צו אַרבעטן מעשים, ער זאָל מיך גטן. געזען, אז ס'האַלט שלעכט, האָב איך אים אָנגעהויבן בעטן, ער זאָל פאָרן צום רבין... האָט ער מיך געפאָלגט און איז אַוועק... געקומען צום רבין, פרעגט ער אים: „פון וואָנען קומט אַ ייד?\" זאָגט מיינער: „פון מילייטשיצוי.“ „וואָס איז דיין פרנסה?\" „מיר האָבן אַ באָד.“ „איר האָט אַ באָד. נו, איז הער זשע, משה: ווען די ווייבער קומען זיך באָדן, קוק אויף זיי... קוק אויף זיי...“ „אי, באַ בעלע, זינט ער איז געקומען פון רבין און האָט אָנגעהויבן צו קוקן, קינדל איך אַלע יאָר.“ איך ווייס ניט, צי איך בין אַלט געווען זעקס יאָר, אָבער איך ווין זי כער, אז אין דעם מאָמענט האָט זיך ביי מיר אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ הוש פאַר פאָלקאַר.

אין דער צייט איז שוין מיין מוטער געווען גוט באַקאַנט פאַר די מילייטשיצוי-צער און זי האָט שוין אויך גוט באַקאַנט געמאַכט מילייטשיצוי. דאָס שטעטלעך גרויס ווי אַ גענעץ האָט מיין פאָטער אַנטדעקט; ער האָט געקראָגן פון דאָרט אַ סוחר, וועלכער האָט אים איינגעלאָדן צו באַווייזן אים דעם פּרעכטיקן סאָס-נאָוון וואָלד זייערן. מיין פאָטער איז צוריקגעקומען אַ באַנייטערטער, און טאַקע גלייך דעם צווייטן זומער איז מען אַרויסגעפאָרן אַהין. דאָס האָט באַדאַרפט זיין אין 1901 אָדער 1902. די געשיכטע פון מילייטשיצוי פלעגט מען ביי אונדז אָפט איבערדערציילן. ווען מיין מוטער איז געקומען צום ערשטן מאל אַהין זענען דאָרט געווען אַ 25 יידישע משפּחות און אַ 50 קריסטלעכע (חוץ אין דערפער אַרום). געסט זענען געווען בלויז אונדזער קליינע פאַמיליע און אַ פריינט וואָס מיין מוטער האָט איינגעלאָדן מיט אונדז. זיי זענען אָבער געוואָרן אזוי פאַרכאַפט פון דער אויסערגעוויינלעכער לופט פון די מילייטשיצער סאָסנעס, אז זיי האָבן אַ גאַנצן ווינטער געמאַכט פראָפּאָגאַנדע און יעדעס יאָר צוגעצויגן מער און מער מיטפאַרער. די פראָפּאָגאַנדע איז געגאַנגען פון מויל צו מויל. יעדעס יאָר איז דער צוזאַמענפאַר פון דאָטשניקעס געוואַקסן, און אין 1914, דעם לעצטן זומער אונדזערן אין מילייטשיצוי, זענען דאָרט געווען ביי אַ פינף הונדערט געסט. עס זענען שוין געווען דאָטשעס גרויסע, נייע; עס זענען שוין געווען פענסיאָנאַטן, עס שוין געווען אַ פאָסט און אויך אַ „פריכאָדסאַקיע שקאַלע“.

די שטענדיקע יידישע באַפעלקערונג פון דעם שטעטלעך איז באַשטאַנען פון שוסטערס, שענקערס, קצבים און פּורמאַנעס. קיין „אינטעליגענץ“ איז דאָרט ניט געווען. ניט געווען קיין דאָקטאָר, קיין אַפטייקער. אָבער איין גרויסן יחוס האָט מיליי-

מישיצי פארמאגט — און דאָס איז געווען דער מילייטשיצער רב. דער רב — פלעגט מען דערציילן — איז געווען אַ גאון און איז באַרימט געווען איבער גאַנץ פּוילן. מיט דעם רב האָבן זיך די מילייטשיצער געזיכט און קאָמערציאַליזירט דעם יחוס אין אַלע זייערע געשעפטן, הויפטזאַכלעך אין שידוכים. ווער וואָלט געוואָגט צו רעדן מיט אַ מילייטשיצער מחותן וועגן נדו, אַז ער ברענגט אַזא יחוס ווי דעם מילייטשיצער רב! פאַר מיינע יאָרן אין מילייטשיצי האָט שוין דער רב נײַט געלעבט, — איז פאַר מיר דער מילייטשיצער רב בלוז אַ לעגענדע. אָבער איך געדענק גוט די מילייטשיצער רביצין פראַדל. זי איז געווען פון מיטעלן וווקס, אַ שלאַנקע, געהאַט אַ שנעלן, שטאַלצן גאַנג, שטענדיק געווען פּיין אָנגעמאַן אין שוואַרצן, — דאָס האָט איר צוגעגעבן אַן אַריסטאָקראַטישקייט. און אַז זי פלעגט גיין איבערן שטעטל, פלעגט זיך דער קאַפּ לייכט באַוועגן און דאָס נידערל פלעגט זיך צושאַקלען ווי עס וואָלט געזאָגט: „פאַרגעסט נײַט, דאָ גייט די רביצין פון דעם מילייטשיצער רב!“ קיינער האָט עס קיינמאָל נײַט פאַרגעסן. יידן פלעגן איר טראַגן דעם גוט-מאַרגן אַנטקעגן און קריסטן פלעגן זיך נויגן ביז צו דער ערד.

פראַדל די רביצין האָט געהאַט אַ באַקאַליי-קראָם אויפן מאַרק אַנטקעגן דער שול. איר איינציקע טאַכטער חיה-דאָבע האָט געהאַט איר שניט-קראָם פונקט אַנטקעגן דער מאַמעס. חיה-דאָבע איז געווען אַ הויכע, אַ דאַרע, אַ סוחרטע — אַ ברען! איר מאַן איז נײַט געווען קיין רב, אָבער אַ תלמיד פון אַלטן רב און אַ גרויסער חסיד. אין דעם הויז ביי חיה-דאָבען האָבן איך צום ערשטן מאָל גע-הערט חסידישע ניגונים: עס איז געווען אין אַ שמחת-תורה. די שטוב איז געווען פול מיט חסידים. אָפּגעגעסן און געמאַכט עטלעכע כוסות, האָבן חסידים פאַר-וואָרפן די קעפּ, פאַרמאַכט די אויגן און זיך פאַרגאַנגען אין נגינה. פלוצלינג האָבן איך אויפן לאַנגן טיש, אויף וועלכן מען פלעגט מעסטן די סחורות, דערזען חיה-דאָבעס מאַן מיט די פּאַלעס פון דער קאַפּאַטע פאַרהויבן, טאַנצנדיק אין דער גאַנ-צער לענג פון דעם שטאַלן טיש. איך בין געווען זוי אין אַ חלום. פאַרשטאַנען האָבן איך ווייניק, אָבער געפילט האָבן איך יענע נאַכט, ווי איך וואָלט אַראָפּגעקור מען צוריק אויף דער ערד נאָך אַ לאַנגן ווונדערלעכן וועג אין זיבעטן הימל. אַ סך יאָרן זענען פאַרלאָפן פון יענעם שמחת-תורה אָן — יאָרן פון פאַרגאַמען, וועלט-קריג, איבערווילדונג, רעוואָלוציע, הונגער און וואַנדערונג, — און איך בין איצט מער ווי תמיד פאַרכאַפט פון דעם עקסטאַז פון יענעם גרויסן חסיד! ווער וואָלט פאַרויסגעזאָגט, אַז די מיסיע פון אָנהאַלטן און איבערגעבן יענעם חסידישן

עקסטאז וועט באשערט זיין דעם דינעם, בלייבן מיידעלע וואָס איז געשטאנען דאָרט אויף דער באַנק?!

דער מיליטשיצער רב האָט געגעבן מיליטשיץ דעם יחוס, — דער מיליטשיצער וואָלד האָט געגעבן דעם שטעטלע דעם שם. אויף איין זייט פון שטעטל, אין דער גאַנצער לענג פון קלעשטשעלער גאַס, האָט זיך אויפגעקאוועט אַ געזונטער הונדערטיגריקער סאַסנאווער וואָלד. פעסט איינגעוואָרצלט זענען געשטאנען הויכע, גלייכע ביימער באַקרױט מיט לאַנגע, דינע, פריש-גרינע נאָדלען. יעדער ישפיץ פון אַ צווייג האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ גרינער קלעפיקער שישקע וואָס האָט געשמעקט מיט סאַסנע און געהיילט אָנגעגריפענע לונגען. אונטער דער היי-סער זון האָבן פעטע ביימער געגאַסן פון זיך גרויסע טראָפנס געל-קלעפיקן זאַפט, — טראָפנס, וואָס האָבן געבלישטשעט אויף דער זון ווי טרערן. אַט דער זאַפט וואָס האָט פאַרשמעקט ניט נאָר דעם וואָלד, נאָר די גאַנצע לופט אַרום, איז גע-ווען דער סוד פון דעם, וואָס די חולאים, וועלכע מע האָט אַרונטערגעבראַכט אין פּרילינג אויף בעטלעך, האָבן זיך אַרום יעשען-צייט געשטעלט אויף זייערע פיס. דער זאַפט האָט אָנגעפילט די קראַנקע לונגען אויפן גאַנצן ווינטער, ביז מען האָט זיי ווידער צוריקגעבראַכט צו דעם שטיקל גן-ערדן.

איבער אַ זאַמדיקן וועג פלעגט מיין מוטער לאַנגזאַם גיין יעדן פּרימאָרגן, אָפהיטנדיק די „קור“ ווי אַ גוטער ייד היט אָפּ דאווענען. ביי איר זייט פלעגט די קליינע גוטשע גיין מיטן צוזאַמענגעלייגטן בענקל, אויף וועלכן די „טאַנטע“ פלעגט זיך זעצן אָפּווען עטלעכע מאָל דורך דעם קורצן וועג. צווישן די ערשטע ביימער איז געשטאַנען די בודקע, ווו דוד האָט געהאַלטן די האַמאַקעס; ווי נאָר ער פלעגט דערזען עמיצן פון די דאַטשניקעס אָנקומען, פלעגט ער גלייך אַרויס-נעמען דעם האַמאַק מיטן ריכטיקן נאָמען און אויפהענגען אויפן ריכטיקן פּלאַץ. אַ פּלאַץ — וואָס מיינט צוויי געזונטע, דיקע בוימער אויף דער זוניקער זייט מיט אַ ביסעלע שאַטן — איז אויסגעקליבן געוואָרן ביים אָנקומען אָנפאַנג זומער און דאָס איז פאַרבליבן ביזן אוועקפאַרן, אזוי ווי להבדיל אַ „שטאַט“ אין בית-מדרש. מיר זענען תמיד געווען פון די ערשטע דאַטשניקעס און אַלע נאָך אונדז פלעגט מען שוין מודיע זיין, אז דאָס איז באַקעס פּלאַץ.

באַלעבאַטיס פון שטעטל פלעגן געניסן, הנאה האָבן פון וואָלד בלוין אין די שבתדיקע נאַכמיטיקן. דעמאָלט פלעגט די זיסע שטילע לופט אָנגעפילט ווערן חוץ מיט וואַכעדיקע הוסטעלעך, אויך מיט אַ געזונטן כראָפּ, אַ בלאָז, אַ פּיף פון די מידע נפשות, אויסגעצויגענע אונטער די ביימער אויף די גרינע נאָדלען, מיט

חיה לע גראָבער

ארויסגעשטארצטע וואַרצלען צוקאָפּנס. פון צייט צו צייט פלעגט א הארט, גרין שישקעלע פון שפיץ צווייג זיך שפילעוודיק אַראָפּגליטשן, א פיק טאָן פאר דער נאָז אָדער פאר אַן אויער און איבעררייסן דעם כראָפּ; א פארשלאָפּענע האַנט פלעגט אַ גלעט טאָן דעם אָנגעפיקטן אבר, ווי מען שאַרט אַפּ א פליג. קינדער פלעגן לאַכן שטיף אין די פויסטלעך און אַפּטמאָל פּרובירן צעווייגן א צווייג, בכדי נאָך א שישקעלע זאָל אַראָפּפאלן...

אין דער טיף פון דעם אַלטן וואַלד איז ווי א קרוין אויסגעוואַקסן א יונג, פּריש וועלדעלע מיט דינע, צארטע ביימעלעך, לייכטע, דורכזיכטיקע צווייגעלעך, דורכגעזאַפּט מיט זון. אַריינקונדיק אין דער טיף פון דעם וועלדעלע, האָט מען געקענט זען דאָס געוועב פון די דינסטע זיידענע פּראַנצויזישע שפּיצן — שאַנטיף, באַפּוצט מיט די פיינסטע פּעדערלעך — עספּרי. אַהער האָבן געפירט פּריש אויסגעטראַטענע סטעזשקעס דורך וועלכע שטילע טריט פון צניעותדיקע פּאַרלעך

אין מילייטשיצער וואַלד.

האָבן זיך געצויגן צו שבתדיקער רו... דאָ האָט שמענדיק געהערשט אַ הייסע שטילקייט וואָס פלעגט אין שבתדיקע נאַכמיטיקס אָנגעפילט ווערן מיט אַ שעפּ־משען און פאַרהאַלטענעם אָטעם פון קוים־קוים באַוועגלעכע ליפּן; דאָס האָט דין באַוועגט די לופט, זיך צעגאַסן אין די גלידער, גענאַנט ביים האַרץ און אָנגע־פולט דאָס גאַנצע וועזן מיט אַ זיסער מירקייט וואָס האָט געצויגן צו דער ערד...

ניט קוקנדיק אויף דעם ווי זיכער און באַשיצט מען האָט זיך געפילט אין דעם אַלטן וואַלד, האָט קינדער כּישופּדיק געצויגן דאָס יונגע וועלדל. ניט אין מאַל, שוין אין דער היים, אין פּראַסטיקע ווינטער־טעג, פלעגן מיינע חלומות אַרײַ־בערטראַגן מיך צוריק צו דעם וועלדל, פאַרשמעקן די לופט אַרום מיר מיט יונגען סאַסנעלע און אָנפילן מיך מיט אַ נאָגנדיקער בענקשאַפט... אין מילייטשיץ, אָבער, פלעגן יעדן ווינטער אַנדערע שטעטלשע העלדן אַוועק איבערן ים, פאַר־טראַגן מיט זיך די ערשטע ליבשאַפט פון דער שטעטלשער צנועה און די כּוואַ־ליעס הינטער זיי פלעגן פאַרשלינגען די ערשטע הייסע גלוסטונגען... און יעדן ווינטער פלעגן יונגע צאַרטע הענטלעך אַרייַנניען די טיפּסטע בענקשאַפטן אין וויין־רויטן סאַמעט פאַר מענטלעך און פּרוכטן. יעשענדיקע ווינטן האָבן צע־ווייעט די פאַרכישופּטע מעשהלעך... ווינטערדיקע פרעסט האָבן אויסגעברענט די אומשולדיקע יונגע, שיינע חלומות, און חתונות האָבן זיך יעדן זומער אין מילייטשיץ אָפּגעשפּילט פון שידוכים פון דער פרעמד.

אויסלאנד — מען אנטדעקט מיר

יאר 1906 — דאָס פון פאָגראָם, און 1907 דאָס יאָר פון מיין באַבעס טויט, זענען געווען יאָרן פון טרויער. נאָכדעם איז ווידער פאָרגעקומען עפעס, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַן אויסערגעוויינלעכע שטילקייט אין אונדזער הויז; דאָס איז געווען אַ גרויסער באַנקראַט (פון אַ סוחר, פאַר וועלכן מיין פאָטער האָט זשיר-רירט. און נאָכדעם האָט דאָס מול אַ בליץ געטאָן — מיין פאָטער האָט געוונען אַ לאַטעריע-צעטל, — איך ווייס ניט וויפיל, ווייל וועגן דעם האָט מען ניט גערעדט. אָבער יענעם זומער איז מיין מוטער געפאָרן קיין רייכענהאַל, אַ קור-פלאַץ אין דייטשלאַנד, און מיך האָט זי מיטגענומען. אין בערלין זענען מיר אַריינגעפאָרן אין אַ פענסיאָן. די טעג זענען מיר אַרומגעגאַנגען איבער די גע-שעפטן, טיץ און ווערטשהיים, געגעסן אין שיינע רעסטאָראַנען, געטרונקען קאַפע מיט „שלאַנזאַנע“ אין פינע גרויסע קאַפעען, געווען אין מוזיי, געזען באַלזאַ-מירטע קערפערס, און אין די אָונטן פלעג איך שטיין אויף אַ הויכן באַלקאָן און פון דאָרט האָב איך צום ערשטן מאָל געזען אַזוי פיל ליכט און אַזוי פיל מענטשן!

פון בערלין זענען מיר געפאָרן קיין רייכענהאַל; דאָ איז געווען שטיל און שייין. די זון האָט מילד געוואַרעמט, די לופט איז געווען הערלעך. דער פענסיאָן איז געווען שייין און ריין, אָבער די דייטשע באַלעבאַסטע איז געווען שטרענג און

בייז. צוזאַמען מיטן פענסיאָן האָט זי געהאַט אַ באַקאַלייגעשעפט. דער מאַן איז אַרומגעפאַרן מיט אַ פּאַיעטאַן; יעדן פּאַרנאַכט פיר אַזוינער פּלעגט ער צופּאַרן צו דער קראָם און זי פּלעגט אים אַרויסברענגען אַ טאַפּ קאַפע, אין וועלכן עס פּלעגט שווימען אַ שטיק פּוטער, און צו דעם אַ זעמל מיט אַזוי פּיל פעטע שינקע אינמיטן, אַז ער האָט באַדאַרפט עפענען אַ מויל אַזוי גרויס ווי זיין פּערד עפּנט. איך האָב זיך יעדן טאַג צונעקוקט מיט דער זעלבער פּאַרווונדערונג און נישט געקענט פּאַרשטיין פּאַרוואָס אַזאַ גרויסער, גראַבער דייטש מיט אַזאַ רויטן, געדזונטן קאַרק באַדאַרף שליינגען אַזוי פּיל פעטס.

דאָ אין רייכענהאַל האָט מיין מוטער גענומען אַ קור יעדן טאַג און איך פּלעג זיך אַרומדרייען אַליין. כ'האַב ליב געהאַט צו גיין איבער די ברייטע גאַסן און שיינע פּאַרקן און טראַכטן — וועגן וואָס? ווייס איך אַליין ניט. איינמאַל האָבן געסט פּון אונדזער פענסיאָן מיך מיטגענומען אין וואַלד אַרין; דאָ האָב איך זיך דערפּילט ווי אין מילייטשיצי און האָב זיך צעזונגען אויפן קול. נאָכדעם איז עפעס אַ מאַן, אַן עלעגאַנטער אין ברילן, געקומען צו מיין מוטער, גערעדט מיט איר וועגן דעם, אַז זי דאַרף מיר געבן אַ מוזיקאַלישע בילדונג. זיין נאָמען איז געווען ערליך. ווען מיר זענען געקומען אַהיים האָט מען אַ סך גערעדט וועגן דעם און מיין חשיבות איז געוואַקסן.

ווען איך האָב פאַר מיין באַבעס טויט אַנטדעקט פאַר איר דעם סוד, אַז איך וויל ווערן אַן אַרטיסטקע, האָט מיך די באַבע אָפּגעבלאָזן. דאַן האָט זי פאַר טרויט דעם סוד צו מיין מוטער, מיין מוטער האָט עס דערציילט מיין ברודער, מיין ברודער צו מיין פּאַטער, און דאָס איז געוואָרן די ערשטע גרויסע דראַמע מייע. חדשים און חדשים לאַנג, ווען אַ חבר פּלעגט נאָר אַריינקומען צו מיין ברודער, דער, פּלעגט ער שטענדיק זאָגן: „דו ווייסט, מיין שוועסטער וויל ווערן אַן אַרטיסטקע, — קוק אויף איר — אַן אַרטיסטקע! ...“, און דעם אמת געזאָגט, איז טאַקע ניט געווען אויף וואָס צו קוקן. אָבער איצט, אַז מיין מוטער האָט געבראַכט די מיינונג פּון ערליכן — פּון דאָקטאָר ערליך און אַזש פּון אויסלאַנד, האָט מען מיך דערזען — דערזען און אָנגעהויבן זען... ערשט איצט האָט מען זיך דער מאַנט, אַז נאָך אין דער ערשטער שולע ביי געווירצן האָט מיין ערשטער געזאָגט לערער בערמאַן אָפּגעשטעלט מיין פּאַטער אין גאַס און געזאָגט צו אים: „פּאַניע גראַבער, אייער קליינע וואַקסט עפעס און איר דאַרפט אויף איר אַכטונג געבן...“, און ערשט איצט האָט מען אָנגעהויבן טראַכטן, אַז דאָס אַרומלויפן איבער די וועלדער מיט דער גיטאַרע אין די הענט און דאָס זינגען פאַר דער זון און פאַר

דער לבנה איז עפעס א דראַנג אזא... איז מען שוין אין דער פאַנטאַזיע אַוועק
אַזוי ווייט, אז ווען כ'וועל ענדיקן די גימנאַזיע, וועט מען מיך שיקן אין וואַר-
שעווער קאַנסערוואַטאָריע, אָבער בלויז בכדי איך זאָל, נאָכדעם ווי כ'וועל חתונה
האַבן, קענען אַמוזירן מייע געסט... וועגן טעאַטער אַלס אַ פּראָפּעסיע איז גאָר-
ניט געווען וואָס צו טראַכטן.

נאָך מיין באַבעס טויט בין איך פּלוצלינג „אויסגעוואַקסן פון די קינד-
דערשע שיכלעך“. באַלד נאָך דעם זומער האָט אָנגעהויבן צו קומען מיין פעטער
קלמן דריי מאָל אַ וואָך און מיך לערנען לשון-קודש, — יידיש האָט מען דאָך
ניט באַדאַרפט לערנען, דאָס קומט דאָך שוין פון זיך אַליין... אָבער לשון-קודש
איז סיי הייליק, סיי אַ שפּראַך וואָס ניט אַלע מיידלעך קענען... און ס'איז שוין,
אַז אַ מיידל שרייבט זיך דורך אַמאָל מיט אַ חתן און קען אַריינואַרפן עטלעכע
העברעיִשע ווערטער. וועגן לערנען פאַר תכלית האָט מען דאָן ניט געקלערט; איך
ווייס ניט פאַרוואָס — מייע עלטערן זענען דאָך שוין געווען מאָדערנע מענטשן,
— אָבער אַזוי איז עס געווען. אפשר איז עס געווען דערפאַר, וואָס איך בין גע-
ווען אַ שוואַכע און אפשר דערפאַר, ווייל איך בין געווען בלויז אַ „חנעוודיקע“.
מען האָט אַלץ געטאָן אין טערמינען פון קענען טאָן אַ גוטן שידוך...

נאָך דעם ווי מיין פאָטער האָט געוונען די לאַטעריע, האָבן מייע עלטערן
באַשלאָסן צו פאַרקויפן אונדזער דריישטאַקיקע מויער און זיך אַריינציען אין
שטאַט; קינדער וואַקסן און מען באַדאַרף האָבן אַ „בעסערע געזעלשאַפט“. ווי
יונג איך בין געווען, האָב איך שוין דאָן ניט געקענט פאַרשטיין פאַרוואָס מען
דאַרף אַ בעסערע געזעלשאַפט ווי למשל די קינדער פון שטילן, ערלעכן שוסטער
ליבערמאַן — ביידע טעכטער גימנאַזיסטקעס, די בעסטע אין קלאַס, אָדער די
קינדער פון לערער לעווינסאָן און זיין פרוי די קרעמערקע — די עלטערע צוויי
מיידלעך, איינע אַ קאַמערסאַנטקע, איינע אַ גימנאַזיסטקע — פּלייסיקע, שטילע,
טייערע קינדער; צי די קינדער פון די פוריעס, באַשר זיי האָבן געהאַט אַ שענק!
אבער אַלע קינדער האָבן זיך געלערנט, געווען ציוניסטן און טאַקע אין דער בליענד-
דיקער יוגנט אַוועק טריקענען זומפן אין אַרץ-ישראל. — איך האָב ניט פאַרשטאַנען
און ניט אויפגענומען די „בעסערע געזעלשאַפט“. מייע קינדער־פּריינט זענען
פאַרבליבן מייע לעבנס־פּריינט.

די נייע דירה אונדזערע איז געווען אויף פּאַלעוואַיאַ גאַס. די נייע שכנים זענען געווען: די צוקראָוויטשעס פּונקט אַנטקעגן, די לונסקים אַ ביסל ווייטער, די בירגערס — אויפן אַלטן שאַסיי. די לונסקים האָט מען גערופן די „אַמעריי קאַנער“; עמיצער פון זיי איז געווען אין אַמעריקע, און איצט זענען זיי אַלע גע-ווען אין ביאָליסטאָק, געהאַט גרויסע פּאַבריקן, גרויסע היימען, דינסטן, אָפּענע טירן. מענטשן זענען געקומען און געאַנגען. אין הויז איז תמיד געווען פון כל-טוב, אָבער עפעס אַ קאַלטקייט האָט געטראָגן פון יענעם הויז, ניט געווען קיין צוזאַמענגעבונדנקייט צווישן דער משפּחה. עפעס האָט יעדערער געלעבט פאַר זיך און אין זיין אייגן וועלטל.

די בירגערס האָבן געווינט אין הויז פון אַמבושעס זאָל, אין דער הויך. די דירה איז געווען צו ענג פאַר דער משפּחה און די צימערן האָבן געהאַט משר-פּעדיקע פענצטער אין דאָך, וואָס האָבן געגעבן זייער ווייניק ליכט. אָבער די שטענדיקע טונקלקייט פון דעם הויז האָט עס צוגעגעבן אַזוי פיל שטימונג, אַזוי פיל וואַרעמקייט, — עס פלעגט מיך ציען אַהין ווי מיט אַ מאַגנעט. די ווענט זענען געווען באַהאַנגען מיט פלושענע דעקעס, די בעטן פאַרבעט מיט ציכטיקע צודעקן; אויפן טיש, אויפן בופּעט און אויף די טישלעך — רייניקע שפּיצענע טישטעכלעך, פּאַטאַגראַפיעס, צענדליקער קלייניקייטן, און יעדע איינציקע זאָך פלעגט יעדן טאָג ווערן געשטויבט, גערייניקט, און אַלע פרייטיק פלעגט פון פרי אָן געמאַכט ווערן די „גענעראַלע טשיסטקע“. צו זיין מיט דער משפּחה אַ פריי-טיק צונאַכטס איז געווען פאַר מיר אַן איבערלעבונג. מען פלעגט אַן עפּן טאָג די מיר, פלעגט ווערן ליכטיק אין די אויגן און וואַרעם אין אַלע גלידער. ווער ווייסט פון דעם, אַז די זיכערנע לייכטער, וועלכע לויכטן אויפן טיש, ווערן אַלע שבת-צונאַכטס פאַרמשכנט און אַלע פרייטיק פאַר ליכט-בענטשן אויסגעקויפט, און אַז מיר ווייסן, טאָג וועמען גייט עס אָן? אַז אין דער אָרעמקייט איז אַזוי ליכטיק, אַזוי ציכטיק און אַזוי האַרציק!

אַלע גבירים אין אונדזערע שטעט פלעגן תמיד זאָרגן פאַר נדן: די וואָס זאָבן געהאַט זיין, האָבן געזאָרגט פון וועמען דעם נדן צו באַקומען, און טאַמער מאַמע פון טעכטער האָבן געזאָרגט וווּ דעם נדן צו נעמען... בירגער, דער פּאַדריאַטשיק, און זיין געטרייע פרוי האָבן געזאָרגט זייערע טעכטער אויסצוהאַ-דעווען, צו קליידן, צו בילדן (אויף וויפּל ס'האַט זיך געלאָזן), און איידער זיי פלעגן דערלעבן אויסצוואַקסן, האָט מען זיי שוין אויסגעכאַפט!... מיט יאָרן שפּעטער, ווען אַלע קינדער האָבן שוין חתונה געהאַט און זיך צעזייט איבער

דער וועלט און די בירגערס זענען געבליבן אליין, הגם שוין אין אן אייגן הויז, האָט מיר די מאַמע בירגער געזאָגט מיט אַ שמייכל: „בחורים קלאַפּן נאָך איצט אַפּט אין טיר און פּרעגן, צי איך האָב נאָך עפּעס פּון זעלביקן מין“. מיין באַבע פּלעגט זאָגן: „מען דאַרף ניט זיין רייך, מען דאַרף ניט זיין שוין, מען דאַרף ניט זיין קלוג — מען דאַרף נאָר האָבן חן — אוי חן! חן ביי גאָט און נאַכהער ביי לייטן!“.

אין נימנאזיע — יאר 1914

יין אלגעמיינע בילדונג האָב איך געקראָגן צוערשט באַ בישקאוויטשן און נאָכדעם ביי שטשענגלאָוון אין דער פראַגנימנאזיע.

ביי שטשענגלאָוון אין נימנאזיע זענען מיר געווען אַ „טראַקיע“ חברטעס: איך, רחל בירגער און סאַניע שמוקלער. ס'איז געווען נאָך איינע — פעשקע. אָבער, ערשטנס, איז זי געווען זייער אַ פאַסיווע, און צווייטנס, איז זי עפעס זייער פרי פאַרשוונדן פון מיין זיכרון. סאַניע איז געווען אַ מיידל אַ ברען. זי איז געווען אַ שיינע, אַ שוואַרצע, מיט גרויסע שוואַרצע אויגן, און זי האָט געזונגען אַזוי שוין, אַזוי שוין! ... און צו דעם איז זי געווען אַ פריילעך מיידל. ביי זי איז געווען אַ רעסטאָראַן אויף ליפאָווע גאַס. דעם, ערשטן רעסטאָראַן זייערן געדענק איך אין אַ קעלער עפעס לעבן ליסן פון די שיך און לעבן שוואַרצן פון די מאַשינעס. דער צווייטער רעסטאָראַן איז שוין געווען אין אַ מויער אַנטקעגן דער צערקווע אויפן צווייטן שטאַק. די טאַטע-מאַמע זענען געווען אַלטע פאַרהאַ-רעוועטע, שטיפע און גוטע מענטשן. די טירן זענען תמיד געווען אָפן און מיר פלעגן באַלעבאַטעווען... מיר ליגט נאָך איצט אין טעם די געבראַטענע קורטשאַק-לעך וואָס מיר פלעגן גנבנען פון אייזקאַסטן פרייטיק שפעט ביינאַכט... טעם גרעדן! ...

סאָניע און איך זענען געווען די אמתע „שאַלוניעס“ — שטיפערקעס. אין און פון דער גימנאזיע פלעגן מיר תמיד גיין צוזאַמען. די ווייטסטע איז געווען רחל, פלעגט זי פון שאַסיי אַדורכגיין מיין גאס און מיר פלעגן ביידע דורכגיין סאָניעס זיין און לי אַ רוף טאָן. די פרימאָרגנס פלעגן זיין פריילעכע, זאָרגלאָזע פרי-מאָרגנס. מיין שוואַכקייט איז געווען צו קלינגען אין די גלעקלעך... איך האָב פון תמיד אָן געהאט אן אויסזען פון „גאָט די נשמה שולדיק“, פלעג איך א קלונג טאָן און הערן ווי די טיר אָדער דאָס טויער עפנט זיך און איך פלעג ממש דער-פילן דעם קוק אויף מיין לאַנגן צאָפּ, וואָס האָט אַרויסגערופן גרויס דרד-אַרץ... די גרעסטע הנאה האָב איך געהאט צו קלינגען אין גאָרדאָנס טויער — דאָס האָט געהייסן „אַפגענאַרט דעם גביר!“

קיין גרויס חשק צום לערנען האָב איך קיינמאָל ניט געהאַט; און יעדעס יאָר פאַר די עקזאַמענעס פלעגט מען האַלטן א רעפּעטיטאָר, וועלכער פלעגט מיך דורכשטופן פון איין קלאס צום צווייטן. אָבער מיין חשיבות איז געווען ניט קלע-נער פון די מעדאליסטקעס, און דאָס איז געווען א דאַנק מיין פעיקייט אונטער-צוהאַלטן סיי די לערער, סיי די שילערנס. צייט פאַר אונטערהאַלטונגען איז געווען גענוג; אין דער גרויסער פּויוזע — א האַלבע שעה — פלעגט מען זינגען רוסי-שע ראָמאַנסן. ווען א לערער פלעגט ווערן קראַנק און ניט קומען, פלעגט מען אימיטירן. און וועמען צו אימיטירן האָט ניט געפּעלט. געווען ביי אונדז א היס-טאָריקער לאַנג ווי א לאַקש; געווען ביי אונדז א קלאַס-דאַמע קליין און קיילעכ-דיק ווי א קניידל; געווען א לערער מיט א קול פון א זשאַבע. די בעסטע פאַר-וויילונג פלעגט אָבער זיין אין די שעהן פון „זאַקאָן“; אין די שעהן פלעגט מען שרייבן ליבע-בריוו, און די ליבעס-קאָרעספּאָנדענץ מיט די גימנאַזיסטן פון דער שולע אַנטקעגן אונדזערער איז אָנגעגאַנגען רעגלמעסיק.

די ערשטע יונגע אינסטינקטן זענען אכזריותדיק איבערגעריסן געוואָרן מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. די דערשיטערנדיקע ניס האָט אונדז דערגרייכט אין מילייטשיצי. איך בין אַרויס אין יענעם הייסן זומער-פרימאָרגן פונעם יונגן וועלדל זינגענדיק אונטערן אַקאַמפּאַנימענט פון מיין גיטאַרע און בין שטיין געבליבן אין אַלטן גרויסן וואַלד אין וועלכן עס האָט שטיל גערוישט א טרויעריקע פּוסטקייט. „ווי זענען אַלע דאָטשניקעס?“ — איך בין אין איין אַטעם דערלאָפן ביזן שטעטל. אויפן תמיד רוישיקן מאַרק זענען געשטאַנען פאַר-זאַכט אַלע יידן און קריסטן פונעם שטעטלע און אַ שטיילער טרויער האָט אַראָפּ-געוויינט פון זייערע פּנימער. יענעם פרימאָרגן האָב איך אויסגעזונגען מיין לעצט

זאָרגלאָז ליד אין די מילייטשיצער וועלדער; אין יענעם זומער האָב איך זיך אויף אייביק געזעגנט מיט „מיין שטעטעלע מילייטשיצו“. דאָס מאָל איז די רייזע אונט־דזערע איבער די שמאַלע וועגן צו דער סטאַנציע קלעשטשעל געווען באַלאַגערט מיט אַבאָזן, סאָלדאַטן — אַרטילעריע און פּיעכאַטע. — ניט מער די פּרידלעכע רייזע. גאַנץ רוסלאַנד האָט מאַרשירט! די סטאַנציע ביאַליסטאָק איז געווען באַלאַגערט מיט ציווילע און מיליטער. איין גרויס געוויין האָט פאַרהילכט אַלע גלאַקן פון קאָנדוקטאָרן און אַלע פּייפן פון די פאַראַוואָזן. אונדזער הויז איז אויך פאַרזונקען געוואָרן אין אַ טרויער: — מיין איינציקער ברודער האָט געדינט אין דער אַרמיי.

דאָס שולדיגאַר האָט זיך אָנגעהויבן, אַבער די באַמבאַרדירונגען פון דער לופט האָבן אָפט ניט דערלויבט אַרויסצוגיין פון הויז. אזוי אַרום האָט מען באַשלאָסן אַרויסצופאַרן פון ביאַליסטאָק, ווייטער פון דער דייטשער גרענעץ און ווייטער פון דער סכּנה. זענען מיר אַריינגעפאַרן אין אַ קליין שטעטעלע טימקאָוויצי, צו אַ סוחר פון מיין פּאָטער — פּרוי און הער סאַדאָווסקי. זיי האָבן אונדז האַרציק אויפגענומען און מיר האָבן מיט דאַנקבאַרקייט געטיילט מיט זיי יעדן טאָג דעם טשאַלנט פון דער הרובע. דאָרט זענען מיר אָפּגעווען עטלעכע וואָכן בלויז און מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אַהיים. אַבער אין פּרילינג 1915 האָט זיך די מלחמה צעפלאַקערט און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אמתע פאַרניכטונג פון אונדזער שטאָט.

זייעלע גראַבער אין די מילייטשיצער וועלדער.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אמתע עוואַקואַציע פון דער ציווילער באַפעלקערונג. דאָס מאָל האָבן מיר פאַרלאָזן אונדזער היים און אונדזער ביאָליסטאָק אויף איי-ביק. צו יענער צייט איז אונדזער פאַמיליע באַשטאַנען פון מיינע עלטערן, איך און די קליינע געניע — מיין פעטערס בתי-חידה. מיין פעטער איז געווען אין אַמעריקע און מיין מומע טייבעלע מיט אירע צוויי קליינע יינגלעך — געצעלע און הערשעלע — זענען געווען ווי צוגעבונדן צו אונדזער משפּחה. זינט מיין באָבע איז געשטאַרבן איז די מומע טייבעלע געווען די פאַרזאָרגערין פון אונדזער באַלעבאַ-טישקייט און טיילווייז מיין אויפזעערין. די צעשיידונג פון דער מומען מיינער איז געווען אַ האַרצרייסנדע! ניט נאָר מיר זענען אוועק, נאָר איצט האָט זי זיך אויך געזעגנט מיט איר קליינער געניע; די קליינע איז פון קינדווייז אָן געווען מיט אונדז און נאָטירלעך האָט מען אויך זי איצט אַרויסגענומען פון דער געפאַר. באַטש מיין מוטער האָט מיט ביטערע טרערן באַרויקט מיין מומען, אַז מיר וועלן זיך באַלד צוריקערן, האָט אָבער אונדזער טייבעלע זיך ניט געקענט באַרויקן, ווייל דאָס האַרץ האָט איר געזאָגט, אַז זי געזעגנט זיך מיט איר ליבסטער, טיערסטער שוועגערין אויף אייביק. דאָס מאָל זענען מיר אוועקגעפאַרן קיין פינסק און פון פינסק קיין מינסק, וווּ מיר זענען פאַרבליבן אַ גאַנצן ווינטער.

אד וויל ווערן א קראנק-שוועסטער — קיין כאראקטאר

ין די יארן 16-1915 איז די גאנצע שטאָט מינסק געווען איין גרויסער מיר-ליטער-לאַגער. יעדעס צווייטע הויז אויף דער הויפטגאַס איז געווען אַ רויטער-קרויץ-פונקט. דורך טעג און נעכט פלעגן אַבאָזן מיט פאַרווונדעטע מיליטער-לייט פאַרבלאַקירן די גאַסן. איז ניט קיין ווונדער, וואָס אַלץ אַרום האָט געוועקט צו העלפן און אידן בין מיטגעריסן געוואָרן. אַן אויסערגעוויינלעכע אומרויקייט האָט מיך באַהערשט און אידן האָב באַשלאָסן צו ווערן אַ קראַנק-שוועסטער. דערצוילן וועגן דעם דער מאַמען וואָלט געמיינט זיך אָנמערעפן אויף אַ ווידערשטאַנד, — מיין מוטער האָט שוין פון לאַנג פאַרלוירן איר שלאָף צוליב מיין ברודער, וועט זי דאָך מיך זיכער ניט אוועקלאָזן. האָב אידן באַשלאָסן צו גיין זיך מעלדן און קומען אַהיים אין אונזפאַרם — וועט דאָך שוין זיין צו שפּעט מיך צוריקצוהאַלטן. אין אַ יעשענדיקן פאַרנאַכט האָב אידן זיך ווי אַריינגעגנבעט אין הויז פון רויטן-קרויץ. אידן בין געשטאַנען פנים אל פנים מיט אַ הויכן, דיקן מאַן אין מיליטערישן אונזפאַרם באַדעקט מיט כל-מיני מעדאַלן. אידן האָב זיך ממש דערשראַקן — כ'האָב זיך דערפילט ווי אידן זאָל שטיין קעגן קייסער אַליין... ער האָט מיך אויסגע-פּרעגט ווי אַלט אידן בין, וואָס אידן קען, און עס האָט זיך געענדיקט דערמיט, אַז ער האָט אַ גלעט געטאָן מיין לאַנגן צאַפּ און געזאָגט: „דאָס דאַרף טאַנצן אַ פּאַל-“

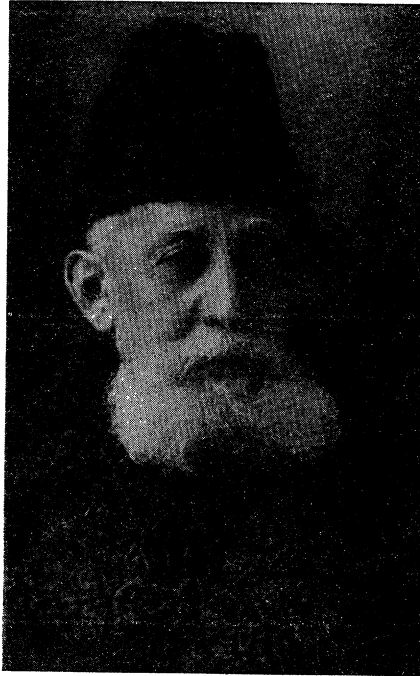
חיה לע גראבער

קע און ניט דעם טאנץ פון טויט". איך בין דורכגעפאלן און בין אן אנטוישטע געגאנגען מיט די זייטיקע, טונקעלע גאסן צוריק אהיים.

אין דער היים איז אויך געווען טונקל און שטיל. מיין מוטער איז פון אנהייב קריג אן געווען שטיל און שווייגנדיק; און וואָס איז געווען צו רעדן: מיין ברור דער אין דער אַרמיי, מיין פאָטער איז מאַסקווע. און מינסק וויקט זיך אין רעגן און זינקט אין בלאָטע. יעדן טאָג קומען אָן אַלץ מער און מער מענטשן — „ביע-זשענצעס" - היימלאָזע, און אַלץ מער און מער ביאַליסטאַקער. אין איין ווינקל פון דעם גרויסן צימער אונדזערן איז געווען דער „סאַלאָן". דאָ פלעגן די ניי-אַנגע-קומענע ביאַליסטאַקער פאַרגיסן טרערן און בעטן ביי גאָט, ער זאָל זיי נאָך צוריק ברענגען צו זייערע היימען. אין מינסק האָבן מיר געטיילט אונדזער דירה מיט אַ פאַמיליע זאַבלודאַווסקי. מיין מוטער פלעגט זאָגן: „נ, ס'איז ענג, אָבער מיר זוויען מיט די זאַבלודאַווסקים". די זאַבלודאַווסקים זענען געווען פון די מיוחסים אין אונדזער ביאַליסטאַק און זיי האָבן אויך געהאַט אַ בתיחידה שרה — סאַראַ. מיר האָבן שנעל פאַרבונדן קאַנטשאַפּט מיט יונגע מיידלעך און ניט נאַנץ יונגע מענער, — די יונגט איז דאָך אַוועק אין קריג. מיט סאַראַ צוזאַמען האָב איך שוין געקענט קומען אַהיים אַ ביסל שפּעטער. האָבן מיר, ניט געקוקט אויף דעם וואָס דער קריג האָט געבושעוועט, געשאַפן אַ פּריילעכע געזעלשאַפּט מיט היימישע קאַנ-צערטן.

אין יאָר 1915 בין איך געוואָרן אַ דערוואַקסענע פּריילין. סוף ווינטער האָט זיך די דייטשע אַרמיי דערנענטערט צו מינסק און מיר זענען ווידער געלאָפן. דאָס מאָל קיין כאַרקאָוו. די שטרעקע מינסק-כאַרקאָוו פלעגט מען אין נאַרמאַלע צייטן מאַכן אין 36 שעה, אָבער איצט האָט אונדז גענומען 12 טעג ביז מיר האָבן דער-גרייכט כאַרקאָוו. מיר זענען געפאַרן אין וואַגאַנען, אויף וועלכע די אויפשפּיטן האָבן געזאָגט „8 פּערד אָדער 40 מענטשן", — געווען זענען זיכער אַ סך מער פון דער צאָל. אין די טעג פלעגט די באַן גיין אַזוי, אַז מען פלעגט אַראָפּשפּרינגען, צושפּאַצירן אַ ביסל און צוריק אַרויפשפּרינגען; און אין די נעכט פלעגט מען זיך אָפּשטעלן אין אַ פּעלד אָדער אין אַ וואַלד, מען פלעגט מאַכן אַ פייער, קאָכן וואַ-סער אָדער עסן. אַרום פייער פלעגן זיך אַרומזעצן אַלט און יונג; יעדער איי-נער איז געווען פאַרזונקען אין זיינע אייגענע מחשבות. פון דער שטיילקייט פלעגט זיך אַרויסרייסן ביי עמוצן אַ פייה, אַ ליד. דאָס ליד פלעגט אָנשטעקן נאָך איינעם און נאָך איינעם. דורכן געזאַנג פלעגט זיך דערטראָגן אַ זיפּ, אַ שטיל געוויין... וווּ האָב איך אַמאָל איבערגעלעבט דאָס זעלביקע? אַ, יאָ! אונדזער אַלטע ניאַניע

פלעגט אונדז דערצײלן מעשות פון מענטשן, וועלכע האָבן ניט קיין לאַנד, האָבן ניט קיין היים, — מענטשן, וועלכע וואַנדערן תמיד און זייער היים איז אַ פעלד, אַ וואַלד, זיי פלעגן אויך אויסלייגן פייערן. די מענטשן האָבן געהייסן ציגיינער. זיי פלעגן אויך זינגען לידער — אומעטיקע לידער האָבן זיי געזונגען און נאָך אומעטיקערע לידער האָבן מיר געזונגען. מיר זענען פונקט ווי יענע ציגיינער מיט איין אונטערשיד: ווען אַ שטעטל פלעגט דערהערן, אז ציגיינער זענען דאָ, פלעגן זיי באַהאַלטן די פערד און די קינדער. — מיר האָבן ניט געגנבעט ניט קיין פערד און ניט קיין קינדער.

סאַמאיל אַבראַמאָוויטש שמערקאָוויטש

אין כאַרקאָוו האָבן מיר געווינט אין אַ פענסיאָן פון אַ פאַמיליע שמער-קאָוויטש. מיין פאָטער האָט אַריבערגעפירט זיינע געשעפטן קיין מאַסקווע. מאַסקווע

איז געוואָרן דער צענטער פון דער קאָמערץ. מיר האָבן ניט געהאַט דאָס רעכט צו וווינען אין מאַסקווע, — בלויז געשעפטסלייט האָבן געמעגט וווינען דאָרט; האָבן מיר — די מוטער, געניע און איך — זיך באַזעצט אין כאַרקאָוו. דער נאַנ-צער איבערברוך אין אונדזער לעבן האָט שטאַרק פאַרערגערט מיין מוטערס שמענ-דיקן שוואַכן צושטאַנד. די שטאַרקע אוקראַינער היצן האָבן אָפּגעשוואַכט איר האַרץ און פאַרקירצט איר אָטעם. נאָך לאַנגע באַראַטונגען האָט מען באַשלאָסן, מיין מוטער זאָל פאַרן קיין קרים און דאָס מאָל, אָן מיר. די קליינע געניע האָט שוין איין שוליאָר דורכגעלאָזן און איצט מוז מען זי ווידער אַריינגעבן אין דער גימנאַזיע. אין איינעם פון די הייסעסטע אויגוסט-טעג האָבן מיר — איך און די קליינע געניע — געבראַכט מיין מוטער צום וואַקאַצאָל. מיר זענען געשטאַנען אויף דער פלאַטפאָרמע, מיין מוטער ביים פענצטער אין באַן. איצט, ווי תמיד אויף דער רייזע קיין מיליטשיצ, איז מיין מוטער געשטאַנען אַ הויכע, אַ שטאַלצע, אַ רויקע, אין אַ פאַר העלע הענטשקעלעך אויף די הענט און מיט אַ טאַשנטיכל האָט זי געפאַכעט צו אונדז. די טונקל-ברוינע טיפע אויגן אירע זענען געוואָרן נאָך פולער און רויקער. אַ לייכטער שמייכל האָט זיך צעלייגט אין די ווינקלען פון איר געשלאָסן מויל. . . די קליינע האָט זיך שטאַרק צוגעדריקט צו מיר און מיר זענען שווייגנדיק אַוועק צו אונדזער צימער.

א חלום — ביי מיין מוטערס בעט

י וואָכן זענען שנעל אוועק. איך האָב זיך געגרייט צו דער קאָנסערוואַ-
טאָריע, די קליינע צו דער גימנאַזיע. איינמאָל האָבן מיר באַקומען אַ
בריוו פון מיין פאָטער, אַז דער סעזאָן איז אַריבער — געשעפטן זענען געווען גוט,
און אַז ער האָט באַשלאָסן צו פאָרן צו דער מאַמען אויף אַ פאָר וואָכן. ער האָט
אַנגעוויזן די דאַטע ווען ער פאָרט דורך כאַרקאָוו און איך זאָל אים באַגעגענען
אויף דער באַן. אונדז איז געוואָרן פּריילעך אויפן האַרצן. דעם אָונט פאר מיין
פאָטערס אָנקומען זענען מיר געגאַנגען שלאָפן פאר שני, כדי ניט צו פאַרשפּע-
טיקן צום באַן. איך בין יענע נאַכט איינגעשלאָפן און כ'האַב געזען אַ חלום —
אַ חלום, נאָך וועלכן איר הייבט אָן גלייבן אין דער אומשטערבלעכקייט פון אונ-
דזער גייסט:

איך בין געשטאַנען אין מילייטשיצער וואַלד אויף דער זייט פון וועג וואָס
פירט פון שמעטל צום וואַלד; אויף דער רעכטער זייט איז געשטאַנען דודס בודקע
פון די האַמאַקעס. פּלוצלינג האָט זיך אין דער טיר פון דער בודקע באַוויזן מיין
באָבע טויבערדיווע, אָנגעטאָן אין אַ לאַנגן, שוואַרצן שאַל מיט לאַנגע, שוואַרצע
פּראַנדזן און איר בליק איז געווען גלייך צום וועגצו. איך האָב אומגעדרייט מיין
קאָפּ און האָב דערזען מיין מוטער אין דעם זעלבן שוואַרצן שאַל מיט שוואַרצע
פּראַנדזן, גייענדיק מאַיעסמעטיש דורכן זאַמדיקן כאַרגאַראָפּ. מיין מוטער איז
פאַרבייגעגאַנגען פאַר מיר און איז אַריין אין דער בודקע. איך בין צוגעלאָפן צו
דער בודקע, אַריינגעקוקט און דערזען: אַלץ אין שוואַרץ! אַ לאַנגער, שוואַרצער

טיש באדעקט מיט דעם זעלבן שווארצן טוך מיט פראנדזן און צוויי ברענענדיקע ליכט. אויף דער ערד זענען געשטאנען צוויי שווארצע, לאנגע קאסטנס...

איך האָב זיך אַ רים געטאָן פֿון שלאַף און גלייך צו צו דער טיר, בכרי צו זען וויפֿל דער זייגער איז. ווען איך האָב די טיר אָן עפֿן געטאָן, איז אַ טעלעגראַמע אַרונטערגעפֿאַלן צו מיינע פֿיס. מיין האַרץ האָט זיך אָפֿגעשטעלט. איך האָב ניט געוואָגט זיך איינצובייגן און אויפֿצוהייבן די טעלעגראַמע. ווען איך האָב ענדלעך יאָ געעפֿנט די טעלעגראַמע, האָב איך געלייענט: „מאַמאָ פֿילט זיך בעסער, פֿאַפֿאַס־קומען ניט נויטיק. חיהלע — אויב זי וויל, זאָל קומען. אייער מאַמאָ.“ הייסט עס, אַז זי האָט אַרויסגערופֿן מיין פֿאָטער טעלעגראַפֿיש, ווייל זי איז געוואָרן קראַנק און דאָס איז מיין פֿאָטערס ריזע איצט. דער צוג קומט אָן אַכט, ס'איז איצט זעקס. איך בין געלאָפֿן צום באַן מיט די גוטע נייס. ווען דער צוג איז אָנגעקומען, איז מיין פֿאָטער אַראָפֿ, און איך האָב דערזען מיין פֿאָטער צום ערשטן מאָל אָן איינ־געבויגענעם מיט אַראָפֿגעלאָזענע אַקסלען — עפעס ווי ער וואָלט אַלט געוואָרן דורך נאַכט... איך בין אים אַנטקעגן געלאָפֿן, פֿאַכענדיק מיט דער טעלעגראַמע און שמיכלענדיק צופֿרידן, בכרי אים צו באַווייזן, אַז אַלץ איז גוט. מיין פֿאָטער איז מיר אַרויפֿגעפֿאַלן אויפֿן האַלדז און אָנגעהויבן וויינען... — איך פֿלעג אויך פֿריער זען מיין פֿאָטער וויינענדיק, דאָס פֿלעגט זיין יעדן ערב יום־כיפור; איידער מען פֿלעגט גיין צו כּל־נרד, פֿלעגט מיין פֿאָטער יעדעס קינד אַריינרופֿן אין זיין קאַנטאַרקע, אַרויפֿלייגן זיינע הענט אויפֿן קינדס קאָפֿ, אָנהייבן בענטשן און דערביי פֿלעגט ער וויינען — ס'איז ניט געווען קיין וויינען, ס'איז געווען אַ מין סאַפען, און הייסע טרערן האָבן זיך גענאָסן אויף מיין קעפֿל. איך פֿלעג שטענדיק וויינען ווען כ'פֿלעג זיך דערמאָנען וועגן דעם... און איצט האָט מיין פֿאָטער פֿונקט אַזוי געוויינט, נאָר אָנשטאַט מיך צו בענטשן, האָט ער ווי געזוכט שוין ביי מיר. איך האָב זיך געבעטן ביי מיין פֿאָטער, ער זאָל מיר איבערגעבן זיין פֿלאַץ אויפֿן באַן און איך וועל פֿאָרן אָט אַזוי ווי איך שטיי און גיי. מיין פֿאָטער האָט ניט איינ־געשטימט מיט מיר און ער איז אַוועקגעפֿאַרן. מיט עטלעכע טעג שפעטער איז מיין פֿאָטער צוריקגעקומען צו אונדז אַ פֿריילעכער, אַ רויקער; מיין מוטער האָט זיך דערפֿילט שלעכט און האָט זיך דערשראָקן פֿאַר דער איינזאַמקייט, האָט זי אַרויס־גערופֿן מיין פֿאָטער, אָבער איצט איז אַלץ ווידער גוט; ער פֿאַרט צוריק קיין מאָס־קווע און אויף די יום־טובֿים וועלן מיר אַלע דריי פֿאַרן קיין קרים. מיין פֿאָטער איז אַוועקגעפֿאַרן און איך האָב ניט געפֿונען קיין רו, ביז איך האָב מיט גרויס שוועריקייט באַקומען אַ פֿלאַץ אויפֿן באַן און כ'בין אַוועק צו מיין מוטער.

איך האָב טעלעגראַפֿירט צו איר שוין פון וועג און האָב זי געטראָפֿן אַן אַנט-
געטאַנענע, האַלב זיצנדיק אויפֿן בעט. איך בין צוגעלאָפֿן צו איר, אַרײַנגעפֿאלן אין
אירע אַרעמס. . . זי האָט געקויפֿט מיין קאַפּ, מייע אַקסעלען, מייע הענט; איך
האָב קיינמאָל ניט געפֿילט מיין מוטער אַזוי הייס ווי איצט. איצט האָב איך צום
ערשטן מאָל געפֿונען מיין אמתע מאַמע! מיין פֿרייד האָט זיך אָבער שנעל געענ-
דיקט; מיין מוטער איז אַרײַן צוריק אין בעט, — זי האָט זיך בלוז אָנגעטאַן
כדי מיך ניט צו דערשרעקן, אָבער זי קען שוין פון בעט מער ניט אַרונטערניין.
צען טעג האָב איך פֿאַרבראַכט מיט מיין מוטער — צען אומרויקע טעג און
שלאָפֿלאָזע נעכט. ערב ראש השנה האָט זי אָנגעשריבן פֿאַסט־קאַרטלעך צום פֿאַ-
טער און צו פֿריינט. דעם פֿאַרנאַכט האָב איך נאָך פֿאַר איר געזונגען אונטערן
אַקאָמפּאַנימענט פון אַ מאַנדאָלינע און זי האָט אַ ביסעלע צוגעברומט. דעם צווייטן
טאָג ראש השנה אין דער פֿרי האָט זי געבעטן איך זאָל רופן אונדזער אָנקל שאַ-
טיאָ, וואָס האָט דאָן אויך געווינט אין אַלושטאָ. איינס בייטאָג האָב איך
דערזען, אַז זי פֿילט זיך זייער שלעכט. איך האָב זיך אַוועקגעלייגט אין דער ברייט
אויף די קישנס און האָב זי אָנגעשפּאַרט אויף מיין ברוסט. די פענצטער זענען
געווען אָפֿן צום שוואַרצן ים. איך האָב זיך פֿאַרקוקט אין די טיפּענישן פון די
בלוי־גרינע וואַסערן און טרערן זענען אומבאַוויסטיג געפֿלאָסן פון מייע אויגן,
און אַ הייסע טרער האָט זיך אַראָפּגעקייקלט אויפֿן שרונט פון מיין מאַמעס יונגן
שוואַרצן קאַפּ. . . אַזוי יונג, צו יונג! נאָך קיין איין גרויע האָר ניט געווען. דער-
פֿילנדיק די הייסע טרער, האָט מיין מוטער אָנגענומען מיין האַנט, וואָס האָט זי
אַרומגענומען, צוגעדריקט נאָך פעסטער און דערביי אַ זאָג געטאָן רויק און שטיל:
„האַלט זיך, טאַכטער, האַלט זיך.“ דאָס איז געווען איינס בייטאָג. ליגנדיק אַזוי
מיט מיין מוטער אויפֿן בעט, האָט זיך פֿלוצלינג — ניט וויסנדיק פון וואַנען און
ווי אַזוי — באַוויזן אַ מייזל אויף דער שאַפּע. וואָס איז געשטאַנען אַנטקעגן דעם
בעט; דאָס מייזעלע האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויפֿן מיטן פון קאַרניז, אַ קוק גע-
טאָן אויף אונדז, אַ וויילע רויק שטיין געבליבן און איז שנעל פֿאַרשוונדן. דאָ
האָט מיין מוטער שטיל געזאָגט: „אין דער שאַפּע אונטן ליגן ריינע, ווייסע ליי-
לעכער.“ איך האָב ניט פֿאַרשטאַנען צו וואָס זי האָט עס מיר געזאָגט. פֿלוצלינג
איז מיין מאַמען געוואָרן שלעכט. איך בין צוגעשפּרונגען צום טיש, אַ נעם גע-
טאָן דעם שפּריץ און זיך אומגעדרייט צום בעט, — מיין מוטער האָט זיך געטאָן
האַסטיק אַ זעץ אויף, אַ קוק געטאָן אויף מיר, צעפענט דאָס מויל עפעס צו זאָגן
און איך האָב פֿלוצלינג דערזען ווי בלויע בלעמלעך האָבן באַדעקט אירע אויגן. . .
דער ערשטער געדאַנק איז געווען — „מיין מאַמע איז בלינד געוואָרן!“ איך בין
צוגעלאָפֿן, אַרײַנגעשטעלט דעם שפּריץ, אָבער די פֿליסיקייט איז צוריקגעגאַנגען.

איך האָב דערלאַנגט אַ לייג אונטער מיין לינקע האַנט אונטער מיין מאַמען און האָב געפילט ווי איר קערפער ווערט אַלץ שווערער און שווערער, ביז איך האָב דערהערט אַ לייכטן קנאַק אין איר האַלדז... איך האָב אינסטינקטיוו אומגע- דרייט מיין האַנט און דערזען אויפן זיינערל צען צו דריי...

עמיצער האָט אַרויסגעצויגן מיין האַנט פון אונטער מיין מאַמעס קערפער; עמיצער האָט מיך אויפגעהויבן פון מינע קני און מיך אַראָפּגעפירט אונטן, וווּ איך בין אין אָנמאַכט געבליבן ליגן אויף עמיצנס אַ בעט. פּלוצלינג האָב איך דערהערט שווערע טריט איבער מיין קאָפּ; איך האָב געעפנט די אויגן, ס'איז גע- ווען אַוונט. איך בין צוגעלאָפּן צום טיר און דערזען ווי מען טראָגט מיין מאַמען פון די טרעפּ אַרונטער. וויפל כ'האָב ניט געבעטן ביי די יידן, זיי זאָלן מיך מיט- נעמען מיט זיך צו יענעם שטיבל, וווּ מיין מאַמע וועט פּאַרבלייבן די נאַכט, וויפל כ'האָב זיי ניט געזאָגט, אַז איך קען דאַוונען און וויל זיין מיט איר די לעצ- טע נאַכט — ס'האָט ניט געהאַלפּן, — איך בין געבליבן אַליין.

אויף מאָרגן גאַנץ פרי האָט מיך דוד שאטיא געפונען אויף אַ באַנק אין פּאַרק פון האָטעל. ער האָט מיך אַרויפגעזעצט אויף אַ פּאָיעטאָן און געפירט צום גוטן-אַרט. אויפן וועג בין איך ווידער איינגעזונקען אין אַ שלאָף. איך ווייס ניט, צי איז עס געווען פון היץ, צי פון דעם טרייסל פון פּאָיעטאָן, אָבער איך האָב זיך פּלוצלינג ווי אויפגעריסן פון שלאָף און דערזען: מיר זענען געשטאַנען אויף אַ וועג, אויף דער רעכטער זייט איז געשטאַנען אַ בודקע, ווי די בודקע פון דודן אין מילייטשיצער וואַלד, — איך האָב אַ שפּרונג געטאָן פון פּאָיעטאָן און צוגע- לאָפּן און אַריינגעקוקט אין דער בודקע. אַלץ איז דאָרט געווען שוואַרץ און צוויי שוואַרצע קאַסטנס זענען געשטאַנען אויף דער ערד... אין וועלכן ליגט מיין מאַמע?... איך האָב געחלשט.

די ריזע צוריק קיין כאַרקאָוו האָט גענומען צוויי מעתלעך און דעם נאַנצן וועג האָט איין געדאַנק געענבערט מיין מח: ווי וועל איך ברענגען צו געניען די טרויעריקע ניים; די קליינע האָט אַזוי געפערלעך ליב געהאַט די מומע און איז געווען אַזוי צוגעבונדן צו איר. אַ פּאַר מינוט נאָך דעם ווי איך בין אַריין צו זיך אין צימער, איז די קליינע אַריינגעלאָפּן און זי האָט זיך אַ פּריידיקע אַרויפגעוואָרפּן אויף מיין האַלדז. איך האָב זיך רויק באַפרייט פון איר, אַריינגעקוקט אין אירע

גלאַנציקע, גרויסע שוואַרצע אויגן. איך האָב אַכט און פּערציק שעה געטראַכט ווי אזוי — און דאָ האָט גענומען אַ סעקונדע אַרויסצורעדן „ניטאָ מער קיין מומע“. איך האָב זיך צעלאַכט און אַלץ געזאָגט „ניטאָ מער קיין מומע, ניטאָ, ניטאָ!“ די קליינע איז אַרײַנגעפאַלן אין היסטעריע; זי האָט ווילד געשריגן: „חיהלע, חיהלע!“ און איך האָב געלאַכט... אזוי האָב איך רעאַגירט אויף דעם טויט פון מיין מוטער. דאָס איינציקע מאָל אין מיין לעבן האָב איך אזוי רעאַגירט.

פון אַלושטאָ, באַלד ווי איך בין צוריקגעקומען פון בית-עולם, האָב איך טע לעגראַפירט צו מיין פּאָטער קיין מאַסקווע: „ניט נויטיק דיין קומען קיין אַלושטאָ איך פאַר קיין כאַרקאָוו“. איך בין פּלוצלינג אויסגעוואַקסן, געוואָרן זעלבסטשטענדיק און געוואָרן אַ מוטער פון אַ דערוואַקסן קינד. דעם פּרימאַרגן ווען מיין פּאָטער האָט באַדאַרפט אַנקומען פון מאַסקווע, האָב איך גאַנץ פּרי געגרייט דעם טיש מיט אַ ווייס טישטעך און מיט יעדער קלייניקייט אויפן טיש, פונקט אזוי ווי מיין מוטער האָט געטאַן נאָך מיין באַבעס טויט. מיין פּאָטער איז געקומען שוין אַן אויסגעוויינטער, אַ שטילער. אומגעלעך איז געווען צו באַרוקן די קליינע גענעיע. זי איז געווען קראַנק אַ גאַנצע וואָך. נאָך שבעה איז מיין פּאָטער צוריקגעפאַרן קיין מאַסקווע און זיין שטילקייט האָט איבערגעלאָזן אַ מין קילע פּרעמד-קייט. די מוטערלעכע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער קליינער האָט זיך ווי אַ שווערע משא אַרויפגעלייגט אויף מייע שמאַלע פּלייצעס.

די שמערקאוויטשעם — פּרילינג 1917

אָס גרויסע צימער אין דעם פענסיאָן פון דער פּאַמיליע שמערקאוויטש
האַט נאָך מיין מוטער אויסגעקליבן: ערשטנס, דערפאַר וואָס דאָרט
אַנטקעגנאיבער די שמערקאוויטשעם האָט געווינט מיין פּאַטערס קוזינע מאַניע
שאטיא, און צווייטנס, דערפאַר ווייל די טאָכטער פון די שמערקאוויטשעם —
בערטאַטשקאַ, איז געווען אַ פּיאַניסטין שוין אויפן לעצטן קורס פון קאָמפּאָזיציע
און איך האָב מיט איר געקענט אָנהייבן מיין צוגרייטונג צו דער קאָנסערוואַטאָריע.
הויז דעם פענסיאָן, האָבן זיי אויך געהאַט אַ טיפּאָגראַפיע — אַ דרוקעריי, וווּ אי
די פרוי און אי דער ה' שמערקאוויטש האָבן געאַרבעט פון זיבן פרי ביז זיבן
אָונט. דאָ האָט יעדער איינער געאַרבעט: דער עלטערער זון איז געווען אַ דאָקטאָר
אין דער אַרמיי, דער יינגערער — אַ וועטערינאַר, די עלטערע טאָכטער ראָזאַ —
אַן אַדוואָקאַט.

ראָזאַ האָט פאַרמאָגט די ווייכקייט פון פּאַטער און די פאַראַנטוואָרטלעכקייט
פון דער מוטער. פון זינט די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן האָט זי זיך אַריינגע-
וואָרפן אין דער אַרבעט פאַר פליכטלינגע. אין יענער צייט זענען געווען אַ סך
„דאַמען־פּאַטראָנעסן“. זיי זענען געווען פאַרמעלע, קאַלטע באַזוכערנים פון שפּיר-
טעלער, פליכטלינגס־פונקטן, און דאָס גרעסטע וואָס זיי האָבן אויפגעטאָן איז

חיהלע גראָבער

געווען: צעטיילן שאַקאלאָד אָדער בלומען... ראָזא שמערקאָוויטש האָט אָבער געטיילט זיך ו יעדן טאָג פלעגט זי מיטברענגען אַהיים זאָרג און טרערן.

אין איינעם אַ טאָג איז ראָזא געקומען צו מיר מיט אַ ביטע: אַזוי ווי דאָס הויז איז פול מיט סטודענטן זאָל איך אַריינגעמען צו מיר אין צימער אַ יידישע פּאָעטעסין, וועלכע ליגט נאָך אַלץ אין שפּיטאַל נאָך אַן אָפּעראַציע.

ראָזא האָט גערעדט וועגן איר מיט אַזא טיפן געפיל, אַז איך האָב אָנגענור מען דעם פּאַרשאַנג.

איך וועל תמיד געדענקען, ווי ראָזא האָט, ממש אויף די הענט, אַריינגעפירט צו מיר אַ צאַרט מיידל מיט לאַנגע, בלאַנדע לאַקסן און מיט אַ פּאַר גרויסע, אָפּענע, הימל־בלויע אויגן.

דאָס איז געווען די פּאָעטעסין יודיקאַ, וועלכע וווינט איצט אין קאַנאַדע.

עס זענען שוין אַוועק אַ סך יאָרן און אויך אָט די ראָזא איז שוין נישטאָ. אָבער פאַר מיר און אויך פאַר יודיקאַ איז ראָזא פאַרבליבן אַ לעבעדיק, ליכטיק געשטאַלט.

אַלע זונטיק פלעגט זיך די משפּחה און אַ סך געסט צונויפקומען צו מיטיק און ס'פלעגט ווערן טומלדיק און פּרייליך. דאָס מיטיק פלעגט דויערן אַ צוויי־דריי שעה, און נאָך מיטיק פלעגט מען עפענען די טירן צום גרויסן גאַסט צימער, ווו ס'איז געשטאַנען דער קאַנצערט־קלאַוויר, און דאָ פלעגט זיך אָנהייבן דער אומפּאַרמעלער, אָבער שוין פּראָפּעסיאָנעלער קאַנצערט.

די פרוי שמערקאָוויטש האָט אַלץ און אַלעמען געהאַלטן אין אירע הענט; זי האָט געטראָגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער פיזישער, גייסטיקער און מאַראַל־לישער דערציונג ניט נאָר פון אירע אייגענע קינדער, נאָר אויך פון די סטודענטן און קורסיסטקעס, וועלכע די עלטערן פון קלענערע אוקראַינער שמעט האָבן אָנגפאַרטרויט דער פרוי שמערקאָוויטש. פון דעם טאָג ווען איך בין צוריקגעקומען פון קרים, בין איך אויך, ניט פילנדיק ווי אַזוי, אַריין אין איר רשות; די גאַנצע פאַמיליע האָט מיך אַריינגענומען ווי אַן אייגענע. אַ דאַנק דער טיפּאָגראַפיע און דער קאַנסערוואַטאָריע האָבן זיי געהאַט תמיד פרייע בילעטן אין טעאַטער און צו

קאָנצערטן און איך בין געווען די ערשטע צו באַקומען די בילעטן. מיט בער-טאָטשאַן, מיין לערערין, זענען מיר געוואָרן גאָר אינטימע פריינט.

מיין יאָר זיין אין כאַרקאָוו איז געווען דאָס יאָר פון טרויער נאָך מיין מוטער, דער איבערברוך אין מיין גאַנצן לעבן און אויך דער איבערברוך אין דער רוסי-שער געשיכטע. אין דעם יאָר אין כאַרקאָוו האָב איך זיך באַקענט מיט איינזאַם-קיט, מיט עלנט, מיט אומבאַהאַלפנקייט. אונדזער היים אין ביאַליסטאָק איז גע-ווען אַ קליינבירגערלעכע היים און אַרבעטן האָט ניט געפאַסט. און איך האָב זיך געפילט פאַרלוירן בלוז פון דעם, וואָס איך האָב ניט געוויסט צו וואָס זיך צו נעמען. צו יענער צייט האָב איך נאָך ניט געוויסט פון דאגות-פּרנסה; אָבער מיין פאָטערס שווייגן פאַר זיין אָפּפאַרן און אַ צווייטער חלום וואָס כ'האָב געזען, האָבן אויפגעוועקט אין מיר די אומרויקייט און די מורא פאַר דער צוקונפט.

מיין צווייטער חלום איז געווען פאַרבונדן מיט מיין היים נאָך אין 1914: אין יאָר 1914, נאָך דעם אויסברוך פון קריג איז צו אונדז אַהיים געקומען אַ פרוי — אַ סוחרטע פון בריסק. אַמאָל פלעגט דער מאַן אירער קומען נאָך סחורות קיין ביאַליסטאָק, אָבער נאָך זיין טויט האָט די פרוי אָנגעהויבן פירן די געשעפטן. ביי אונדז האָט זיך געפירט אַזוי, אַז סוחרים פלעגן פאַרפאַרן גלייך צו אונדז; די דירה איז געווען אַ גרויסע, דער טיש אַ ברייטער און טירן אָפּגע, פונקט ווי ביי דער באַבען. אין אַלע צימערן זענען שוין געווען „ביעזשענצעס“, וועלכע מע האָט עוואַקוירט פון די שטעטלעך נאָענט צו דער דייטשער גרענעץ און צום פראַנט, איז די פרוי פון בריסק געשלאָפן אין איין צימער מיט מיר. איצט, מיט צוויי יאָר שפעטער, האָב איך געזען אין חלום דאָס זעלבע צימער, און די פרוי אַנטקעגן מיר, האַלב נאָקט, שמייכלענדיק צו מיין פאָטער. פון יענער נאַכט אָן איז מיין אומ-רויקייט געוואַקסן. איך האָב פאַרלאָרן מיין שלאָף.

סטאַניסלאָווסקי האָט געזאָגט: „טראַגעדיע גרענעצט זיך מיט קאָמעדיע“, — דערביי פלעגט ער אָנצייכענען פון איין זייט אַ קווערע ליניע — די ליניע פון טראַגעדיע — און פון דער צווייטער זייט האָט ער אָנגעהויבן די ליניע פון קאָמע-דיע און האָט זי צוגעפירט צום פונקט, וווּ ביידע ליניעס האָבן זיך צוזאַמענגע-נאַסן. ווי די גאַנצע טעאָריע פון סטאַניסלאָווסקי איז געבויט אויף דערפאַרונגען און באַאָבאַכטונגען פון לעבן און פון דער מענטשלעכער נאַטור, אַזוי איז אויך די באַהויפטונג זיינע. אין מיניע שלאָפלאָזע נעכט האָט זיך ניט איינמאַל מיין טראַגישע ליניע צוזאַמענגעשטויסן מיט קאָמישע עפיזאָדן פון דעם לעבן אַרוב

מיר. עם האָט זיך זייער שטאַרק איינגעקריצט אין זכרון דער כאַראַקטעריסטישעו
שלאָף פון יעדן איינעם פון די שמערקאָוויטשעם, און ס'איז ביי מיר דאָן געבוירן
געוואָרן דער געדאַנק, אז בלוז פוילע מענטשן שלאָפן רויק, — ענערנישע מענטשן
גייען אין שלאָף ווידער דורך דעם פראַצעס פון זייער טאָגטעגלעכער אַרבעט.

דער הער שמערקאָוויטש, וועלכער האָט דעם גאַנצן טאָג פאַרבראַכט אין דער
דרוקעריי, האָט געכראַפּעט פונקט אין ריטם פון דער מאַשין: אָטעם אַריין —
אַ כראַפּ, אָטעם אַרויס — אַ פאַף: כראַפּ — פאַפּ, כראַפּ — פאַפּ, — איינס-
צוויי, איינס-צוויי ...

פרוי שמערקאָוויטש — אַ זיכערע און אַ דאָמינירנדע: אָטעם אַריין — אַ
טיפער כראַפּ, אָטעם אַרויס — אַ פייה — סאָסטענוטאָ ...

דער וועטערינאַר וואָס האָט דעם גאַנצן טאָג פאַרבראַכט מיט די פערד: אַ טי-
פער אָטעם אַריין, אַ פערדישער הירושע אַרויס ...

דער דאָקטאָר וואָס איז געקומען אויף אורלויב פון פראַנט: אָטעם אַריין —
אַ ציטערדיקער כראַפּ, אָטעם אַרויס — אַ שוידערלעך ווייגעשריי.

בערטאָטשקא, וועלכע האָט געלעבט אין דער וועלט פון קלאַנגען, האָט מיט
יעדן אָטעם אַריין ווי איינגעזאַפט דעם ריח פון רויזן, און יעדער אָטעם אַרויס
איז געווען ווי אַ מעלאָדישע אימפּראָוויזאַציע ... און די גאַנצע סימפּאָניע פון
דער נאַכט האָט ווי געקלונגען צו מיר: „אַרבעט פאַר זעלבשטענדיקייט, אַרבעט
פאַר זעלבשטענדיקייט“.

און איך האָב געאַרבעט, זיך געגרייט צו דער קאָנסערוואַטאָריע. די אַפליקאַ-
ציע האָב איך אָנגעגעבן פאַר אויגוסט 1917, ניט געוואוסט נאָך, אז 1917 וועט
זיין דאָס יאָר פון די גרעסטע געשעענישן אין דער געשיכטע פון רוסלאַנד, —
קלאַנגען האָבן זיך יאָ געטראָגן אין דער לופט, אָבער רעדן האָט קיינער ניט גע-
וואַנט ... אין איינעם אַ טאָג, אָנפאַנג פּרילינג, האָט בערטאָטשקא געבראַכט פון
דער קאָנסערוואַטאָריע אַן אַדרעס פון אַ פרוי — אַ „פאַרוואַגערין“ ... „אַלע
פראַפעסאָרן גייען צו איר, זי זאָגט פאַר די רעוואָלוציע“ ... איך האָב אויסגעטאָן
מיין טרויער און בין אַוועק צו איר. איך קען נאָך איצט פילן דעם טערפּקן ריח
פון די פאַרשידענע פלאַנצונגען וואָס האָבן פאַרפּולט דאָס גרויסע צימער מיט

דער סטעליע איבערן קאָפּ. אַ קליינע, גרוי־האַריקע פיגור מיט אַ הויכער פלייצע און גרויסע, גרויע, קלוגע אויגן האָט מיך אויפגענומען. אויפן טיש זענען געלעגן קאַרטן און ס'איז געשטאַנען אַ קרישטאָל־גלאָז. זי האָט אָנגעהויבן: „דו ביסט אין טיפן־טרויער נאָך אַ זייער נאָענטן מענטשן... דו שפּילסט אויף אַן אינסטרור מענט, אָבער קיין קאַריערע וועסטו פון דעם ניט מאַכן. איך זע דיך אויף דער בינע, — אפשר מוזיקאַלישע דראַמע...“, דערביי האָט זי אָנגעצייכנט צוויי דאָטעס אין וועלכע מיין לעבנס־ליניע וועט זיך ראַדיקאַל „אומבייטן“. די ערשטע האָב איך פאַרגעדענקט און ס'איז פונקט אַזוי געווען.

נאָך דעם ווי כ'האַב געזען אין חלום מיין פאָטער מיט דער פרוי פון בריסק, האָב איך אָנגעשריבן צו מיין פריינט יאַשא. געשריבן האָבן איך, אַז אויב ס'איז אמת, אַז מיין פאָטער וועט שוין איצט, בלויז עטלעכע חדשים נאָך מיין מאַמעס טויט, חתונה האָבן, וויל איך מער נישט לעבן... מיטן ערשטן כאַן איז יאַשא געקומען מיך צו באַרויקן. מיט יאַשא וויליאַמאָוסקי האָבן מיר זיך באַקענט אין מינסק. ער איז געווען מיין נאָענטסטער פריינט. ניין יאָר איז ער אין רוסלאַנד געשטאַנען ביי מיין זייט און מיך באַשיצט; קיין שום גרויסע דיסטאַנץ האָט אים נישט אָפּגעהאַלטן צו קומען תמיד צו דער מינוט, ווען איך האָב זיך גענויטיקט אין זיין הילף. איך האָב אים אויפגענומען ווי אַ ברודער און אַלץ וואָס ער האָט געטאָן איז געוואָרן אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט. ער איז געווען אַ סך עלטער און איך בין געווען צו יונג צו פאַרשטיין, וויפֿל ליידן די „זעלבסטפאַרשמענדלעכקייט“ האָט אים געבראַכט. איצט אין דער צייט פון אונדזער ברומאַלער פאַר־ניכטונג, שיק איך צו דיר, יאַשא טיערער, מינע שטילע תפילות פאַר אַ פרייער, פרידלעכער וועלט און פאַר אַ בעסערער מענטשהייט.

אַ קורצע צייט נאָך יאַשאס וויזיט איז געקומען צופאָרן מיין פאָטער. ער האָט אויסגעזען גוט, געווען רויק און מיט רויקייט האָט ער ביי מיר געפרעגט אַן עצה, מיט וועמען פון די צוויי פרויען, וועלכע מען שלאָגט אים פאַר, זאָל ער התונה האָבן (איינע פון די צוויי איז די בריסקערין)... ס'הייסט, פרעגן פרעגט ער, וויל ער טוט עס דאָך פאַר מיר... איך דאַרף אַ היים און אַזוי ווייטער און ווייטער... — אַ ספּאַומע האָט פאַרדריקט מיין האַלדז: ניט רעדן, ניט וויינען און ניט אַטעמען אפילו. — און איך האָב אָפּגעשוויגן גאַנצע 24 שעה. נאָך דעם האָב איך איינגעלאָדן מיין פאָטער אין אַ קאַפּע־הויז — ווייטער פון הויז־מענטשן, וויר מער פון דער קליינער געניע, און דאָ, ביי דעם קליינעם שטילן קאַפּע־טישל האָט זיך מיין פאָטער צום ערשטן מאָל געטראָפן מיט אַ רייפן מענטשן — זיין נלייכן,

חיהלע גראבער

וואָס האָט געפאָדערט, אז דער אַנדענק פון איר מוטער זאָל ווערן אָפּגעהיט; בלויז אין אַנדענק פון זייערע איבער 25 יאָר פּרידלעך, גליקלעך לעבן, זאָל ער וואַרטן ביז דאָס יאָר וועט אַריבער... — מיין פאָטער איז פון דער לעקציע געווען שטאַרק אומצופרידן, אָבער ביזערן זיך האָט ער ניט געוואַנט. ער איז אוועקגע-פאָרן פאַרזיכערנדיק מיר, אז ער וועט וואַרטן; מיין פאָטערס אַ וואָרט איז פון תּמיד אָן געווען ביי אונדז הייליק. איצט האָט מיין פאָטער זיין וואָרט געבראַכן! מיין חלום איז אויך דאָס מאָל געוואָרן וואָר!

אין דעם זעלבן פּרילינג פון 1917 זענען חלומות פון מיליאָנען מענטשן גע-וואָרן וואָר. די רוסישע ערד איז געווען דורכגעווייקט מיט בלוט: בלוט פון פאָ-גראַמירטע יידן, בלוט פון קעמפּער פאַר פּרייהייט, בלוט פון אַרבעטער און פּויערים, בלוט פון פּרידלעכע בירגער — קרבנות פון קריג, — בלוט, בלוט! — און דער בלוטדרושטיקער הערשער האָט געהייסן דאָס „ווייסע פאָטערל“ — „צאַרבאַ-מיושקאַ-ביעלי“. אין פּרילינג 1917 איז די זון פאַרגאַנגען פאַר דעם בלוטדרוש-טיקן הערשער ניקאָלאַי דעם צווייטן און אויפגעגאַנגען פאַר דעם פּיל-מיליאָניקן פאַרשקלאַפּטן, פאַרפּייניקטן רוסישן פאָלק! די זון-שטראַלן האָבן זיך דורכגע-שניטן ביז צו די ווייטסטע ווינקלען פון פאַרפּוירענעם סיביר; פּרייהייט האָט דורכגעבראַכן אַלע פעסטונגען און די רוסישע ערד האָט אָפּגעהילכט מיטן קלאַנג פון אייזערנע קייטן! הענט, געשמידטע אין די קייטן צענדליקער יאָרן, האָבן זיך אויסגעשטרעקט אַרומצונעמען די מאַמע-ערד! די, וועלכע האָבן נאָך נעכטן גע-פאָכעט מיט זייערע שווערדן, זענען היינט געפאַלן אונטער זיי. פאַבריק-מאַגנאַטן, וואָס זענען ערשט נעכטן געפאַרן אין זייערע קאַרטעס, האָט מען איצט אַרומגע-שלעפּט איבער די גאַסן אין מיסטוועגעלעך! קינד און קייט האָבן פאַרפלייצט די גאַסן. פון אונטער דער ערד זענען אויסגעוואַקסן אַרקעסטערס. אויף אַלע ראַגן פון די הויפטגאַסן האָט מען געשפּילט נייע מאַטיוון, נייעם ריטם פון פּרייהייט! פּרעמדע מענטשן האָבן זיך געקושט אין די גאַסן און געוויינט פאַר פּרייד. איבער גאַכט זענען, ווי שוואַמען, פון דער ערד אויסגעוואַקסן פלאַטפאָרמעס. אויף איינער פון זיי איז געשטאַנען קערענסקי, ער האָט ווילד געשריגן, העראַיש זשעסטיקו-לירט מיט די הענט. עלעגאַנטע פּרויען האָבן היסטעריש אַפּלאַדירט און פאַרוואָרפן אים מיט בלומען. דאָס האָט זיך אָפּגעשפּילט ווי אַ שטיק פּראָוויניציאלע אָפּערעטע.

גלייך נאָך דעם האָט זיך באַוויזן אַ פּראָצעסיע פון אַרבעטער אין גרוי און שוואַרץ און אין מיטן דער מאַסע האָט מען געטראָגן אַ פּאַטעל מיט אַ פיגור זיצנדיק אין דעם פּאַטעל, — אַ פיגור פון אַן אַלטימשיקער אַכציק-יאָריקער פּרוי, אַ ביסל געבויגן, אָבער מיט אַ שטאַלצן אויפּגעהויבענעם קאַפּ. אירע גרויסע קינ-

דיש-פארווונדערטע אויגן האָבן ווי געפרעגט: ווירקלעכקייט צי טרוים?... די מאַסע אַרום מיר האָט מיך אַריינגעשטופט אין סיניעלניקאָוו־טעאַטער. דעם פּאָר־טעל האָט מען אַוועקגעשטעלט אויף דער בינע און די הייליקע אַפּלאַדיסמענטן זענען פאַרזונקען געוואָרן אין אַ טויטער שטילקייט. און אַ ווייכע ציטערדיקע שטימע האָט זיך דערטראָגן ווי פון אונטער דער ערד...; זי האָט גערעדט פון פרייהייט, אַרבעט, ברידערלעכקייט און גערעכטיקייט. — דאָס איז געווען די שטי־מע פון ברעשאַק־ברעשאַקאָווסקאַיאַ — די באַבע פון דער רוסישער רעוואָלוציע! איצט זענען אַלע באַריערן צעבראָכן געוואָרן און גאַנץ רוסלאַנד איז אַפּן פאַר יידן ווי פאַר קריסטן. טויזנטער, טויזנטער יידן האָבן זיך געצויגן טיפּער אין לאַנד. איך האָב פּלוצלינג באַגריפּן, אַז אַלע מיינע פּערזענלעכע זאָרגן פאַרשווינדן. עס האָט מיך איצט נישט געאַרט אפילו דאָס, וואָס איך פאַר קיין מאַסקווע צו מיין פאַטערס נייער היים. איך האָב זיך אַריינגעוואָרפּן אין שטראָם פון גרויסע געשיכטלעכע געשעענישן.

מאַסקווע איז געווען די דריטע גרויסע שטאָט, וואָס איך האָב געזען. ביז מאַסקווע האָב איך געזען וואַרשע און בערלין; אָבער דעם איינדרוק האָב איך איצט באַקומען, אַז דאָס איז די ערשטע באַמט גרויסע שטאָט. עס איז נישט געווען דאָ דער פּרידלעכער ריטס פון 1910 אין בערלין. דאָס לעבן אין מאַסקווע האָט איצט פּולסירט מיט היסטעריע. דער שיק פון די פּרויען, די עלעגאַנץ פון די מענער; די עכטע ברייאַנטן אין די שוויפענצטער; די סאַבאַל, שענשעליאַ און גאַרנאַסטאַי; די קאָלירן פון די טעפּיכער און פון אויסגענייטן סאַמעט און זייד; די קאַרעטעס געשפּאַנט מיט פיר און זעקס פּערד נאַשפּיץ מיט די קאָלירטע פאַמ־פאַנעס באַדעקט — דאָס אַלץ האָט געשווינדלט אין די אויגן. אויף דעם פּאָן האָט זיך נאָך בולטער אויסגעקריצט די איינפאַכע, אָפּגעזונדערטע געביידע מיט די צוויי קליינע, באַשיידענע אפישן מיט דער אויפּשריפט: „חאָסקווער קוונט־טעאַטער“.

מען איז אַריין אין אַ טעאַטער, אָבער מען האָט זיך דערפּילט ווי אין אַ קאַטעדראַל. דער עולם דאָ האָט ניט גערעדט — מען האָט זיך געשושקעט מיט פאַרהאַלטענעם אַטעם. לויטן רעגלאַמענט פון דעם טעאַטער האָט מען ניט גע־טאַרט אַפּלאַדירן ביז דער לעצטער פאַרהאַנג פאַלמט. כמעט דריי שעה האָט דער גאַנצער עולם געוואַנדערט צוזאַמען מיט די קינסטלער, — געוואַנדערט, זוכנדיק דעם „בלויען פּויגל“ פון מאָריס מעטערלינג. ווען דער לעצטער פאַרהאַנג האָט זיך אַראָפּגעלאָזט, האָט מען נאָך מינוטן לאַנג ניט געקענט אַפּלאַדירן... איך בין געבליבן אַ פאַרחלומטע, ביז מיין פּריינט יאַשאַ האָט אַ שעפּטשע געטאַן: „מיר

זארפן גיין". מיר זענען ארויס די לעצטע פונעם טעאטער. דאס איז געווען די ערשטע פארשטעלונג וואס כ'האב דא געזען.

"ארבעט, גערעכטיקייט, פרייהייט" — ווען האב איך געהערט די ווערטער? און צי זענען זיי פארשווונדן אין דער לופט? איז עס לעגענדע אדער ווירקלעכ-קייט? ס'איז איצט אינפלאציע, פרייזן שטייגן מיט א שרעקלעכן אימפעט. מען קויפט, מען פארקויפט... טעלעפאנען און טעלעגראפן זשומען און קלאפן: "גע-קויפט צוקער פאר טויזנט, מען באַט צוואנציק טויזנט, זאָל איך פארקויפן?" — "ניין, מען וועט קריגן פערציק טויזנט מאָרגן". — "דאָס גאַנצע מעל איז קאָנד-פיסקירט פון דער רעגירונג, דער קאָד פאַר צוקער איז איצט גלאָז!" — "וועט איר קויפן רייז?" — "אָבער איך האַנדל מיט וואַטע!" — "וואָס איז דער אונטערשיד — זיכערע פראָפּיטן"... און אַט אַזוי האָבן זיך אַקטיוויטעטן פאַר-שפּרייט און ציפּערן האָבן זיך געהויבן!

צען טויזנט! ... צוואַנציק טויזנט! ... פּופּציק טויזנט! ... פינף הונדערט טויזנט! ... און ס'איז גאַרנישט צום קריגן! ניט צוקער, ניט ברויט, ניט פּוטער, ניט פּלייש, — גאַרנישט איז דערנאַנגען צום מאַרק! ס'איז גענאַנגען פון האַנט צו האַנט, ביז עס איז ווידער געקומען צום ערשטן און אַזוי האָט זיך גע-דרייט דאָס ראָד. די שפּעקולאַנטן האָבן אַלץ פאַרכאַפט און ווען ס'איז שוין נישט געווען מער מיט וואָס צו שפּעקולירן, האָט איינער פאַרגעשלאָגן אַ נייע דערפּינד-דונג — צו שפּעקולירן מיטן רויך. "אָבער ווי?" "זייער איינפאַך. זאָל נאָר די רעגירונג היינט איינשטימען צו פאַרקויפן מיר דעם רויך פון מאַסקווע, וועל איך מאָרגן אַנאַנסירן, אַז קיין שום רויך קען זיך ניט באַזווייזן פון קיין קוימען, ביז מען וועט ניט אָפּצאָלן קיין שטייער!" אַ סך טויזנטער מענטשן וואָלטן געצאָלט יעדן פרייז כדי אָפּצושטעלן דעם רויך! ... אָבער דאָס לאַנד איז אַלץ מער און מער פאַרכאַפט געוואָרן פון די פּלאַמען, ביז אַלץ איז אַוועק מיטן רויך.

נחום צמח — דער גרינדער און גייסטיקער פירער פון דער „הבימה“

ען איך בין נאך געווען אין כארקאוו, איז געקומען מיין ביאליסטאקער פריינט שמעון צמח און האָט מיר געזאָגט, אז זיין ברודער נחום האָט אים געשיקט פון מאַסקווע אָהער צו ווירקן אויף מיר, איך זאָל קומען קיין מאַסקווע און זיך אָנשליסן אָן דער גרופע וואָס נייט שאַפן אַ העברעיִש טעאַטער. נחום צמח האָט מיך נאָך געדענקט פון די לבנה־נעכט אין ביאליסטאָקער וואַלד „די גאַראַד־ניאַני“, ווען איך פלעג — שטייענדיק אויף אויסגעהאַקטע סאָסנעס מיט דער ניי־טאַרע אין די הענט — זינגען רוסישע ראַמאַנסן. איצט, ווען איך בין געקומען קיין מאַסקווע, האָט ער ווידער געשיקט צו מיר זיין שוועסטער, זי זאָל מיר איי־בערגעבן, אז ער וויל מיך זען.

נחום צמח איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין ראָגאַזשיצע. ער איז גע־ווען דער עלטסטער אין דער משפּחה, וווּ די מערסטע קינדער האָבן נייט געדענקט זייער פּאָטער. זיין מוטער האָט געהאַפּט, אז נחום וועט זיין אַ רב; אָבער ער האָט נייט באַוווּזן צו דערגרייכן די סמיכות הרבנות, ווייל ער האָט געמוזט אָנ־הויבן פאַרדינען חיונה פאַר דער משפּחה. יעדן טאָג פלעגט ער שפּאַנען פון דאָרף צום שטעטל, וווּ ער האָט געהאַט עטלעכע העברעיִשע לעקציעס. נאָך אַ קורצער

צייט איז נחום אין זיין „לייכטן“ אנטועכץ, און כמעט א באַרוועסער, געקומען קיין ביאליסטאק אַנצוהייבן די „גרויס־שטאַטישע“ קאַריערע.

יאָרן לאַנג האָט נחום געמאַפּטשעט אויף די טראָטואַרן פון ביאליסטאק אויף זיינע אויסגעטראָטענע פּאָדעשוועס און אָפּגעקלאַפּטע אָפּצאַסן, ביז ער האָט רינג נאָך רינג אַריבערגעצויגן זיין פּאַמיליען־קייט קיין ביאליסטאק. אינעם זיכרון פון יינגסטן ברודער בנימין איז טיף איינגעקריצט זיין ערשטער בליק אויף נחומען אין ביאליסטאק, ווי ער האָט געהונקען פון די בלאָטערס אויף זיינע פיס. עס זען נען דאָ מענטשן, וואָס גייען מיט אַ מין „האַפּ“; איידער דער פּוס רירט אָן די ערד, איז ער שוין ווידער אין דער לופט. די מענטשן, דוכט מיר, פילן ניט שטאַרק דעם באַדן אונטער זייערע פיס. פאַראַן מענטשן, וועלכע וויגן זיך פון אין זייט אויף דער צווייטער — די זענען עפעס ווי ניט דאָ און ניט דאָרט. נחום צמח איז געווען אַ מענטש וואָס איז תמיד גענאַנגען מיט אַ זיכערן טראָט, מיט זיין גאַנצן געוויכט האַרט צו דער ערד. דעם גאַנצן לעבן איז מיט אים פאַרבליבן — אין זיין גאַנג, אין זיין רעדן, אין זיין באַנעמונג — עפעס פון דעם דאָרפ־מענטש: ערדישקייט, פשוטקייט און פרימיטיווקייט. זיין אַ ביסל־איינגעבויענער קאַפּ ביים גיין, פלעגט אונטערשטרייכן זיין פולן צוטרוי צו „מאַמע־ערד“ און עס האָט ווי אַרויסגעקלונגען: „איך ווייס מיין וועג, איך ווייס מיין וועג“... עס איז געווען אַ שווערער וועג, דער וועג זיינער! עס איז געווען דער וועג פון ראַגאַזשיצע ביז בירת־ארבע.*

דאָ אין מאַסקווע בין איך געווען איבערראַשט צו טרעפן נחומען אין אַ גרויס שיינ צימער אין דער גרויסער וווינונג וואָס די משפּחה האָט פאַרנומען; צו זען אים עלעגאַנט געקליידט. ער האָט מיך אויפגענומען מיט אַ פריידיקער וואַרעמקייט. דאָ אין זיין קאַבינעט האָט ער גערעדט צו מיר פון דער סטודיע וואָס איז שוין אָפּן, וועגן סטאַניסלאַווסקין און וואַכטאַנגאָוון, וועלכע רעזשיסירן דאָרט. ער האָט גערעדט צו מיר וועגן זיין הלום אויפצובויען אַ העברעיִש־טעאַטער; וועגן אינסצעניזירן די ביבל; וועגן גיין קיין ארץ־ישׂראל, דאָס לאַנד פון וואַנען מיר זענען געקומען, — ער האָט גערעדט שפּרייזנדיק הין און צוריק איר בערן צימער מיט די הענט פאַרליינט אויף הינטן, און איך האָב פאַר מיר געזען דעם זעלבן דאָרפ־מענטש פון אַמאָל. נאָך דעם האָט ער פּלוצלינג אָפּגעהאַקט און אָנגעהויבן רעדן וועגן זיינע צוויי ברידער, וועלכע פירן גרויסע געשעפטן.

* בירת־ארבע — דאָס אָרט פון וואַנען עס קומט דער נביא (איז דער דראַמע „יהודי הנצחי“ פון דוד פּינסקי).

יעוֹגֵנִי בֶּאֱרֵאֲסִיָּאָוִיטֶשׁ וואַכטאָנאָו
1883—1922

א דאנק זיי, טאקע, איז איצט די משפחה אזוי גוט איינגעארדנט. און דאָ האָט צמה צוגעגעבן: — „אָבער וואָס איז די גוטס פון די מיליאָנען? די הויפטזאך אין לעבן איז צו שאַפן קולטורעלע ווערטן. און פאַר אונדז יידן — אונדזערע נאַציאָנאַלע ווערטן... פאַרשטייט, גראָבער, דו וועסט זיין איינע פון די גרינדער פון דעם גרעסטן ווונדער פון אונדזער צייט! דאָ אין מאַסקווע, וווּ אַ ייד האָט ניט געטראָט בלייבן מער ווי 24 שעה, דאָ אין דער מאַסקווע וועלן מיר אויפֿ בויען אַ העברעיִש טעאַטער — און צוליב דעם איז כּדאי צו לעבן!“.

דאָס האָט גערייצט, סטימולירט און אויפגעוועקט אין מיר מיין נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין. נחום האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכע איבערצייגונגס-קראַפט. די קראַפט זיינע איז געווען דאָס הויפט-מיטל צו אַלע זיינע גרויסע דערגרייכונגען; מיט דער קראַפט האָט ער צוגעצויגן די קומענדיקע שוישפילער; מיט דער קראַפט האָט ער איבערצייגט סטאַניסלאַווסקין און וואַכטאַנגאַוו, אַז ס'איז אַ ספּעציעלע מיסיע זייערע צו העלפן אונדז אויפבויען דאָס נאַציאָנאַלע טעאַטער. און ווען חברים (גראָד זיינע ערשטע, נאָענטסטע חברים) האָבן געבונטעוועט און געקלאַפט אין טיש און געפאַדערט, פלעגט פּלוצלינג צמה זיך אויפשטעלן אַ בלייכער, מיט ווייסע ליפּן און ציטערדיקע הענט, — זיין שטימע פלעגט קלינגען טיף און הייזער-ריק, זיין קערפער פלעגט זיך וויגן פון איין זייט צו אַ צווייטער און זיינע פיבער-האַפּט-גליענדיקע אויגן פלעגן אונדז אַלעמען ממש היפּנאָטיזירן. און אַז ער האָט פאַרענדיקט רעדן, פלעגן מיר זיך שוין קלעפּן צו אים אין גרעסטן עקסטאַז, פלעגן מיר זיך טראָגן אויף זיינע פליגלען צו די העכסטע הויכן אַרויף. ער פלעגט אין יענע נעכט אויסוואַקסן פאַר אונדז ווי אַן אמתער נביא און מיר האָבן דאָן ממש געזען ווי עס עפענען זיך פאַר אונדז די טויערן פון ירושלים, ווי אונדזער נביא פירט אונדז אַרײַן אין דעם נייעם טעמפל. און דאָ, אויף דער העכסטער הויך פון עקסטאַז פלעגט נחום צמה אויסשרייען: „הכּונו, הכּונו, הבימה בירושלים...“.

די אויגן פלעגן דערביי שוין ווערן איבערגעגאַסן, די באַוועגונגען שווער, ווילד... און מיר פלעגן שוין ווי שאָף נאָכפאַלגן אים ביז אַנמאַכט! די וועלכע האָבן מיט געלעבט מיט אים אַזעלכע נעכט, ווי האָבן זיי עס געקאַנט פאַרנעסן? ווי אזוי?!

נאָר ניט לאַנג האָט מיר נחום ברודער, בנימין, דערציילט, אַז אַן אַלטער פריינט פון נחומען, נאָך אין קליינעם שטעטל, האָט אויף אים געזאָגט, „דער אַדלער אָן פליגל“.

וואָס פאַר אַ טרעפּלעכן פאַרגלייך דער קליינשטעטלדיקער פריינט האָט געמאַכט! אפשר איז פון דעם טאקע פאַרבליבן ביי נ. צ. דער אויסדרוק: „איר שניידט אונטער מינע פליגל“... אין ביאָליסטאָק האָבן די פליגל אויף אים אָנגעהויבן וואַקסן און ער האָט אַראַנאָזירט די ערשטע גרופע „הבימה“; דאָס איז געווען

חיהלע גראָבער

לאַנג פאַר דער מאַסקווער „הבימה“. איך ווייס ניט צופיל וועגן יענער גרופע און קען אויך ניט קיינעם פון דאָן. איך ווייס אָבער אז נ. צ. האָט אַרויסגעפירט יענע גרופע צום ווינער קאָנגרעס, וווּ זיי זענען צום ערשטן מאל אויפגעטראָטן. איך ווייס אויך, אז זיי האָבן ניט געהאַט קיין הוצאות אויף זייער צוריקרייזע. איך ווייס אויך, אז נ. צ. האָט געטראָגן אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט, — איז ער געקומען צוריק קיין ביאַליסטאָק און פון זיינע לעקציעס האָט ער געשיקט די פאַרביבענע חברים אויף הוצאות און איינציקווייז האָבן זיי זיך צוריקגעקערט אַהיים.

איך האָב זיך באַקענט מיט נ. צ. אין מיין פריער יוגנט, דאָן ווען די אידעע „טעאטער“ איז נאָך געלעגן אין מיין אונטערבאווסטזיין. מיר האָבן זיך באַקענט אין נאָראַדיאַני אין אַ לבנה-נאַכט, ווען איך האָב געגעבן איינעם פון מיין נע אימפּרעזיוזירטע קאָנצערטן, שטייענדיק אויף אַ בערגל אויסגעהאַקטע סאַסנעס מיט מיין גיטאַרע אין די הענט. אין די שפעטערע יאָרן, ווען איך האָב שוין גוט געקענט נ. צ., האָב איך פאַרשטאַנען, אז דאָס וואָס ער האָט מיך אזוי גוט פאַרגעדענקט איז ניט אזוי פיל מיין פאַרדינסט, ווי דאָס, וואָס צמח איז שוין דעמאָלט געווען פאַרכאַפט פון דער גרויסער אידעע און אז דאָן האָט שוין יעדע אָנרעגונג געברענגט זיין מוח.

דער ערשטער פרוווי צו שאַפן אַ העברעיִש טעאטער איז געמאַכט געוואָרן אין דער צייט פון פּאַנאַמאַען, און דער צווייטער פרוווי אין 1916, נאָך ביי דער הערשאַפט פון צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן, און דערגרייכט געוואָרן אין ער שוין נאָך דער רעוואָלוציע.

אזוי שנעל ווי די רויסע אַרמיי איז אַריין אין „קרעמל“, האָט זיך גאַנץ מאַסקווע אַ דריי געטאָן ווי אין אַ צעשטורעמטן ווירבֿל־ווינט. יעדן טאָג זענען אַרויס גייע געזעצן. די ווענט פון די הייזער זענען געווען באַדעקט מיט סימבאָלן פון „אַלט“ און „ניו“: אַ פעטער מאַן מיט אַ מאָנאַקל — דער סימבאָל פון אַ בורזשוי; אַן אויסגעדראַטער, אַרעם־געקליידעטער מיט אויסגעשטרעקטע הענט — דער פּראָלעטאַריער; דער בייביקער פּאַליציאַנט און דער געשמידטער אין קייטן פּראָלעטאַריער; די סאַלאָן־דאַמע מיטן לאַרנעט און די צעשויבערטע דינסט, — אַלץ האָט אַרויסגעשריען: „נידער מיט דער בורזשואַזיע און די מאַכט צו די פּראָלעטאַריער!“ פּריוואַטע אונטערנעמונגען זענען גלייך קאָנפּיסקירט געוואָרן און נאַכהער אויך פּריוואַט אייגנטום. האַנדל איז פאַרבאָטן געוואָרן. די וועלכע

האָבן אויסגעמיטן דאָס געזעץ, זענען שווער באַשטראַפּט געוואָרן. רוסלאַנד האָט זיך ווידער געווייקט אין בלוט: אין אין טייל פון די באַפרייער — די רויטע, און אין אַנדערן טייל — פון די קעמפּנדיקע ווייסע. מאַסקווע האָט אויסגעזען ווי אין גרויסע חורבה. געשעפטן פאַרזיגלט, רעסטאָראַנען געשלאָסן, אלע שימערירנדיקע שויעפענצטער פּוסט. דאָ און דאָרט אין אַ פענצטער פון אַ געוועזענער באַקאַלייר קראָם האָט זיך אַ דערשראַקן מייזל אָפּגעשטעלט, דורכגענומען אייך מיט אירע שאַרפע אייגעלעך ווי עס וואָלט זאָגן: „מענטש, איך באַדאַרף דאָך בלוין קריש-קעלעך“, אָבער דער מענטש האָט פאַרשעמט אַראָפּגעלאָזט זיין קאַפּ: „מיר זענען איצט זייער נאָענטע פריינט, מין טייער הונגעריק מייזעלע!“.

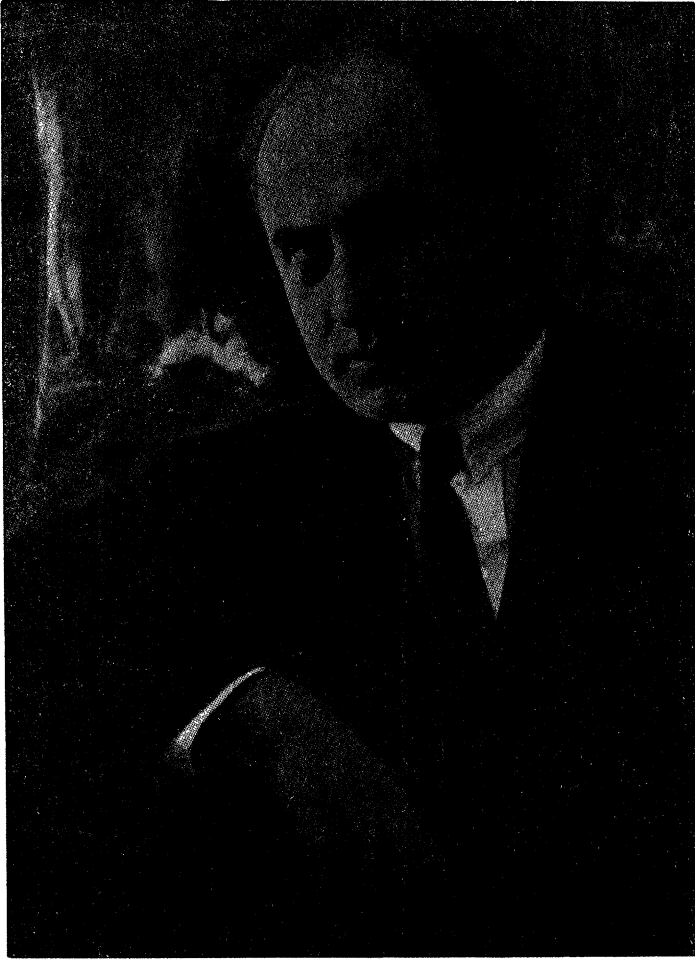
ס'איז דאָ אַ גלייכווערטל: „עס זינגט זיך אויפן הונגעריקן מאַגן“. איצט איז באַשטעטיקט געוואָרן דער שפּרוך. וואָס שטאַרקער ס'איז געוואָרן דער הונגער אין מאַסקווע, אַלץ מער האָט מען זיך גענויטיקט אין טעאַטער און אין מוזיק. טעאַ-טערשטודיעס זענען ווי שוואַמען געוואַקסן. די הבימה איז געוואָרן איינע פון אַ סך סטודיעס; אָבער די העברעישע שפּראַך האָט אָפּגעקלונגען ווי די שטימע פון אַ נביא, וועלכער רופט פון דער וויסטעניש. זייער שנעל איז אין גאַנץ מאַסקווע באַקאַנט געוואָרן, אז די קליינע סטודיע אויף ניושניע קיסלאָווקע נומער 6 ציט צו צו זיך די גרעסטע שווישפּילער און קינסטלער פון מאַסקווע. און זיי זענען צו-געצויגן געוואָרן ניט אזוי פון דעם פּערפעקטן שפּילן, ווי פון דעם גוואַלדיקן עקסטאַז וואָס האָט דאָרט געהערשט. די שפּראַך פון דער ביבל האָט צוגע-צויגן די גרעסטע קינסטלער פון יענער צייט, ווי סטאַניסלאָווסקי, וואַכטאַנגאָוו, פּיאָרד שאַליאַפּין, מאַקסיס גאַרקי. אָבער אין דער זעלבער צייט ווען די הבימה האָט געצויגן אזוי פיל אויפּמערקזאַמקייט פון דער ניט-יידישער קינסטלער-וועלט, האָט די יידישע סעקציע אַנאַנסירט, אז העברעיש איז אַ קאָנטר-עוואָלוציאָנערע באַוועגונג. אין דער שפּיץ פון דער יידישער סעקציע איז דאָן געשטאַנען דער קליינער, אויסגעדאַרטער, פאַרביטערטער ליטוואַקאָוו. ער האָט געפירט דעם ביי-טערסטן קאַמף קעגן דער „הבימה“; ער האָט געפאַדערט מען זאָל אונדז לייד-ווידירן, מען זאָל אונדז אויפלייזן. נ. צ. האָט אַרגאַניזירט אַן עפּנטלעכע דיסקור-סיע אין אַ גרויס טעאַטער און די גרעסטע קינסטלער האָבן גערעדט וועגן דעם גרויסן קינסטלערישן ווערט פון דעם קליינעם העברעישן טעאַטער. לונאַטשאַרסקי, דער קאָמיסאַר פון בילדונג און קונסט, האָט אונדז פאַרטיידיקט. נאָר דעם פאַר-ביטערטן יידעלע, דעם גרויסן „אידעאליסט“, האָט מען ניט געקענט איבערצייגן. בלוין מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט מען אים אַליין ליקווידירט. אין דעם ביטערן קאַמף האָט נ. צ. ווידער גערירט יעדן איינעם מיט זיין גוואַלדיקן כּוח

און אידעאליזם, און זיין פאפולאריטעט איז געוואקסן. מיט דער פאפולאריטעט איז אויך געוואקסן זיין אמביציע און זיין געפיל פון זעלבסטוורדע. וואָלט געווען נאָך עמיצער אין דער גרופע, וועלכער וואָלט זיך געקענט פארגלייכן מיט אים, וואָלט אפשר ניט געקומען צו דעם טראַגישן ריס; עס זענען אָבער קיין גייסטיק גרויסע פירער ניט געווען און אויך שפעטער ניט געוואָרן... איך מיינ, אז די גרעסטע טראַגעדיע פון דעם גרויסן מענטשן איז געווען דאָס, וואָס ער האָט ניט געהאט קיין איין פריינט — קיין איין אמתן פריינט —, וועלכער זאָל אָביעקטיוו, בלוז אין די אינטערעסן פון דער אידעע, קעמפן פאַר אים. יעדער איינער פון זיינע קעגנער האָט געהאט ריין־פערזענלעכע אינטערעסן. און אין אַמעריקע, וווּ דער ברוך איז פאַרגעקומען, האָט זיך שוין אָנגעהויבן די אַלטע געשיכטע פון א, „טעאָטער ווי אַלע טעאָטערס“.

איין טייל פון „הבימה“ איז אַוועק קיין אייראָפּע. צמח איז געבליבן אין אַמע־ריקע מיט בלוז אַ יונגער גרופע און מיט זיי האָט ער געוואָלט אָנהויבן ווידער בויען, — אָבער גרויסע זאַכן קאָן מען בויען בלוז אין מאָל אין אַ קורצן לעבן, זענען טאַקע זיינע פרווון דורכגעפאלן. ביידע גרופעס פון „הבימה“ אויף ביידע זייטן פון אַטלאַנטיק זענען געבליבן מיט בלוז צעבראַכענע טיילן פון די מעכטי־קע פליגל.

אונטער דער משא פון ניט געלונגענע פרווון האָט זיך דער קאָפּ פון נחום צמחן אַלץ מער געבויגן. דאָס טעאָטער, וואָס ער האָט געבויט פאַר ארץ־ישׂראל, האָט ער ניט אַריינגעפירט אַהין. מיט עטלעכע יאָר שפעטער איז ער געקומען אין לאַנד פון זיינע טרוימען און דאָ האָט זיך פאַרענדיקט דאָס קאַפיטל פון „בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי“ — אַן עלנטער, אַ טרויעריקער האָט ער געוואָנד־דערט איבער די גאַסן פון תל־אביב, וווּ „זיין“ טעאָטער האָט געשפילט; אַן איינזאַמער איז ער אַרומגעפאַרן איבערן לאַנד, וועלכן ער האָט געגעבן די שענד־סטע מתנה. — אַ צעבראַכענער איז נ. צ. צוריק געקומען קיין ניריאָרק. נאָר איצט איז ער געווען פאַר אונדז דער שאָטן פון צמחן פון אַרעמען קליינעם שטעטל — דער צמח מיט די טיפע טרויעריקע אויגן און שטילע אויסגעטראַטענע פיס; דער, וועלכער האָט אויף די ברייטע גאַסן פון ניריאָרק שווייגנדיק דערשלעפט זיין קראַנקן גוף און געבראַכענעם גייסט צו דער אייביקער רו.

צו דער גרויסער העלם

נחום צמח

דער גרינדער און גייכטיקער פירער פון דער „הבימה“.

מינע ערשטע טריט אין דער „הבימה“

ס איז געווען דער מיטן ווינטער פון 1917-1918 ווען איך בין ארויף אויף די טרעפ פון א גרויסער מויער און אריין אין א שמאלן קארידאָר, וועלכער האָט מיך דערפירט צו א קליינעם, קאלטן, ניט־געהייצטן צימער. די קליינע גרופע מיידלעך און בחורים. וואָס כ'האָב דאָרט געטראָפן, האָבן געמאַכט אַן איינדרוק, ווי זיי וואָלטן אָפּגעהאַלטן א פּאָליטישן מיטינג. מען איז געווען ערנסט, גערעדט שטיל און באַטראַכט מיך אַ ביסל פאַרדעכטיק. אַלע זענען מיר געווען פרעמד, הויז די איינציקע ראַשעל סטאַראַביניעץ — מיין ביאָליסטאַקערין. איך האָב זיך געפילט אַ ביסל אומבאַקוועם, אָבער דאָס האָט געדויערט בלויז אַ קורצע וויילע; אַ טיר האָט זיך געעפּנט פון אַ צווייטן צימער און ס'זענען אַריין נחום צמח און י. ב. וואַכטאַנגאַוו. אַלץ וואָס איז פאַרבליבן מיט מיר פון דער ערשטער באַגעגעניש מיט וואַכטאַנגאַוו איז אַ פּאָר גרויסע אָפענע, בלויזגרינע אויגן וואָס האָבן אַ שמיכל געטאָן, אַריבער אין אַ לייכטער איראַניע און גלייך געוואָרן ערנסט און שאַרף.

איך בין איינגעלאָרן געוואָרן צו זיין ביי אַ רעפּעטיציע. לויט די יידישע טעאַטערס וועלכע כ'האָב ביז דאָן געזען, האָב איך דערוואַרט דאָ צו זען אַ האַרצרייסנדע דראַמע; צו הערן שטאַרק־ציטערנדיקע שטימען, צו זען ווי מען

קלאפט זיך אין הארצן פון טיפע איבערלעבונגען, ווי מען פאלט אויף די קני פון גרויסער ליבע. — אָבער אַנשטאַט דעם אַלעם האָב איך געהערט וואַכטאַנגאָוון רעדן. ער האָט גערעדט רויק, שטיל, ווייך און פשוט, זיצנדיק ביים טיש. ער האָט גערעדט וועגן דער גרויסער וויכטיקייט פון טעאָטער ביי אַלע פעלקער; ער האָט גערעדט וועגן דעם גרויסן אמת, וועלכן ס'האָט אַנטדעקט ק. ס. סטאַניס-לאָוסקי — דער גרינדער פון מאַסקווער קונסט-טעאָטער. ער האָט געזאָגט, אַז טעאָטער און אַרטיסט דאַרף דערהויבן דאָס פּובליקום; גערעדט וועגן דער גרוי-סער פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון אַרטיסט, וועלכער דאַרף דערציען די יוגנט וואָס קומט אין טעאָטער. דאָן האָט ער גערעדט וועגן די מיטלען מיט וועלכע צו דער-גרייכן עס: דער אַקטיאָר מוז זיך פּולשטענדיק ווידמען דער קונסט און ער מוז זיך צוריקציען פון געזעלשאַפט, — קונסט פאַדערט אָפּגעזונדערטקייט. און צום ענדע פון זיין רעדן האָט ער געפאַדערט, אַז יעדער איינער זאָל זיך נישט צוהערן צום רוף פון זיין אייגענעם וועזן, צו זיין גייסט, — און זאָל אויספאַרשן, צי איז ער גרייט אויף די קרבנות וואָס טעאָטער פאַדערט. ער האָט געזאָגט, אַז טעאָטער איז אַ שווערע אַרבעט און זייער אָפט אַ שווער לעבן, און פאַרענדיקט האָט ער מיט דעם, אַז טעאָטער איז דער פיינסטער און וויכטיקסטער צווייג פון קונסט...

די נאַכט בין איך נישט געשלאָפּן. אַן אומבאַקאַנט געפיל האָט זיך דערוועקט אין מיר, אַ נאַגנדיקע בענקשאַפט. הייסע טרערן האָבן באַדעקט מיין קישו, און דאָן האָב איך דערפילט אַ זיסע רוי, כ'האָב דערפילט אַ מאַדנע פרייד, — כ'האָב דערפילט די געבורט פון אַ ניי לעבן! פון יענער נאַכט אָן האָב איך דורכגעלעבט צען יאָר פון ליידן און פריידן אין מיין איינציקן טעאָטער „הבימה“.

פרייד מאַכט קאָלירפול דאָס לעבן — טרערן באַרייכערן דעם גייסט. איך בין דאַנקבאַר צו נאָט פאַר יעדער טרער וואָס איך האָב אין מיין לעבן פאַרגאַסן. מיין כּוּס, וואָס איז נאָך נישט פול געווען, האָט זיך איצט אַריבערגעגאַסן. אונדזער פעטער דאוויד שאטיא האָט איבערגעגעבן מיין פאָטער די לעצטע ווערטער פון מיין מוטער: „...אָפּהיטן מיין חיילען!“ איר איינציקער מאַן, וועמען זי האָט אָנפאַרטרויט איר גאַנץ לעבן און איצט איר גאַנץ פאַרמעגן, האָט זיך אַרויסגע-ווּזן פאַר אומפאַרלאָזלעך. מיין פאָטער, ווי אַלע מאַסקווער סוחרים אין יענער צייט, איז געוואָרן איינער פון די „מיליאָנערן אויפן פּאַפּיר“. עס איז פאַרבליבן פאַר מיר אַן אייביקער סוד פאַרוואָס גראַד איצט אין דער צייט פון זיין גרעסטער

„פראַספּעריטי“, האָט מיין פּאָטער מיר דערקלערט, אז איך קען פון אים מער נאָרניט דערוואַרטן. ס'איז געווען אין איינעם פון יענע ביטער־פּראַסטיקע טעג, בעת מאַסקווע נורעט זיך אין די הויכע קאָלנערס פון שווערע בערן־פעלצן, ווען איך האָב זיך אַריינגעכאַפט אין הויז נאָך מיין מוזיק־לעקציע. דאָס הויז איז געווען בענגאַסן מיט ליכט און אָנגעפילט מיט וואַרעמקייט; דער טיש איז געווען געדעקט צו מיטיק. איך האָב אַראָפּגעוואָרפן מיין הוט און מאַנטל און בין אַריין אין עסצימער, וווּ מיין פּאָטער האָט מיך באַגעגנט מיט זיין דערקלערונג: „היינט וויל איך דיר זאָגן, אז איך וועל מער ניט צאָלן פאַר דיין שטודיום“. איך האָב פאַרלוירן ס'לשון. מיין פּאָטער האָט פאַרגעזעצט אַלץ מיט מער שאַרפּקייט, ביז ער האָט פאַרענדיקט מיט: „קיין זאַך פון דעם וואָס דו זעסט דאָ, געהערט ניט צו דיר. איך אַרבעט פאַר עמיצן אַנדערש, ניט פאַר דיר...“. איך בין שטיל אַרויס פון צימער, כ'האָב צוריק אָנגעטאַן מיין הוט און מאַנטל, איך בין פאַרביי די קיך, וווּ די פרוי פון מיין פּאָטער איז געשטאַנען, כ'האָב זיך געטראַפן מיט אַ פּאַר צעשראַקענע אויגן פון דעם 14־יאָריקן עלניקע — דעם זון אירן, איך בין פאַרביי אירן אַ שוואַגער — אַ גאַסט פון דער פּראַווינץ, — קיינער האָט מיר ניט געזאָגט קיין וואָרט, קיינער האָט מיך ניט אָפּגעשטעלט, — איך בין אַרויס פון שטוב. לאַנגזאַם און נאָך לאַנגזאַמער בין איך אַרונטער די טרעפּ. קיינער האָט מיך ניט צוריקגערופן. מיינע פיס האָבן מיך דערטראַגן ביזן לעצטן טרעפּל, — דאָ האָבן זיי זיך אונטערגעבראַכן און איך האָב זיך אַראָפּגעזעצט אין טיפן שניי. אזוי האָט מיך מיין פריינט יאַשאַ געפונען, מיך אַוועקגעשטעלט אויף די פיס און אַריינגעפירט אין אַ קאַפּע־הויז. ער האָט געוואָלט ביי מיר אויסגעפינען וואָס עס איז געשען, אָבער איך האָב בלויז געקענט זאָגן: „איך בין אַרויסגעוואָרפן גע־וואָרן פון הויז וואָס כ'האָב געהאַלטן פאַר מיינס... יאַשאַ האָט צו מיר גע־רעדט דעם גאַנצן אָונט, געמאַכט פאַרשידענע פאַרשלאַגן — כ'האָב קיינס נישט אָנגענומען. ווידער האָבן אָנגעהויבן צו קלינגען די ווערטער: „אַרבעט פאַר זעלבשטענדיקייט, אַרבעט פאַר זעלבשטענדיקייט...“, אָבער ווי אזוי? אַ מערק־ווירדיקער געדאַנק איז צו מיר דאָן געקומען: אַז פאַר אַ יונג מיידל אין אַזאַ צור־שטאַנד איז אַ גליק צו האָבן געירשנט ניט שיינקייט נאָר שכל... איך האָב זיך אומגעקערט צוריק אַהיים, וווּ איך בין געבליבן נאָך אַ יאָר צייט; אָבער מיין פּאָטער האָט מיך פאַרלאָרן יענעם אָונט, און פאַרלאָרן אויף אייביק.

דאָס הויז איז געווען איינגעהילט אין אַ שטיל־קייט, אין אַזאַ שטיל־קייט, אין וועלכער נאָר מענטשן מיט אַ ריינעם געוויסן קענען שלאָפן. איך בין אַריין אין מיין צימער און האָב דערהערט אַ ציטערדיק שטעמטשען: „היהלע, כ'האָב געמיינט,

אז דו האָסט מיך פאַרלאָזט". מיין קליינע געניע איז געווען טויט־צעשראָקן פון מורא, אז איך וועל שוין ניט צוריקקומען. זי איז געווען די איינציקע וואָס האָט מיך איצט באַדאַרפט און אפשר די איינציקע ביי וועמען איך בין געווען אזוי טייער. איך האָב קיינמאָל ניט אויסגעפונען וואָס ס'איז פאַרגעקומען אין מיין פּאָטערס האַרץ; אָבער איך מיינ, אז מיר האָבן ביידע געהאַט דעם זעלבן פאַר־עקשטן ווילן און קיינער פון אונדז האָט זיך ניט אונטערגעגעבן. מיין פּאָטער האָט מיך געוואָלט צווינגען צו גיין זיין וועג: חתונה האָבן מיט נדן און אויס־שטייער און פירן אַן „אַנשטענדיק" לעבן. אָבער איך בין געגאַנגען פאַרויס מיט זיכערע טריט צו מיין ציל פון אַרבעט, גערעכטיקייט און פרייהייט דורך קונסט. די ליניע האָב איך אָנגעהאַלטן ביז היינט און מיט דעם וועג וועל איך גיין ביז צום סאַמע סוף! ...

דאָס איז געווען איין וועלט מינע; — די צווייטע וועלט איז געווען די, אין וועלכער די צוויי זיילן פון „הבימה", נחום צמח און יעוונעני וואַכטאַנגאָוו, האָבן שטיין אויף שטיין געלייגט דעם פונדאַמענט פאַר דעם העברעישן טעאַטער — „הבימה", וועלכע האָט, אין איר פאַרענדיקטער פאַרם, פאַרנומען אַ פּלאַץ אין דער געשיכטע און איז פאַראייביקט געוואָרן. „טעאַטער אין דער גאַנצער פאַרם באַשטייט פון אַ שטודיום פון דראַמע, מוזיק, דיקציע, באַוועגונג און מאַניערן", האָט וואַכטאַנגאָוו דערקלערט און צוגעגעבן: „פירשט וואָלקאַנסקי לערנט מיטן מאַסקווער קונסט־טעאַטער דיקציע". ס'האָט ניט גענומען לאַנג און דער פירשט — צו יענער צייט שוין רעוואָלוציאַניזירט — איז אַריין אין זיין כאַקי־„נאַליפע" מיטן זאַק אויף די פלייצעס און האָט אָנגעהויבן לערנען מיט אונדז קלאָרע אויס־שפראַך: — „קיינ אות טאָר ניט פאַרלאָרן גיין; יעדע פראַזע האָט איר מעלאָדיע; רעדן איז ניט זינגען, אָבער יעדע רעדע איז מעלאָדיש, — ביי אַלע פעלקער אַנדערש, אָבער ביי אַלע פעלקער מעלאָדיש". און פירשט וואָלקאַנסקי איז געווען אַ מייסטער אויף דעם געביט. און באַלד האָט וואָלקאַנסקי איבערגעגעבן, אז ס'איז אַראָפּגעקומען פון דער שווייץ אַן אינסטרוקטאָר פון דער באַרימטער דאַלקראָד־שולע, וועלכער לערנט לויט דעם דאַלקראָד־סיסטעם ריטמיק און פּלאַסטיק. מיט עטלעכע טעג שפעטער האָט מען אין דער „הבימה" שוין געאַרבעט אויף באַווע־נונגען מיט דעם אינסטרוקטאָר. מיך האָט מען אַריינגעצויגן אין דער ספּעציעלער דאַלקראָד־סטודיע. אזוי אַרום האָב איך די טעג געאַרבעט אויף באַוועגונגען און מוזיק, און די נעכט אין דער „הבימה". אין דער ריטמיק־שולע האָב איך געהערט לעקציעס איבער מוזיק פון דאָויד סאַלאַמאַנאָוויטש שאָר. ד. ס. שאָר איז געווען אַ זייער ליבער מענטש, זייער פּאָפּולער אין מאַסקווע. זיין מוזיק־שולע איז געווען

איינע פון די בעסטע. ער האָט אָנטייל גענומען אין יידישן לעבן. ער איז געווען פון די ערשטע חסידים פון דער „הבימה“. אין דער זעלבער צייט האָב איך גענור מען פריוואַטע לעקציעס פון געזאָנג ביי דער פּראָפּעסאָרין פון דער מאַסקווער פּילהארמאָניע מאַדאָם זשוקאָווסקאָיאָ. צו דעם אַלעם איז נאָך צוגעקומען איין לעקציע אַ וואָך מיטן הער סטאַכאָוויטש.

סטאַכאָוויטש איז געווען אַ נאָבלמאַן און ער האָט געלערנט מאַניערן. „איר טרעפט פּאַרשידענע כאַראַקטערן אין פּאַרשידענע פּיעסן: עס קען אייך אויך אויס-קומען צו שפּילן אַ קעניג און אַ קעניגין און איר מוזט זיך קענען האַלטן אזוי נאַ-טירלעך קעניגלעך, ווי דאָס זאָל זיין איינגעבאָרן אין אייך.“ און מיר האָבן חדשים לאַנג פּאַרבראַכט די אָנגענעמסטע שעהן מיט דעם רוסישן נאָבלמאַן. דאָ קען איך זיך ניט צוריקהאַלטן פון פּאַרצייכענען, אַז סטאַכאָוויטש האָט ניט געקענט אַרויפ-ציען אויף זיין פּלייצע דעם זאָק פון קאַרטאָפּל אָדער „קאַפּוסטע“ ווי דאָס האָט געטאָן פּירשט וואַלקאַנסקי; ער האָט ניט געקענט זיך צופאַסן צו דעם צושטאַנד פון דערנידערונג, אין וועלכער עס האָט זיך איצט געפונען די רוסישע אַריסטאָ-קראַטיע, און ער האָט זיך אויפגעהאנגען אין זיין צימער.

ווען מען זאָל וועלן איבערגעבן, אין וואָס ס'איז באַשטאַנען די לערע פון סטאַכאָוויטש, איז אַמבעסטן צו זאָגן, אַז ער האָט ניט געלערנט וואָס אָדער ווי צו טאָן, נאָר ער האָט געלערנט וואָס און ווי אזוי ניט צו טאָן. למשל: ניט אַנצור-נעמען אַ גלאָז אָדער אַ לעפּל, אָדער וואָס ניט איז, בלויז מיט דרוי אָדער פּיר פּינ-גער און דער פּינפטער זאָל אַרויסשטאַרצן ווי אַ סערפּ; ניט זיצן שטייף ווי אַ שטעקן און ניט בייגן זיך ווי אַ צווייג אין אַ ווינט; ניט זוכן קיין פּאַזע, נאָר מאַכן זיך באַקוועם; ניט אַרומפּאַרן מיט די הענט איבער די לאַצן, איבער דעם קראַוואַט, איבער די קעשענעס, ווען איר קומט אַריין אין אַ פּרעמדער געזעלשאַפט... — דאָס אַלץ פּלעגט סטאַכאָוויטש דעמאָנסטרירן און אַרויסרופן מיט דעם גרויס געלעכ-מער. איין סצענע האָט זיך גאָר שטאַרק איינגעקריצט אין מיין זיכרון: ער האָט געוויזן ווי אזוי ער האָט אויף אַ גרויסן באַל שפּאַצירט איבערן זאָל מיט אַ דאַמע, וועלכער ער דערקלערט זיך אין ליבע און בעט ביי איר אַ ראַנדעווו... און רעדנ-דיק באַקוקט ער רויע אַרום די געזעלשאַפט און מאַכט דעם איינדרוק, ווי ער וואַלט גערעדט וועגן גאָר זייטיקע זאַכן. ווען ער האָט דאָס דעמאָנסטרירט, איז עס שוין געווען אַ סצענע פון ריינער, העכערער קאָמעדיע.

אזוי אַרום איז אונדזער „הבימה“ געוואָרן אַן אמתע קונסט-אַקאַדעמיע. אָבער

חיהלע גראָבער

די אלע אַרבעטן זענען געווען פאַר פיזישער אַנטוויקלונג, — אונדזער נייטיקן קוואַל האָבן מיר געשעפט ביי וואַכטאַנגאַוו. און געשעפט פולע עמערס פון אַ קוואַל וואָס האָט זיך קיינמאָל ניט אויסגעשעפט; אַ קוואַל, פון וועלכן מען שעפט נאָך איצט.

יעוונעני פאראשיאנאזיטש וואכטאנגאוו

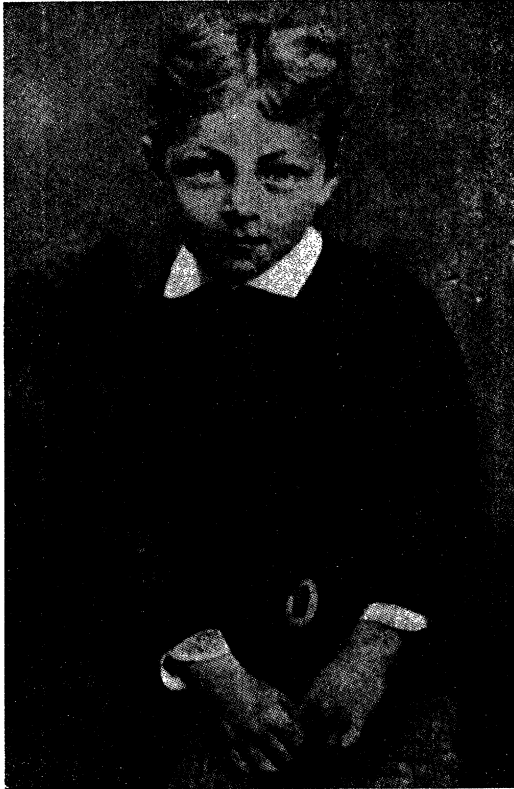

ארה און בלענדנדיק ווי א בליץ האָט דער נאָמען וואַכטאָנגאָוו דורכגע-
שניטן דעם טעאָטער-האַריזאָנט און שנעל ווי אַ בליץ איז ער אַוועק,
איבערלאָזנדיק זיין שטעמפל אויף דער געשיכטע פון רוסישן טעאָטער.

יעוונעני וואַכטאָנגאָוו איז געבוירן געוואָרן אין וולאָדיקאַוואָ, דעם 1-טן
פעברואַר 1883. זיין פאָטער האָט געשטאַמט פון רוסיש-אַרמענישן פאָלק און האָט
פון זיי געירשנט די האַרטקייט, דאָמינירנדיקייט און אויפגערגענטקייט. ער איז גע-
ווען דער אייגנטימער פון אַ גרויסער טאַבאַק-פאַבריק און ער האָט דאָמינירט די
פאַבריק און אויך דאָס הויז. אין אַן אַטמאָספּערע פון שטענדיקער מורא און גע-
האַרכזאַמקייט, איז „זשעניע“ געוואָקסן עניוּתדיק און זעלבסט-קאָנצענטרירט.
פון דער פּריסטער יונגט האָט ער אַרויסגעוויזן אַ ליבשאַפט פאַר מוזיקאַלישע קלאַנג-
גען און אַ נוט אויער פאַר מוזיק. שוין אין דער ערשטער שולע האָט מען דער-
קענט דעם קליינעם זשעניע פאַר אַ קינד וואָס איז רעזערווירט און איינזאַם. אָבער
אין דער זעלבער צייט פלעגט ער זיך זייער לייכט אָפרופן אויף אַ פּריינטלעכן
זשעסט. זיין פאָטער האָט אים דערצויגן מיט דער גרויסער האַפענונג, אַז ער זאָל
ווערן דער יורש פון דער פאַבריק. אָבער דער יונגער זשעניע האָט זיך דורכגע-

חיהלע גראבער

שלאָגן זיין וועג צום אוניווערזיטעט. צוליב דעם האַרטן און דאָמינירנדיקן כאַר-
ראַקטער פונעם פאָטער, האָט דער יונגער אַמביציעזער יעווגעני, דער זון פון דעם
דייכן פאַבריקאַנט, שוין אין זיינע ערשטע סטודענטן-יאָרן זיך באַקענט מיט נויט

י. ב. וואַכטאַנגאָוו אין יאָר 1889.

און אפילו מיט הונגער. שוין אין דער פריסטער יוגנט האָט יעווגעני געהערט צום
קרייז פון „פריידענקער“. אין סעפטעמבער, יאָר 1904, איז יעווגעני וואַכטאַנגאָוו
אַנגעקומען אויפן יורדישן פאַקולטעט אין מאַסקווער אוניווערזיטעט, און שוין
דעם זעלבן יאָר איז ער אַריין אין דער רעוואָלוציאַנערער באַוועגונג, — ער איז

געוואָרן אַן „עסער־אָוועץ“. אין יאָר 1906 האָט וואַכטאָנגאָוו אָנגעהויבן זיין טעאָ-
טער־אַרבעט מיט סטודענטן־גרוּפּן אַלס רעזשיסאָר און אויך אַלס אַקטיאָר. ווען
דער יונגער סטודענט יעווגעני איז געקומען אַהיים אויף זיינע ערשטע וואַקאַ-
ציעס, האָט ער גלייך אָרגאַניזירט די אַרבעטער פון זיין פּאָטערס פּאַבריק און
האָט אויפגעפירט מיט זיי אַ פּאַרשטעלונג. ווען דער פּאָטער האָט דערזען די אַפּישן
אויסגעקלעפטע איבער דער שטאָט און זיין זונס נאָמען אויף זיי, איז ער געוואָרן
ווילד פון אויפּרעגונג; ער האָט געשריען, אַז דאָס איז אַ חרפּה פאַר אים, אַ פאַר-
שוועכונג פון זיין נאָמען, פון דער נאַנצער משפּחה, און נאָך מער פאַר דער גאַנצ-
צער אַריסטאָקראַטישער קאָמערציעלעך וועלט: — זיין זון זאָל זיך חברן מיט די
אַרבעטער פון זיין פּאַבריק! ער האָט דאָך געהאַפּט, אַז זשעניע זאָל גאָר ווערן
דער באַלעבאָס און איצט... — די שאַנדע און אַנטישונג!

אַבער וואָס באַשערט דאָס ווערט: יעווגעני באַגראַטיאָנאָויטש וואַכטאָנגאָוו
איז געבוירן געוואָרן צו ווערן דער זשעני פון רוסישן טעאָטער. ער האָט פאַר-
לאָזן די היים פאַרן אוניווערזיטעט, און נאַכהער האָט ער פאַרלאָזן דעם אוניווער-
זיטעט פאַרן טעאָטער. די ערשטע ריכטיקע טעאָטער־בילדונג האָט ער געקראָגן
פון סוללערזשיצקי — אָדער סוללער — ווי מען האָט אים שטענדיק גערופן אין
די טעאָטער־קרייזן. סוללער איז געווען אַ פיגור אין רוסישן טעאָטער פונעם אָנ-
הייב פון אונדזער יאָרהונדערט און זיין נאָמען האָט דערגרייכט אַריבער די גרע-
נעצן פון רוסלאַנד. וואַכטאָנגאָוו דערציילט אין זיינע דערינערונגען, — ריכטיקער
געזאַנט — אין זיינע נאָטיצן, אַז ווען סוללער האָט באַקומען זיין ערשטע איינ-
לאַדונג קיין פאַריז אויפצופירן אַ פיעסע, האָט ער איינגעלאָרן אים, זיין שילער,
פאַר זיין אַסיסטענט. וואַכטאָנגאָוו האָט אויך פאַרנאָטירט דעם שרעקלעכן איינ-
דרוק וואָס דאָס שפּילן פון די פּראַנצויזישע אַרטיסטן האָט אויף אים געמאַכט.
ער האָט נאָטירט: „קייער פון זיי האָט ניט געשפּילט — זיי האָבן בלוין דעק-
לאַמירט זייערע ראַלן און ס'האָט געקלונגען שרעקלעך.“ דעם נאָמען סוללער
פּלעגט וואַכטאָנגאָוו זייער אָפט דערמאָנען ביי דער אַרבעט און אויך פּריוואַט, —
און שטענדיק מיט גרויס פאַרערונג. איך בין אונטער דעם איינדרוק, אַז וואַכטאָנ-
גאָוו דער דערצייער איז אַ טרייער נאָכפּאָלגער פון זיין גרויסן לערער —
סוללערזשיצקי.

וואַכטאָנגאָוו איז פּאָרגעשטעלט געוואָרן פאַר קאָנסטאַנטין סערגיעוויטש
סטאַניסלאָווסקי נאָך איידער ער האָט געענדיקט זיין שטודיום מיט סוללערן. און
פּאָרגעשטעלט האָט אים סוללער אַליין. מיט דעם מאַסקווער קונסט־טעאָטער איז

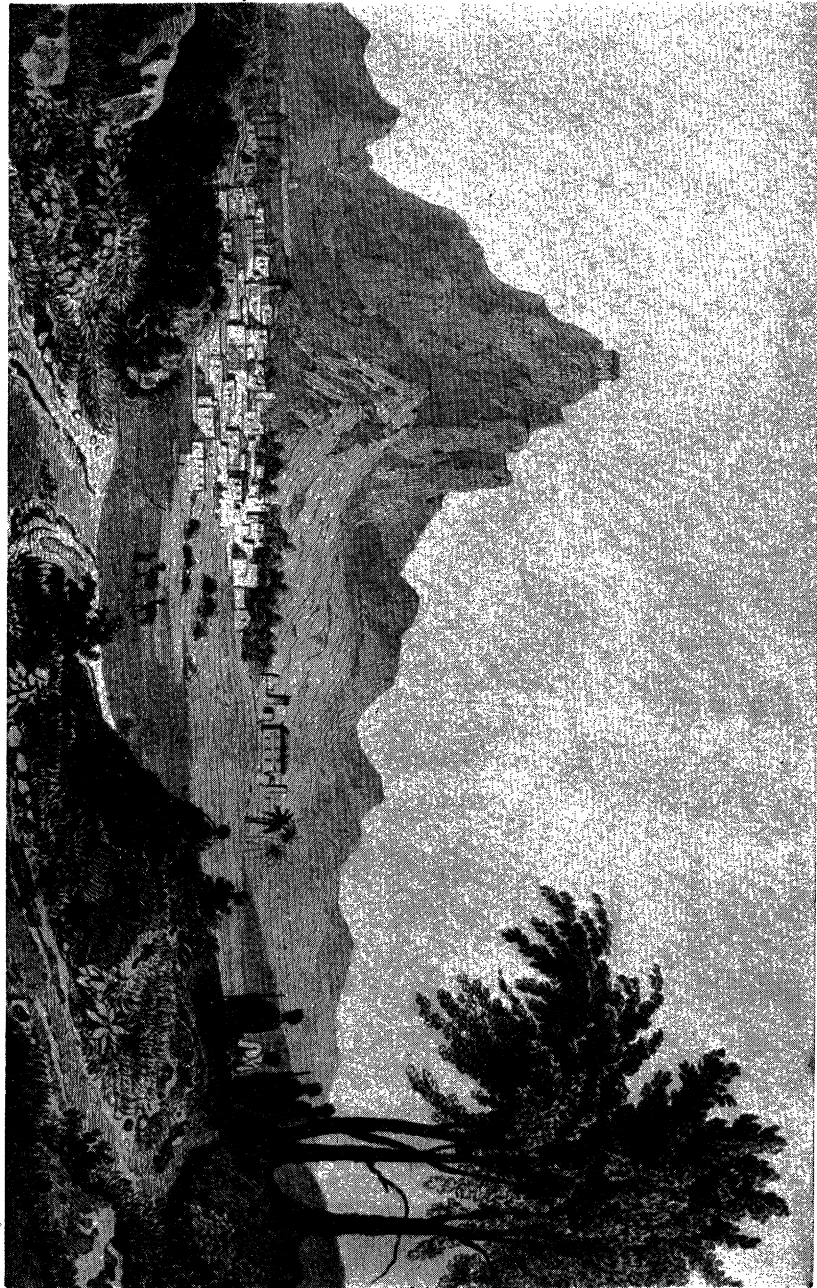
חיהלע גראבער

וואכטאנגאוו געווען פארבונדן בלויז עטלעכע יאָר און איז אַריבער צו דער גרופע קינסטלער, וועלכע האָבן זיך אָפגעטיילט און אָנגעהויבן די „ערשטע סטודיע פון מאַסקווער קונסט־טעאַטער“. צו יענער צייט האָט שוין וואכטאנגאוו אויפגעפירט צענדליקער פיעסן סיי מיטן מ. ק. ט., סיי מיט אַנדערע טעאַטערס און טעאַטער־גרופעס. ער האָט געהאַט אַ געוואַלדיקן דורשט נאָך וויסן; דאָס אייביקע זוכן פון נייע פאַרמען איז געווען זיין אייגעבוירענע נאַטור. ווען מיר לײענען זיינע נאָך־טיצן, מוזן מיר זיך אָפשמעלן אויפן פאַקט, אַז דאָרט זיינען כמעט נישטאָ קיין רעגלען אָדער טעאַריעס. עפעס אַזוי ווי ס׳וואָלט פאַר אים געווען פאַרשטענדלעך, אַז דאָס געהערט בלויז צום גרויסן מייסטער ק. ס. סטאַניסלאַווסקי. אַלץ וואָס מיר געפינען אין זיינע נאָטיצן און נאָך מער אין זיינע אומצאָליקע בריוו צו זיינע סטודענטן, איז — דערציונג! פון דעם סאַמע אָנהייב פון זיין פעדאָגאָגישער און רעזשיסאָרישער אַרבעט, ביז דעם לעצטן טאַג פון זיין באַוווּסטזיין אויף דער ערד, האָט ער ניט אויפגעהערט אונטערצושטרײַכן:

„דורך קונסט מוזן מיר דערציען אַ בעסערן מענטשן; אַן אַרטיסט דאַרף זיין דער ביישפּיל פון אַ ריינעם, ערלעכן, גוטן גייסט; אַן אַרטיסט מוז אַליין לער־נען און פּראָפּאָגאַנדירן פאַר אַנדערע די גרייטקייט צו העלפן, ברידערלעכקייט און ליבע“.

נאָך איין זאַך איז שאַרף אונטערגעשטראַכן אין זיינע נאָטיצן, און דאָס איז: „קיין שום פּלענער פאַר אַן אויפפירונג...“. קיין זאַך איז ביי אים ניט געווען געפּלאַנט, קיין זאַך ניט אויסגערעכנט. זיין גאַנצע אַרבעט איז געווען שעפּעריש! די פאַרשטעלונג־קראַפט האָט געאַרבעט אין זיין פּאַנטאַזיע, האָט געפינקלט און בילדער זענען געשאַפן געוואָרן מיט דער לייכטקייט פון אַ פּרילינג־זיוניט. יאָרן האָבן מיר מיט אים געשוועבט אין דער פּאַנטאַסטישער ספּערע. ס׳איז איבעראַשנדיק אויף וויפּל דער מענטש איז געווען אָפּהענגיק פון אַטמאָספּערע און שטימונג. עס פּלעגן זיין טעג, ווען די מוזע האָט אים ניט געדינט און ער פּלעגט דאַן גאַרניט קענען טאָן. וואכטאנגאוו פּלעגט די ניט־שעפּערישע טעג אויפנעמען אַזוי זאָרגלאָז און לייכט ווי אַ קינד! אַזעלכע אָוונטן פּלעגן אַוועקגיין אין דערצײלן מעשהלעך, אין זינגען לידער — פּשוט אַזוי זיך! און אין די אָוונטן איז וואכטאנגאוו געווען אַזוי יונג, יינגער פון דעם יינגסטן צווישן אונדז. ער איז געווען פּול מיט לעבן און געבליצט מיט הומאָר. אין אָט די אָוונטן זענען מיר אַלע געווען לאַנגיאַריקע פּריינט. אין די אָוונטן פּלעגט ער אויפּעפענען די פאַרבאָרגנסטע ווינקלען פון זיין האַרץ. ווי דיסקרעט פּלעגט ער רעדן וועגן פּריוואַטן לעבן. וואכטאנגאוו דער מאַן

אֲרָמֵי תַּבְּוֹסֵי — אֵל אֵיז מַעֲבֹרֵי מַדְבָּא דְּכַּרְמֵל וְעַמְּוֵן, עֲשֵׂי עֲשֵׂי וְעֵינֵי עֵינֵי אֲרָמֵי תַּבְּוֹסֵי.

צו דער גרויסער וועלט

איז געווען ליידנשאפטלעך, און דאך — ווי קרישטאָל־קלאָר! — אין אלע מענטש־
לעבע סענטימענטן איז וואַכטאָנאָוו געווען דערהויבן צו די העכסטע הויכן.

„לעבן, שיינקייט און ליבע איז ווונדערלעך; די איינציקע זאך, וואָס
שטערט, איז דאָס פיזישע, אָבער אזוי ווי דאָס איז לעבן — דאָרף דאָס אויך
דערהויבן ווערן צו גייסטיקע הויכן!“

און זיינע באַמערקונגען וועגן סעקסועלן לעבן זענען געווען — ריינע פּאָעזיע]

ראשעל סטאראָביניעץ

ער ערשטער פראָגראַם, וואָס וואַכטאָנאָוו האָט מיט אונדז אויפגע-
פירט האָט געהייסן „נשף בראשית“ (כי „בראשית ברא אלהים...“).
דער פראָגראַם איז באַשטאַנען פון פיר איינאַקטערס: 1. „די עלטערע שוועסטער“
פון ש. אַש; 2. „די זון“ פון י. קאַצענעלסאָן; 3. „ס'ברענט“ פון י. ל. פּריז,
און 4. „פגע רע“ פון י. ד. בערקאָוויץ. די מערסטע טייל פון די וואָס האָבן גע-
שפּילט אין „נשף בראשית“, זענען מער אָדער
ווייניקער באַקאַנט דעם יידישן צושווער, דעם
יידישן שרייבער. זייערע נעמען זענען געווען אויף
אפּישן, אין פראָגראַמען, און א סך פון זיי, אפילו
אין דער ניט-יידישער פרעסע. עס זענען אָבער
געווען עטלעכע, וועלכע האָבן זייער קאַריערע גע-
ענדיקט שוין באַם סאַמע אָנהייב. איך וועל דאָ
דערמאָנען בלויז די, וועלכע האָבן גלייך פון אַנ-
הייב שוין פאַרנומען אַזעלכע ערטער, וועלכע זע-
נען ביז היינט, ליידיקע, ניט-פאַרנומענע פּלעצער
אין דער „הכימה“.

ד. סטאָראָביניעץ

עס איז געווען אין ביאָליסטאָקער גימנאַזיע אַ
שילערין ראשעל סטאָראָביניעץ. אַ טאַכטער פון אַ
סוחר, אַ מיידל פון אַ באַלעבאַטיש הויז. אַ מיידל,
דוכט זיך, ווי אַלע אונדזערע מיידלעך, און דאָך אַזוי אַנדערש. מיר האָבן געהאַט

חיה לע גראבער

מיידלעך שיינע, הנוודיקע, געהאט מיידלעך מוזיקאלישע, גוט דערצויגענע; אָבער אזא האַרמאָניע ווי עס איז געווען אין ראשעל האָט קיינער ניט פאַרמאָגט. מיר דוכט זיך, אז אלע געטער האָבן זיך צוזאַמענגערעדט און איינשטימיק באַשלאָסן צו באַשאַפן אַ מאָדעל פון אַ געטלעכער פרוי! ראשעל איז געווען שלאַנק און רירעוודיק; פּלאַסטיש און ריטמיש; שייַן, קלוג און גוט. זי האָט געזונגען מיט אַ שטימע פון אַ האַרפע, זי האָט געטאַנצט און זי איז געווען אַ געבוירענע אַמ־טריסע! איז ערשטן פּראָגראַם פון דער „הבימה“ האָט זי געשפּילט צוויי ראָלן: אין „החמה“ — „די זון“, האָט זי געשפּילט אַ יונגע קאָקעטע, האָט פון יעדן לאַקס פון איר שוואַרצן קאָפּ געבליט יונגט; אירע גרויסע שוואַרצע קאַרשן־אויגן זענען געווען אָנגעגאַסן מיט ליבע און וואַרעמקייט; איר געלעכטער האָט אָפּגע־קלונגען טיר אין האַרצן און אירע צוויי רייען ציין האָבן ניט געהאַט קיין גלייכן. ס'איז ניט געווען אין מאַסקווע קיין אַקטריסע, וואָס מען זאָל קענען פאַרגלייכן מיט ראשעל. אין צווייטן אַקט האָט זי געשפּילט, אין „די עלטערע שוועסטער“ פון ש. אַש, אַ פאַרזעסן מיידל. און שוין איר פיגור אַליין איז געווען דער שטאַרקסטער אויסדרוק פון עלנט, פון טרויער! דאָ האָט זי געהאַט אַ שטיִלן, גלאַט־פאַרקעמטן קאָפּ, אויסגעלאָשענע אויגן וואָס קוקן אין זיך, אַ געשלאָסן מויל, און דער שאַל אויף אירע אַקסלען האָט זי אַזוי ווי אָפּגעשלאָסן פון דער גאַנצער וועלט אַרום. זי האָט געהאַט אַ מיואַנסצענע, ווען אַ חתן קומט אָנקוקן די יינגערע שוועסטער, — אלע גייען אַרויס צו אים און זי בלייבט אַליין אויף דער סצענע. דאָן האָט זי זיך איינגעבויגן, אַריינגעקוקט אין שליסל־לאַך בלוזי צו זען דעם בחור. ביי דער באַ־וועגונג האָט ביים צושויער שוין אַ דריק געטאָן אין האַלדז. דערנאָך האָט זי — מיט דער פּלייצע צום פּובליקום — אָנגעהויבן לאַנגזאַם זיך אויסגלייכן, און ווען זי האָט זיך אויסגעדרייט צום פּובליקום, האָבן גרויסע טרערן זיך אַרונטערגע־קייקלט אויף איר בלייך פנים און דאָ האָט זיך לאַנגזאַם אַראָפּגעלאָזט דער פּאָר־האַנג. אַזוי האָט געשפּילט — שמעלן מיר זיך פּאָר — נאָר די גרויסע פּראַנצוויר זישע ראשעל. די ראשעל אונדזערע, האָט באַגייסטערט ניט נאָר די צושויער, נאָר ווען סטאַניסלאַזסקי האָט זי געזען שפּילן, איז ער געוואָרן אַזוי אַנטציקט, אַז ער האָט געפּרעגט צמחן, צי ער האָט אַ קאָנטראַקט מיט דער שווישפּילערין, ווייל אויב ניט, וויל ער זי צונעמען פאַרן קונסט־טעאַטער.

ראשעל סטאַראַביניעץ האָט אָבער געפּעלט בלוזי איין איינשאַפט בכרי צו ווערן די גרויסע יידישע קינסטלערין, און דאָס איז — אַמביציע! און ס'האָבן ניט געהאַלפן ניט קיין רייד פון צמחן, ניט די בריוו פון וואַכטאַנגאַוו. עס האָט זיך אָנגעהויבן ביי איר אַ קאַמפּ צווישן קונסט און ערדישער ליבע, און געזינגט

דאָס אַ פשוטער שיינער בחור. אזוי פשוט, אַז ער האָט אפילו נישט באַנומען ווי גרויס זיין פאַרברעכן איז, ווען ער האָט זי צוגענומען פון דער בינע.

אַ בריוו פון וואַכטאָנגאָון צו ראַשעל סטאַראַביניעץ

נאַוועמבער, 1918.

צו ר. סטאַראַביניעץ.

אַנטשולדיקט, איד קען אייך נישט אַנרופן מיט אייער נאָמען און נישט לויטן נאָמען פון אייער פאָטער, ווייל איד געדענק נישט. דערפאַר זאָל זיין אזוי :
גוטע סטאַראַביניעץ !

אויב איר האָט צו מיר וועלכן נישט איז צוטרוי, אויב אייך איז כאַטש אַ ביי טעלע טייער די קונסט פון דער בינע, וועט איר זיך באַציען צו מיינע ווערטער ערנסט, און מיט זיך אַליין אין דער איינזאַמקייט, וועט איר דורכטראַכטן דאָס וואָס כיוועל אייך זאָגן און איר וועט זיך ענטפערן קלאָר און דייטלעך ביון סוף. דאָס מוז מען טאָן, ווייל דאָס, אין וואָס מיר מיט אייך אַרבעטן, פאָדערט קלאַרקייט.

פאַרטראַכט זיך גוט איבער דער פראַגע : צי האָט איר ליב די בינע אויף אזוי פיל, בכדי צו דינען איר, צו מאַכן דאָס פאַר דער הויפטזאַך, פאַר דאָס וויכטיקסטע פון אייער לעבן, פון דעם לעבן אויף זער ערד, פון דעם לעבן וואָס איז אונדז געגעבן געוואָרן בלויז איין מאָל ? אָדער איר האָט עפעס אַנדערש, פאַר וועלכן איר געפינט פאַר נויטיק צו לעבן, פאַר וועלכן עס לוינט צו לעבן, וואָס באַרעכטיקט אייער דאָזיין, קעגן וועלכן די בינע גייט אַריבער אויפן צווייטן פלאַן און ווערט פאַרוואַנדלט אין עפעס איבעריקס — אַ ווונדערלעכע באַפּוזונג פון אייערע טעג, וועלכע איר גיט פריידיק אַוועק אייער הויפטזאַך ?

אויב איר וועט אויף דער ערשטער פראַגע ענטפערן פאָזיטיוו, אויב די קונסט פון טעאָטער איז פאַר אייך די הויפטזאַך, טאָ מראַכט דורך : צי גיט איר אַוועק פאַר דעם וויכטיקסטן אזויפיל וויפל מען דאַרף, בכדי דאָס זאָל באַרעכטיקן דעם פלאַץ אין אייער לעבן. דאָס וויכטיקסטע פאָדערט שטענדיק אַ סך. דאָס וויכטיקסטע פאָדערט שטענדיק קרבנות. פאַר דעם וויכטיקסטן איז אַלץ איבעריקס. נעמט צו

חיהלע גראבער

דאָס וויכטיקסטע, און אלץ וואָס האָט עס דערגאַנצט — באַקוועמלעכקייט פֿון לעבן, ליבע, ביכער, פֿריינט, די וועלט די גאַנצע, — ווערט איבעריק און דער מענטש פֿילט זיך איבעריק.

אויב איר וועט ענטפערן פֿאַזיטיוו אויף דער צווייטער פֿראַגע און איר וועט זאָגן, אַז איר האָט עפעס אַנדערש, וואָס איז אייך טייערער פֿון דער בינע, טאָטראַכט דורך: צי מעג מען, אַפֿילו ווען באַשעפטיקונג מיט קונסט שטייט ביי אייך אויפֿן צווייטן פֿלאַך, אַפֿגעבן עס אַזוי ווייניק, ווי איר גיט? צי מעג מען אַזאַ גרויסער פֿריידיקער זאָך ווי טעאַטער, ווי שעפּערישקייט פֿון טעאַטער, אַפֿגעבן אַזוי ווייניק ווי איר גיט? אָט זעט: גאָט האָט אייך געגעבן אַ סך! איר נעמט אויף פֿריי און לייכט. איר זענט סצעניש. איר האָט אַ גוטן טעמפּעדאַמענט. איר האָט חן. אויב איר וועט אַרבעטן איבער איינע־צוויי פֿיעסן, איז אין משך פֿון אַ פֿאַר יאָר קענט איר ווערן אַ גוטע שוישפּילערין, אַ קינסטלערין. און אויב איר וועט אַ סך אַרבעטן, קענט איר — איר האָט דערצו די אייגנשאַפטן — ווערן אַ גרויסע אַרטיסטקע!

איך האַלט עס פֿאַר מיין פֿליכט צו זאָגן אייך. ווי מיין שילערין; ווי דער וואָס האָט ליב באַקומען אין אייך אייער טאַלאַנט, ווי אייער וועלכער אַרבעט אין טעאַטער; ווי אייער וואָס פֿרייט זיך מיט דעם ליכט פֿון באַגאַבטע; אייך אייך געלונגען גלייך ביי די ערשטע טריט פֿון אייער וועג. דאָס פֿאַסירט זעלטן (שפּעטער, אַמאָל, וועט איר זיך דערמאָנען אין די דאָזיקע טריט און אין דעם בריוו). מען טאָר זיך ניט אַפּשטעלן, מען טאָר ניט דורכלאָזן קיין איין טאָג. אויב איר ווייס עפעס, אויב איר האָב וואָס צו געבן אַנדערע, בין איך מיט דעם פֿאַרפֿליכט טעט דער גאָר גרויסער אַרבעט יעדע שעה וואָס שטייט מיר פֿאַר. זינדיקט ניט קעגן גאָט! רוינירט ניט אייער לעבן. ברענגט אַ קרבן פֿאַר דער גרויסער זאָך אייער פּערזענלעכע, אפשר איצט — וויכטיקע אינטערעסן פֿאַר אייך. פֿאַרגע דענקט: אלץ קען מען צוריקבאַקומען, אויב מען לאָזט דורך; אָבער מען קען ניט צוריקבאַקומען די יוגנט, און יוגנט טאָר מען ניט פֿאַרשווענדן אויף זאַכן פֿאַרבייגענדיקע.

מיט אויפֿריכטיקער וואַרעמער סימפּאַטיע צו אייך; מיט דער פֿולער פֿאַר שטענדעניש פֿאַר אייער פֿרויאישער נשמה, דער ווונדערלעכער און אַפּענער; מיט ניט קיין בייזוויליקער באַציונג צו אייער לייכטווייניקער באַציונג צו זיך אַליין, — וואָג איך דאָס צו שרייבן צו אייך. אויב איר וועט עס ניט דורכטראַכטן איצט

— וועט זיין שפעט, און מיר וועלן זיין עדות פון דעם, ווי נאָכלעסיק און לייכט־
גלויביק ס'איז צעטרָאָטן געוואָרן גאָטס גאָב; ווי ס'איז אויסגעטריקנט און פאַר־
ניכטעט געוואָרן דאָס ווונדערלעכע; ווי אומבאַרעכנט פאַרשווענדעריש איז פאַר־
טאַכלעוועט געוואָרן דאָס, וואָס האָט געקענט דערפרייען מענטשן.

דאָס זאָג איך אייך מיט דעם טיפּסטן טרויער־אויף וואָס מיין האַרץ איז נאָר
פּעיק...

דער וואָס האָט אייך ליב —

י. וואַכטאַנגאָוו

(פון בוך „וואַכטאַנגאָוו — פאַרצייכענונגען, בריוו, אַרטיקלען)

שושנה אביבית — מרים עליאם — בנימין צמח — דוד איטקין

עווען א צווייטע שוישפילערין שושנה אביבית. שושנה איז אין אונדזער יונגער גרופע, וועלכע האָט אויסגעזען גאַנץ גרוי (חויז ראַשעל), געווען דער בונטער שטרייף, סיי לויט איר פּערזענלעכקייט, סיי לויט איר אויסערלעכקייט. מיר אלע מיידלעך האָבן זיך אָנגעמאָן „סקראַמנע“, ווי מען האָט עס גערופן, אָבער אין אמתן איז עס געווען פשוט געשמאַקלאָז. זי אָבער איז געקומען צו אונדז פון אָדעס און פאַר דער „הבימה“ איז זי שוין געווען אין אַ דראַמאַטישער שולע. איז זי געווען עלעגאַנט און קאָלירפול. צו דער „הבימה“ האָט זי דעקאַמענדירט ח. נ. ביאַליק, וואָס האָט זי געהערט אין אָדעס פּאַרליעמענט. מיט אזאָ דעקאַמענדאַציע און מיט דער זייער גוטער אויפנאַמע פון נ. צמח, האָט שושנה זיך שוין געפילט פאַר דער צוקונפטיקער פרימאָדאַנע. איך מוין, אז ווען דער רעפערטואַר פון דעם טעאַטער וואָלט געווען אַ וועלטלעכער, וואָלט זי זיכער פאַרנומען איינס פון די ערשטע פּלעצער. אָבער די „הבימה“ האָט געזוכט דעם וועג צו תנ”ך, און דאָס האָט זי אויף זיך געוואָלט אַרויפצווינגען. נישט תנ”ך און נישט גריכישע טראַג־געדיע, צו וועלכער זי האָט זיך יאָרן געגרייט אין פאַרזי, זענען געווען אירע וועגן; זי איז געווען אַ לייכטע קאָמעדיע־שוישפילערין, און פאַר דער „הבימה“ איז איר אַוועקגיין געווען אַ גרויסער פאַרלוסט: אלס שוישפילערין, אלס גרויסע פּערזענלעכקייט, אלס קולטורעלער מענטש און ווי איינע פון די בעסטע פּעדאַגאָגיס.

חיהלע גראָבער

מרים עליאַס איז אַ בת־רב און שטאַמט פון זשוואַניעץ. זי איז געוואַקסן אַ בת־יחידה צווישן אַכט ברידער — אויך רבנים. זאָל עס זיין אַ צופאַל, אָדער איינפלוס פון סביבה — אָבער מרים איז געוואַקסן מיט אַ סך איינגשאַפטן פון אַ מאַן; איר הויך און ברייט־פלייציקייט האָט איבערגעשטיגן די פיגור פון אַ פרוי; איר שטימע איז געווען טיף און שטאַרק; איר גאַנג איז געווען אַ ברייטער און זיכערער; די באַוועגונגען — העכסט מענערישע. איך ווייס ניט, צי מרים איז טאַקע געזעסן איבער דער גמרא צוזאַמען מיט די רבנים, אָבער אַז זי האָט געלערנט חוץ תנ"ך אויך אַ בלאַט נמרא — דאָס האָבן מיר אַלע געוואוסט. זי האָט געלערנט, און טאַקע מיטן טראָפּ.

ווען איך בין אָנגעקומען אין דער „הבימה“ זענען מינע העברעישע קענד־טענישן ניט געווען קיין צו־גרויסע און מרים איז געוואָרן מיין לערערקע. זי איז, אַנב, געווען אַ פּראָפּעסיאָנעלע לערערקע, איידער זי איז געקומען צום טעאַטער.

די שעהן מיט מרים עליאַס זענען ניט געווען קיין טרוקענע לעקציעס; די לימודים זענען געווען אַדורכגעוועבט מיט מעלאָדיע: אַ גמרא־ניגון, אַ מאַיִקאָד־משמע־לן, אַ ישר־השירים. זי האָט שטענדיק געלעבט אין דער אַטמאָספּערע פון איר רבנישער היים. ניט די רוסישע קולטור און ניט דאָס גרויסע מאָסקווע האָבן געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף איר; זי איז געווען העכסט יידיש־פּראָווינציעל. וועגן איר זענען פּאַראַן אַ סך אַנעקדאָטן, אָבער די כאַראַקטעריסטישע פון זיי זענען אָט די צוויי:

ווען זי איז שוין אַלט געווען פּערצן יאָר און מען האָט איר געפּרעגט ווי מע רופט די מאַמע, פּלעגט זי ענטפּערן: „זיי־זשע־מוהל“, — אַזוי פּלעגט דער טאַטע זיך תמיד ווענדן צו דער מאַמען.

נאָך דער רעוואָלוציע האָט מען באַדאַרפט אויספילן אַנקעטעס, האָט זי אויף דער פּראַגע: „וואַשע סאָציאַלנאָיע פּאָלאָזשעניע“ (אייער סאָציאַלער שטאַנד)? גע־ענטפּערט: „פּלאַכאָיע“ (שלעכטער).

אַ שאַד אַ גרויסער, וואָס זי האָט זיך אַזוי ווייניק געקענט און איז אַזוי פרי אַוועק פון דער „הבימה“. אַלע אירע פּרווין אויפן טעאַטער־און קאַנצערט־געביט זענען דורכגעפאַלן. די „הבימה“ איז געווען דאָס איינציקע טעאַטער, וווּ זי האָט זיך געקענט אויסלעבן.

דאָס זענען די, וואָס האָבן מיטגעמאַכט מיט אונדזער טעאָטער דעם פּעריאָד מאַסקווע; ס'איז אָבער דאָ אַ גאַנצע גרופּע שווישפּילער, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט דעם אייראָפּעיִשן טור. און געקומען קיין אַמעריקע צוזאַמען, און ערשט דאָ זענען זיי פאַרבליבן. און די נעמען וויל איך דאָ פאַרצייכענען.

עס איז דאָ אין אַמעריקע פאַרבליבן איינער פון די יונגע „הבימה“־שווישפּילער בנא שניידער. אין אים האָט די „הבימה“ פאַרלוירן איר בעסטן רעזשיסאָר. בנא האָט דאָ אין ניו־יאָרק געשאַפן דאָס יידישע טעאָטער „אַרטער“ און זיינע פאַרשטעלונגען מיט דעם טעאָטער האָבן געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט פון אַלע בראַדווייער שווישפּילער און רעזשיסאָרן. נאָך עטלעכע יאָר אַרבעט מיט דעם טעאָטער, איז ער איינגעלאָרן געוואָרן צו די מ. ג. מ. קיין האַליוואַוד. זיין פּריוואַטע סטודיע דאָרט, וווּ ער אַרבעט צוזאַמען מיט זיין פּרוי בת־עמי (אויך אַ יונגע „הבימה“־שווישפּילערין) איז פאַררעכנט פאַר איינער פון די בעסטע סטודיעס אין האַליוואַוד. נאָך איז דאָ פאַרבליבן אַ יונגער שווישפּילער — בנימין צמח.

בנימין צמח איז געווען דער יינגסטער פון דער גרויסער משפּחה צמח, און איז געווען דער יינגסטער פון די מענער אין דער „הבימה“. זיין באַגאַבונג איז אין דער זעלבער צייט געגאַנגען אין צוויי ריכטונגען: דראַמע און טאַנץ. האָט ער געאַרבעט אין דער „הבימה“ און מהויז „הבימה“. חברים „אידעאָליסטן“ זענען ניט געווען שטאַרק צופּרידן פון דעם, וואָס ער גיט כלומרשט אַוועק צייט פאַר זיין טאַנץ־אַרבעט, אָבער דער אַרבעטזאַמער בנימין האָט קיינמאָל ניט פאַרפּעלט קיין לעקציע, קיין רעפּעטיציע און זיכער ניט קיין פאַרשטעלונג. און דער גרויסער בייטראַג וואָס ער האָט געבראַכט צו זיין ראַלע פון שטן אין „יעקבס חלום“ איז געווען אויסערגעוויינלעך. ער האָט די גאַנצע ראַלע געבויט אויף פּלאַסטיק. זיינע באַוועגונגען זענען געווען שטאַרק און איבערצייגנדיק און ער האָט געשאַפן אַן אומפאַרגעסלעך געשטאַלט.

בנימין האָט סיסטעמאַטיש געאַרבעט יאָרן, ביז מיר זענען פאַרטיק געוואָרן פאַר אונדזער גרויסן טור. און דאָ איז אַנטרעקט געוואָרן בנימין דער טענצער — בנימין דער קאַנצערטריסט. ער האָט אַרויסגעפירט פון רוסלאַנד אַ פאַרטיקן פּראָגראַם טעניז, מיט וועלכן ער האָט אַ היפש ביסל אויפּגעהויבן דעם אַזוי אויך גענוג גרויסן פּרעסטיזש פון דער גרופּע. אַ סך קלענערע שטעט, וואָס האָבן ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו האָבן די גאַנצע „הבימה“, האָבן געקראָגן די גרופּע קאַנצערטריסטן, און אין די קאַנצערטן האָט בנימין געהאַט דעם גרעסטן פאַרדינסט.

חיהלע גראָבער

נאַטירלעך, אין בנימין געבליבן אין אמעריקע. ער האָט גלייך פאַרנומען זיין פּאָ-
זיציע. צוזאַמען מיט קאַנצערטסימן האָט ער אויפגעהויבן זיין פעדאָנאָגישע אַר-
בעט. זיין סטודיע אין ניר-יאָרק האָט צוגעצויגן די בעסטע יוגנט. קאַנצערטן פון
זיין גרופע ווערן איינגעאָרדנט אין די שענסטע זאַלן און גרעסטע טעאַטערס.

אַפאַרבעטנדיק אין ניר-יאָרק עטלעכע יאָר, איז ער אַוועק קיין האָליוואָוד.
האָליוואָוד איז דער מאַגנעט פאַר יעדן קינסטלער. האָט ביי אים אויך דאָ ניט
געדייערט לאַנג צו קריגן אַן אויפפירונג אין קינאָ, צו געבן דעם גרעסטן ספּעק-
טאַקל אין „האָליוואָוד-באַלל“, און צו קריגן אַן איינלאָדונג אויף אַ שטענדיקער
אַרבעט ביי דער פּילם-אינדוסטריע. די וואָס האָבן געזען דעם גרויסן ספּעקטאַקל
„אייביקער וועג“ פון פּראַנץ ווערפּל, אויפגעפירט פון באַרימטן רעזשיסאָר ריינ-
האַרדט, וועלן קיינמאָל ניט פאַרגעסן די טענץ וואָס זענען געשטעלט געוואָרן פון
בנימין צמח און דורכגעפירט געוואָרן פון זיינע שילער. ער איז דער איינציקער
וועלכער האָט געפונען אַזאָ הויך-קינסטלערישע פּאַרם פאַר אונדזער טיפן יידישן
אינהאַלט.

בנימין האָט ניט גענוג צייט פאַר די אַלע אויפפירונגען וואָס עס פּאָדערן
די גרויסע אמעריקאַנער שטעט. דאָך רייסט ער אָפּ יעדן ווינטער עטלעכע וואָכן,
טוט אַ פּלי קיין מאַנטרעאַל, טאַראַנטאָ, קליוולאַנד, שיקאַגאָ, דעטראַיט, פּילאַדעל-
פּיע; טוט אַן אַרבעט אַריין אַ זעכצן-אַכצן שעה אַ מעת-לעת, לאָזט איבער אַ
גרויסע פּאַרשטעלונג און נאָך אַ גרעסערע בענקשאַפט ביי עולם און קינסטלער
וואָס לעכצן נאָך אַ ביסל גייסטיקער פּרייד.

די לעצטע פּאַר יאָר האָט בנימין אָנגעהויבן בויען טעאַטער — זיין שטענ-
דיקער דראַנג צו פאַרבינדן דראַמע מיט טאַנץ. איז די אַרבעט טאַקע אַזוי דער-
פּאָלגרייך, ווי אַלץ וואָס ער טוט אויפן טעאַטער-געביט.

* * *

געווען אין „הבימה“ אַ כאַראַקטער-שווישפּילער בן-ארי. דאָ אין ניר-יאָרק
האָט ער געגרינדעט אַ העברעיִשע סטודיע, אַ יידישע גרופע, און נאַכהער אַריין
אַלס אַסיסטענט פון דעם באַרימטן דייטשן רעזשיסאָר פּיסקאַטאָר און פאַרנעמט
אַ וויכטיק אָרט אין דער אמעריקאַנער טעאַטער-וועלט.

* * *

עס איז געווען אין אנהויב פון אונדזער בלי, באלד נאך דער אויפפירונג פון „נשף בראשית“ ארום 1919, אין א פרילינג־טאָג, ווען א הויכער שיינער מאן איז מיט אימפעט אַרויף אויף די טרעפּ, אַרײַן אין פּאָיע פון אונדזער סטודיע, האָט זיך אַביסל שטייף פאַרנייגט און טעאַטראַליש אויסדעקלאַמירט אויף אַ גוטן ייִדיש־לעבן רוסיש:

— דערלויבט מיר זיך פאַרצושטעלן. מען רופט מיך דוד איטקין; איך בין אַ שילער פון דער פּיל־האַרמאָניע, דאָ גלייך הינטער אייער סטודיע. צו אונדז האָבן זיך דערטראָגן קלאַנגען פון דער ווונדערלעכער העברעיִשער שפּראַך, בין איך גע־קומען אייך זאָגן, אַז איך וויל ווערן אַ חבר פון אייער סטודיע.

מיט דעם קורצן מאַנאָלאָג האָט ער געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ פּראָפּע־סיאָנעלן, פּראָווינציעלן שוישפּילער. ער האָט זיך גלייך אַוועקגעזעצט, פאַרוואָרפן אַ פּוס אויף אַ פּוס, אַרויפגעלייגט דעם רעכטן עלנבויגן אויף דער לינקער קני, צוגעלייגט די האַנט צום שטערן און אָנגעהויבן רעדן פּריי און לייכט. געוואָלט האָט ער טעאַטער — אונדזער טעאַטער, אָבער גערעדט האָט ער מער וועגן מוזיק.

איטקין — אַ הויכער, ברייט־פלייציקער מאן מיט אַן אויסערנעוויינלעכן שייִנעם קאָפּ אויף אַ פעסטן קאַרק; שוואַרצע, געדיכטע, גלאַנציקע האָר, וועלכע לייגן זיך אויס — אַן אַ סדר — אין וועלן; אַ גלייכע נאָז מיט זייער סענסיטיווע באַ־וועגלעכע נאָז־פליגלען, מיט שטענדיק אַביסל צעעפנטע ליפּן, וועלכע זענען גרייט פאַר אַ קוש. זיינע באַזונדערס גרויסע, אָפענע אויגן האָבן אַרויסגעקוקט אויף אַלץ און אויף אַלעמען מיט אַ ליבן שמייכל. דעם שמייכלענדיקן אויסדרוק האָבן זיינע אויגן געהאַט תמיד, אפילו ווען ער פלעגט דאַרפן לייענען אָדער דערציילן עפעס זייער ערנסטעס. די שטימע איטקינס האָט ניט געהאַט קיין מעטאַל און קלינגט ניט אָפּ אין די אויערן, אָבער די ווייכקייט און וואַרעמקייט פון דער שטיִם מע דרינגט אַרײַן אין אייער נשמה און פאַרויט דאָרטן אַ געפיל פון צוטרוי און פריינטשאַפּט. באלד ביים ערשטן באַזוך זיינעם האָט ער ניט דורכגעלאָזן די גע־לעגנהייט אַרומצונעמען איינע, פּאַטערלעך אַ גלעט צו טאָן אַ צווייטע און נייגעריק צו באַטראַכטן אַ דריטע פון אונדזער גרופּע. און איידער ער איז אַוועק האָבן שוין אַלע געקענט דוד איטקינען, כאַטש מיר זענען נאָך פאַר אים געווען פרעמד.

חיהלע גראָבער

צו באשטימען אן אמפלאַ פאַר אזאָ טיפּ שווישפילער איז ניט לייכט, ווייל די פיגור איטקינס איז פון אַ העלד, זיין טעמפּעראַמענט — פון אַ ליבהאַבער, און זיין שטים — פון אַ פּאַטער. יעדער מענטש וואָס וועט פאַרברענגען מיט איטקינען די ערשטע האַלבע שעה, וועט גלייך וויסן, אז ער איז אן אָפּנהאַרציקער, אן ער-לעכער, אַ וואַרעמער, אַ פאַרטרוילעכער — אן עכטרוסישער „נאַש בראַט!“ און אזוי האָט אים טאַקע די „הבימה“ אויפגענומען.

צווישן אונדזער יונגער גרופע איז איטקין געווען דער, וועלכער האָט ראָ-מאַנסירט און גערן זיך געטיילט מיט זיינע דערפאַרונגען... און יעדן טאָג פלעגן מיר הערן וועגן נייע נאדיאַס און טאַטיאַנאַס, אָבער אָפטער פון אלץ פלעגט מען הערן וועגן בעלאַטשקא און איזאַטשקא. ס'איז געווען ממש אומפאַרשטענדלעך ווי אזוי מע קען מיט אזא ליבשאפט רעדן וועגן צוויי אין דער זעלכער צייט. ביז עס איז קלאָר געוואָרן, אז איזאַטשקא און בעלאַטשקא זענען זיינע צוויי קלייניקע טעכטערלעך. דאָס איז דאָס כאַראַקטעריסטישע אין איטקינען: צו רעדן וועגן אלץ און אלעמען מיט פאַטאָס און ענטוויאַזם.

* * *

שנעלער פון אלע ניי-אַנגעקומענע האָט איטקין זיך איינגעלעבט מיט דער ערשטער גרופע. ער האָט אין אַ קורצער צייט זיך איינגעבירגערט, פאַרפעסטיקט אַ פּאַזיציע פון אן ערלעכן, איבערגעגעבענעם חבר, — איבערגעגעבן צו דער „הבימה“ בכלל און צו חברים בפרט. ביסלעכווייז איז פאַרשוונדן איטקין דער ליבהאַבער, און ס'איז פאַרבליבן דער פּאַטערלעכער איטקין, סיי פאַר דער בינע און סיי פאַר אונדז חברים. אזא טיפּ מענטש-אַקטיאָר ווי איטקין איז אַ זעלטנהייט אין „דער פּראָפּעסיע“ אונדזערער בכלל, און ער איז אויך געווען אַ זעלטנהייט ביי אונדז. געשפילט האָט ער אין יעדער פּיעסע, וווּ אַ קלענערע וווּ אַ גרעסער רע ראַלע. און יעדע ראַלע איז געווען פאַר אים פון דער זעלכער גרויסער וויכטיג-קייט. דער עיקר אין טעאטער איז געווען פאַר אים ניט קאַריערע, נאָר שפּילן; שפּילן, לעבן און זיך אויסלעבן. ער האָט געשפילט איינעם פון די זקנים אין „יהודי הנצח“; איינעם פון די מלאכים אין „חלום יעקב“; דער פּאַטער סענדער אין „דיבוק“, און סטרעטשאַן — דער באַרטענדער אין „מבול“.

איטקין איז, ווי אלע וואָס זענען פאַרבליבן אין אַמעריקע, געווען אן אמתער חסיד פון גרויסן רבין נחום צמח און האָט ניט געוואָלט פאַרזעצן דאָס בויען אן

אים. איז ער פארבליבן דא אין אמעריקע און האָט אויסגעקליבן שיקאגאָ פאר זיין קינסטלערישער היים. עס איז שוין אוועק אַכצן יאָר זינט ער האָט אָנגעהויבן זיין נייעם וועג צום אמעריקאנער טעאַטער, און שוין זעכצן יאָר ווי ער איז די דעקטאָר פון דעם גודמאַן־טעאַטער. גודמאַן־טעאַטער איז דאָס בעסטע טעאַטער אין שיקאגאָ. איטקין האָט שוין פאר די זעכצן יאָר אַרויסגעגעבן פון זיינע קלאַסן הונדערטער יונגע שוישפילער. אַ סך פון זיינע תלמידים פאַרנעמען שוין וויכטיקע פּלעצער אויף בראָדוויי און אין האַליוואוד. ער האָט שוין פאַר דער צייט אויפֿגעפירט צענדליקער פיעסן פון יידישן, אמעריקאנער, ענגלישן און אייראָפּעישן רע־פערטואַר. ער איז געשעצט און באַליבט סיי פון די מיטאַרבּעטער אין דעם טעאַטער, סיי ביי די שילער. חוץ דעם גודמאַן־טעאַטער האָט ער באַקומען אַ קאָמפּלעטן פאַר דראַמע אין דער סאַנט־פּאַול־אָניווערזיטעט. דאָ האָט ער שוין דערצויגן זיינע צוויי טעכטער פאַר פּעדאַגאָגיק. חוץ דעם געפינט ער נאָך ענערגיע פאַר אַ ריי לעקציעס אין פאַרשידענע אָניווערזיטעטן פון לאַנד. ער אַרבעט אומדער־מידלעך און זיין שפּערישקייט איז אומבאַגרענעצט.

קאפיטל 19

„נשף בראשית“

אָטש מיר האָבן מיט וואַכטאַנגאָון געאַרבעט פינף יאָר, האָט ער מיט אונדז אויפגעפירט בלויו צוויי פראָגראַמען. דעם „נשף בראשית“ און די גרויסע פיעסע „דיבוק“ פון ש. אַנֶסקי, וועלכע איז באַרימט געוואָרן און וועלכע האָט באַרימט געמאַכט די „הבימה“ אין דער גאַנצער וועלט. די ערשטע אויפפירונג איז געווען רעאַליסטיש אויפגעפירט. אויף דעם האָבן זיך שילער באַדאַרפט לערנען שפילן, — וואָס הייסט לויט סטאַניסלאַווסקי־סיסטעם — לערנען לעבן אויף דער בינע. אזוי, אז דאָ האָט וואַכטאַנגאָוו ניט געלייגט קיין געוויכט אויף דער אויפפירונג, נאָר אויף די אַקטיאָרן. אין „דיבוק“, אָבער, האָט ער געאַרבעט באַזונדער מיט אַקטיאָרן און גאַנץ באַזונדער אויף דער אויפפירונג. צוליב דעם און צוליב נאָך אַנדערע סיבות האָט מען אויף דעם „דיבוק“ געאַרבעט איבער דריי יאָר.

צו דער צייט האָט אויפן רוסיש־דייטשן פראָנט געהערשט אַ פולשטענדיקע אַנאַר־כיע, וועלכע האָט זיך פאַרשפּרייט אַלץ ווייטער און ווייטער איבערן גאַנצן לאַנד. אויפן פראָנט האָבן גענעראַלן און אַפיצירן פאַרלאָרן זייער אויטאָריטעט איבער די סאָלדאַטן און אין די שטעט האָט די פּאָליציי פאַרלאָרן איר מאַכט איבער דער באַפעלקערונג. ס'איז געוואָרן געפערלעך צו גיין איבער מאַסקווער גאַסן. ניט נאָר אין די

חיהלע גראָבער

נעכט, נאָר אזוי שנעל ווי די זון איז פאָרגאָנגען, האָבן זיך מענטשן געאייילט צו זייערע היימען. יעדן פרימאָרגן פלעגן זיך דערמאָרגן קלאַנגען וועגן די רויבערייען און מאָרדן פון דער פאָרגאָנגענער נאַכט. באַנען אין פולן גאַנג פלעגן אַטאַקירט ווערן פון באַנדיטן. אזוי איז אומגעקומען איינער פון מייע גוטע פריינט, וועל-כער איז געפאָרן פון סמאָלענסק קיין מאַסקווע. דער קאָנדוקטאָר איז אַריין אין זיין קופע און האָט אים געפונען אַ באַרויבטן און אַ דערשאַסענעם. מערערע מאָל פלעגן מיר, אויפן וועג צוריק פון וואַכטאָנגאָון צו אונדזער סטודיע, אַריינלויפן אין אַ טויער זיך צו באַשיצן פון די קוילן וואָס פלעגן פייפן איבער די קעפּ. פון דער פאָרגליווערטער ערד פון „ווייסן“ רוסלאַנד איז געוואַקסן אין דער פולער קראַפט די מאַכט פון דעם שטאַרקן אַרבעטער-קלאַס. טויזנטער און טויזנטער געשעפטן, פאַבריקן, וואַרשטאַטן זענען אָרגאַניזירט געוואָרן; דער רוסישער פויער — דער גרעסטער שקלאַף — איז ביסלעכווייז געוואָרן באַוווסמזיניק און באַפרייט. און פלוצ-לינג איז ווי דורך אַ סינגאַל גאַנץ מאַסקווע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין שלאַכט-פעלד. דאָס איז געווען די דעצידירנדיקע שלאַכט צווישן די „ווייסע“ און די „רוי-טע“. מיר זענען אלע פאַרבליבן אין די קעלערס. ביסלעכעווייז איז אויסגעגאַנגען ס'עסן, ס'האַט זיך אויסגעלאָשן די עלעקטריע, ס'האַט זיך אָפגעשטעלט דאָס וואַ-סער. אָבער עפעס איז געווען אַ געפיל מער פון האָפענונג ווי פון שרעק. די שטי-מונג איז גאַרניט געווען קיין שלעכטע. מען האָט געשפילט אין קאָרטן, אין לאַטאָ, מען האָט זיך געוויצלט, — ווייל ס'איז געווען דאָס געפיל, אז מיט יעדן קנאַל פון אַ שראַפנעל דערנענטערט זיך אלץ מער דער אייביקער שלום אויף גאַמט ערד.

זעקס מעתלעך זענען אזוי פאַרביי און דאָן איז אַנטשטאַנען אַ רויקייט און ס'האַבן זיך דערהערט די ערשטע קלאַנגען פון דעם הימן פון אַ באַפרייט פּאָלט. מען איז געלאָפן צו טויערן, צו פענצטער, אויף די דעכער, פון וועלכע מען האָט געזען די רויטע אַרמיי מאַרשירנדיק. דער ערשטער געדאַנק איז געווען „הבימה“. און אַהער צו קיסלאָווסקי פערעאוואַקאָ נומער 6 איז יעדער איינער פון אונדז גע-לאָפן מיט האַרצקלאַפּעניש, אָן אַטעם... מען איז זיך געפאַלן אויפן האַלדז, מען האָט זיך געקושט מיט טרערן פון שמחה, וואָס מען לעבט. אלע האָבן זיך אַרומ-געהאַנגען אַרום צמחן און מען האָט זיך אַ לאָז געטאָן אין אַ „האַראַ“. צמח — בלייד, מיט ווייסע ליפן און אויגן פול מיט טרערן, האָט מיטן גאַנצן קערפער געקלאַפט דעם ריטם, געטופעט מיט די פיס און זיין הייזעריקלעכע שטימע האָט פאַרקלונגען אלעמען מיט זיין אייגענעם הימן: „הכונן, הכונן, הבימה בירושלים“. אָבער דער וועג קיין ירושלים איז פאַר אונדז אלעמען געווען אַ ווייטער און פאַר נחום צמח איז דער וועג פאַרבליבן אויף אייביק בלויז אַ חלום!

ווי שטארק עס זאל נישט זיין דער גלויבן אין באשערטקייט, מוז מען אָבער צוגעבן, אז דער צופאל שפילט אַ גרויסע ראָלע אין אונדזער לעבן. צום העברעישן טעאָטער בין איך געקומען דורכן צופאל פון אַ באַגעגענונג מיט צמחן. עס איז זייער שווער פעסטצושטעלן ווען עס וועקט זיך אויף אין אונדז דער דראַנג צו קונסט. איך מײן, אז דאָס גייט מיט מיט אונדז פון דעם מאַמענט פון אונדזער באַשאַפונג. ליד, מוזיקאלישע קלאַנגען, האָבן מײנע טאַטע־מאַמע אין מיר אַרײַנגעזונגען, און מיר דוכט זיך, אז זינגען האָב איך אָנגעהויבן צוזאַמען מיטן רעדן. איך האָב זיך אויך באַקאַנט מיט געזאַנג פריער ווי מיט טעאָטער, און ווען צמח האָט מיך אײַנגעלאָדן צו זען די הבימה־סטודיע, בין איך געווען אויפן וועג צו דער מאַסקווער קאָנסערוואַטאָריע. מײן עקזאַמען וואָס כ'האָב געהאַלטן פאַר וואַכטאַנגאָון אין דער הבימה־גרופע מיט „צו דער שחיטה“ פון ה. נ. ביאַליק האָב איך ניט אויסגעהאַלטן. און ראַשעל סטאַראַביניעץ האָט אוממיטלכאַר אויס־געשריגן: „יעוועני באַגראַטיאָנאָוויטש, זאָל איך גראַבער זינגען אַ רוסישן ראָ־מאַנס, וועט איר זי זיכער אַרײַננעמען אין טעאָטער...“. וואַכטאַנגאָוו האָט דײַס קרעט אַ שמיכל נעטאָן, צמח האָט עפעס געברומט אין זיך, שושנאָ אביבית האָט, מיט איר אייביקער פּאָזע פון אַ פרימאַדאַנע, געזאַנגט, אז מען מוז אויסהאַלטן אַן עקזאַמען... אָבער וואַכטאַנגאָוו האָט רויק אויסגעהערט אַלעמענס מײנונגען און האָט געזאַנגט, אז איך געפעל אים, און איך בין אָנגענומען געוואָרן אין דער „בימה“.

דראַמאַטישער טעאָטער איז מיר נאָך געווען פּרעמד און איך בין אויך ניט געווען זיכער צי איך בין פעיק דערצו, האָב איך זיך ניט אַזוי שטאַרק געפרייט ווען איך בין אָנגענומען געוואָרן. געגרייט האָב איך זיך צו קאָנסערוואַטאָריע און אין דער סטודיע האָב איך נאָר געאַרבעט צו זען ווי ס'וועט גיין. נ. צמח האָט אין מיר אָנגעצונדן דעם ווילן צו בויען און וואַכטאַנגאָוו האָט אין מיר אויפגע־וועקט און אַנטוויקלט דעם דראַנג צו שאַפן. אין דעם ערשטן פּראָגראַם פון די אײנאַקטערס האָב איך געשפילט אַ קליינע ראָלע — פאַר שפּרינצע די דינסט. אין „די עלטערע שוועסטער“ פון ש. אַש. איך האָב געהאַט דאָס געפיל פאַר דעם ערשטן אַרויסטריט, אז איך ווײג זיך אויף אַ הוידע אַלץ העכער און העכער, און אַזוי ווי אויף אַ הוידע זיצט מען דאָך, האָב איך מײנע פיס אײנגאַנצן ניט גע־פילט... גנעסין האָט געשפילט דעם אַלטן יודל און ער איז געשטאַנען לעבן מיר הינטער די קוליסן. ער איז שוין געווען אַ געניטער שפּילער און ער האָט דערפילט מײן צושטאַנד און האָט מיך אַרויסגעשטופט אויף דער בינע. איך האָב זיך אויף דער בינע פאַרהאַלטן כלוּז עטלעכע מינוטן, גערעדט עטלעכע ווערטער,

חיה לע גראבער

געבונדן און אלץ ניט געקענט פארבינדן דאָס פארטעך... דאָס פובליקום האָט געלאַכט, די פרעסע האָט געשריבן, אז „די דינסט איז דער איינציקער בונטער קאָליר אין דער פּאַרשטעלונג“, און וואַכטאַנגאָוו האָט מיר געגעבן זיין בילד מיט דער אויפשריפט: „איר האָט זייער גוט און זייער קאָמיש געשפּילט שפּרינצע און איך גראַטוליר אייך מיט אייער אַרטיסטישן געבורט אין טאָג פון געבוירן ווערן פון דער „הבימה“. דאָס איז געווען דעם 8-טן אָקטאָבער 1918. אָט אזוי האָט זיך לייכט געעפנט פאַר מיר דער שווערער וועג פון טעאַטער.

דער הויפט־פּרינציפּ פון אונדזער גרופע איז געווען קאָלעקטיוויזם, וואָס מיינט „גלייכבאַרעכטיקונג“. דאָס האָט אָנגעהאַלטן בלויז די ערשטע פּאַר יאָר. אָבער אזוי שנעל, ווי מען האָט גענומען אַרבעטן אויף דעם „אייביקן ייד“ פון ד. פינסקי, האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען דער אינדיווידוואַליזם. מיט דער אַנטוויקלונג פון אינדיווידוואַליזם גייט אויך קנאה־שנאה, אינטריגע. אין דער פּרידלעכער, שטילער, ריין־שעפּערישער אַטמאָספּער, וואָס וואַכטאַנגאָוו האָט גע־שאַפן, האָבן זיך דערהערט היסטערישע קולות, טעמפּע קלאַנגען פון פּויסטן אויפן טיש... עס איז געוואָרן אלץ שווערער אין די ווענט פון דער קליינער סטודיע אויף וועלכער די אַרומיקע וועלט האָט געקוקט ווי אויף אַן אידעאַל! מען האָט אָנגעהויבן בויען מיטן לאַזונג פון „איינער פאַר אַלע און אַלע פאַר איינעם“, און מען איז געוואָרן פּרעמד, יעדער איינער איז געוואָרן אַ וועלט פאַר זיך. אין מיר האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן דער פאַרלאַנג צו זוכן אַנדערע וועגן. איך בין ניט באַ־שאַנקען מיט קיין רעוואָלוציאַנערן גייסט און מיינע קאַמפּאַַמיטלען זענען ניט פון פיזישער קראַפט, האָב איך פאַרלוירן דעם גלויבן אין דעם, אַז ס'איז גענוג צו זיין בלויז טאַלאַנטפול און אַנערקענט, בכדי צו וואַקסן און צו פאַרנעמען דעם פאַרדינטן פּלאַץ אין דעם הבימה־קאָלעקטיוו.

יוגנט ווערט אמרויק...

ון 1915 ביז 1919 איז מיין היימשטאָט ביאָליסטאָק מיט אלע אנדערע
 ווייסרוסישע און פּוילישע שטעט געווען אָפּגעשניטן פון רוסלאַנד. פריער
 האָבן עס פאַרכאַפט די דייטשן, נאַכהער איז עס אַריבער צו די פּאָליאַקן. אין משך
 פון די אלע יאָרן איז ניט געווען קיין שום פאַרבינדונג מיט משפּחה און פּריינט.
 פּלוצלינג האָבן אָנגעהויבן צו קומען ביאָליסטאָקער שמוגלער קיין מאָסקווע. די וועגן
 זענען נאָך געווען פאַרמאַכט, אָבער מען האָט געגנבעט גרענעצן, געפירט סחורות
 און ס'איז געווען לעבעדיק... מיך האָט אַ צי געטאָן „אהיים“. ווער עס זאָל
 מיך אָפהאַלטן איז ניט געווען. די מאַמע איז שוין ניט געווען און דער פּאָטער
 האָט וועגן מיר ניט צו שטאַרק געזאָרגט. אין סטודיע איז די אַרבעט אָפּגעשטעלט
 געוואָרן, ווייל וואַכטאַנגאָוו איז אוועק אין שפּיטאַל אויף צו אָפּערירן זיך. די
 פּרילינגזון האָט געבראַכן דאָס אייז און אויפגעדעקט די ביימער. ס'האָט אָנגעד-
 הויבן קלינגען מיט פּייגל-צווייטשעריי און יוגנט איז געוואָרן אמרויק. מען האָט
 אַ זאָג געטאָן „לאַמיר פּאַרן“ — און איך בין שוין געזעסן אין באַן אויפן וועג
 קיין מינסק-מאָזאָוויצעק. אין באַראַנאָוויטש זענען הונדערטער מענטשן פאַרהאַלטן
 געוואָרן אין קאַראַנטין; דאָס האָט געמיינט — וווינען אין אַ באַראַק מיט הונ-
 דערטער מענטשן צוזאַמען; דאָס האָט געמיינט — שלאָפן אויף ברעטער, עסן
 קדחת און וואַרעמען זיך אין דער פּרילינגזון. דאָ האָבן איך באַדאַרפט בלייבן

לאנג... אזוי לאנג ווי מען וועט מיך האלטן. מיין פריינט משהקע ביעלאסטאצקי האָט זיך דערוווסט, איז ער געקומען צופאָרן און פארשנעלערט מיין באַפריינג פון קאראַנטין.

קיין ביאליסטאָק בין איך אָנגעקומען ערב פורים. כ'האָב אַראָפּגעוואָרפן מיין לייכטן באַנאָזש און בין געלאָפן זען מיין מומע מיט די קינדער. אין דעם קליינעם פינצטערן קיכל האָב איך געטראָפן די הדריינגלעך ביים אויוון, קאָכנדיק עפעס אַ געקעכץ פאַר „דער מאַמען“. איך בין אַריין אין שלאָף-צימערל צו זען אויב ס'איז נאָך דאָ דאָס בעטגעוואָנט, אָדער מען שלאָפט שוין דאָ אויך אויף ברעטער, און איך האָב דערזען: קלאָר בעטגעוואָנט און פרישגעפרעסטע צודעקן און פון אונטער אַ קלאָרן טישטעך האָט אַרויסגעשפיגלט אַ פריש בלאַט לאָקשן. עס האָט פון דעם אַ שמעק געטאָן מיט היימישער קיך, מיט דער באַבעס חלה, מיטן ריח פון געפילטע פיש און צימעס, מיט שבתים און יום־טובים און אויך מיט וואַס פון יאַרצייט־ליכט...

מיין גרויסע שטאָט ביאליסטאָק איז עפעס אזוי ווי איינגעשרומפן: די גרוי־סע מויערן האָבן אויסגעזען ווי איינגעזונקען, די ברוקירטע גאַסן זענען געווען צעשעדיקט, די גרויסע געשעפטן זענען עפעס געווען קרעמלעך... מייענע יוגנט־פריינט זענען זיך צעפאָרן, — ווער קיין רוסלאַנד, ווער קיין אמעריקע. אַ סך פון די שיינע גימנאָזיסטקעס און קאָמערסאַנטקעס זענען אַוועק מיט דייטשע אָפּ־צירן. אַ סך פון די איבערגעבליבענע האָבן פאַרלאָרן דעם „באַלעבאַטישן“ אויס־זען...; עס האָט זיך געפילט אַ מין הפקרדיקייט. אויף אַ סך פון די מיידלעך האָט זיך אַרויפגעלייגט אַ שטעמפל „צוקער־פושקע“. די אינטעליגענץ האָט זיך אַ ביסל פאַרדייטשמערישט און אַ סך פאַרפּוילישט, און די איבערגעבליבענע קליינע קולטור־גרופעס האָבן געקעמפט צוריק אויפצושטעלן דאָס יידישע לעבן.

די ערשטע נאַכט נאָך מיין אָנקומען בין איך געשלאָפן אין אַ האַטעל; אָבער באַלד אויף צומאָרגנס איז געקומען דער פּאָטער פון מיין נאָענטסטער חברטע רחל — הער בירגער, און האָט געזאָגט: „מיין ווייב האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז איך זאָל ניט קומען אַהיים אָן דיר“, און אזוי זאָגנדיק האָט ער גענומען מיין טשעמאָדאַן און האָט זיך געלאָזן גיין צו דער טיר. דאָ, ביי די בירגערס, האָב איך דערפילט די היימישקייט, די וואַרעמקייט פון די פאַרגאַנגענע יונגע יאָרן. זיי זענען שוין געווען אַליין; די קינדער זענען זיך צעפאָרן אזוי ווייט ווי קיין כינע און אמעריקע; מיין חברטע רחל האָט שוין חתונה געהאַט און איז אויך אַוועק איבערן ים.

האָבן זיי די נאַנצע ליבשאַפט איצט אויסגענאַסן אויף מיר. דאָ פאַר דער מאַמע בירגער האָב איך זיך אויסגעוויינט, אויסגערעדט, אָנגעוואַרעמט און האָב אָנגעד- הויבן בענקען נאָך מאַסקווע, נאָך דער „הבימה“. מיין יונגט־פּריינט משה'סע האָט מיך אויפגענומען ווי זיין כלה. וואָס מער איך האָב גערעדט צו אים וועגן מיין וועג מיטן טעאַטער, וועגן מיין צוריקרייזע קיין מאַסקווע, האָט ער אַלץ מער געד- זיפצט און געוויינט. איך קען ניט זען קיין טרערן, דאָס איז איינס פון מיינע גרעסטע פעלערן, האָב איך אים צוגעזאָגט, אז איך וועל ווידער קומען. און נאָך עטלעכע חדשים זיין אין מיין געבוירנשטאָט, האָב איך זיך ווידער געלאָזן, דורך אומלעגאַלע וועגן, צוריק קיין מאַסקווע.

דער וועג דורך באַראַנאוויטש איז שוין געווען פאַרצאַמט מיט פּויליש מילי- טער און די איינציקע מעגלעכקייט זיך דורכצורייסן קיין רוסלאַנד איז געווען דער ווייטער אומוועג דורך סוואַלסק—דווינסק. איך האָב לאַנג ניט געטראַכט און זיך געלאָזן אין וועג אַרײַן. ביז סוואַלסק בין איך געפאַרן מיט דער באַן, אָבער דאָ בין איך געבליבן שטעקן. מען האָט גערעדט וועגן דעם, אז עס גייען פורן מיט פאַסאַזשירן דורך די געדיכטע וועלדער ביז די גרענעצן פון רוסלאַנד. איך בין פאַרפאַרן אין אַ האַטעל. דאָס שטעטל איז מיר געווען פרעמד. די לעצטע קרובים מיט וועמען איך האָב זיך געזען — די גראַסאָוויטשעס און די ליבערמאַנס — זענען געווען אין גראַדנע. אָבער ווי גרויס איז געווען מיין איבעראַשונג, ווען איך האָב דערהערט אַ קלאַפּ אין מיין האַטעל-צימער און ווען איך האָב דערזען פאַר זיך אַן אומבאַקאַנטע שיינע, שוואַרצע, יונגע פּרײַלין, עלענאַנט געקליידט, וועלכע האָט אַ פרעג געטאָן: „איר זענט חיילע גראַבער?“ — „יא, איך.“ — „מײַן נאָך- מען איז חנה־רבקה שאַפיראַ. מיין מומע ריוועלע איז די פרוי פון אייער פאַטער, און דער טאַטע מיט דער מאַמע האָבן געזאָגט, אז איר זאָלט נעמען אייער טשע- סאָדאַן און שוין אַריבערקומען צו אונדז.“ ... די שוואַרצע אויגן ווי קאַרשן אין די פערלדיקע רייד פון חנה־רבקהן האָבן מיך ממש צענומען. — „נו, גוט, איך וועל גיין מיט אייך, אָבער דעם טשעמאָדאַן וועלן מיר דערווייל לאָזן דאָ, איך דאַרף זיך דאָך ערשט באַקענען מיט אייערע עלטערן.“ מיט אַ צען מינוט שפּעטער האָבן מיר שוין געעפנט די טיר צו די שאַפיראַס. מיר איז אַנטקעגנגעקומען אַ ריקע פרוי מיט אַ טיכל אויפן קאַפּ און מיט אַ ברייט פאַרטעך אויף אירע היפּטן, איז מיר אַרויפגעפאַלן אויפן האַלדז און אָנגעהויבן נערווען מיט אַ טרער צו רעדן: „מיר זענען אַזוי גלײַקלעך וואָס איר זענט דאָ. און וואָס הייסט איר וועט שטיין אין אַ האַטעל? די נאַנצע שטאַט ווייסט דאָך שוין, אז איר זענט דאָ. טאַמער מײַנט איר, חלילה, אז ס'איז ניטאָ פאַר אייך קיין פּלאַץ, איז נאַט, זעט (און זי

האַט אַן עפֿן געטאָן די טיר צו אַ גרויסער סאַליע), איר זעט אָט די צוויי בעטן? אין איינער שלאָפֿט חנהרֶבקה און אין דער צווייטער שלאָפֿט חיה־שרהקע; איר קענט שלאָפֿן מיט וועמען איר ווילט...". מיר איז געוואָרן היימלעך פֿון דער אויפנאַמע און איך האָב געזאָגט, אַז איך וועל שלאָפֿן מיט חנהרֶבקה. עפעס זענען מיר שוין דורכגעגאַנגען די גאַס, זיך צעשמועסט און זיך נענטער באַקענט. דער הער שאַפֿיראָ — אַ נידעריקער, שיינער מאַן מיט אַ פיין, קליין בערדל און מיט די זעלבע שוואַרצע אויגן ווי חנהרֶבקה — האָט וואַרעם געדריקט מיין האַנט אין האַט דויק געוואַרט ביז זיין פֿרוי האָט מיך איינגעאַרדנט, און ערשט דאַן איז מען אַריין אין אַ טונקל, אָבער גראַם עסצימער און מען האָט זיך אַרומגעזעצט אַרום גרויסן טיש, און ביים קאַכעדיקן סאַמאָוואַר האָט מען אָנגעהויבן פרעגן, אויספרעגן און דערציילן. איך האָב זיך דאָ ווידער דערפֿילט אין דער היים. און פֿון דעם וויזיט מיינעם ביי די שאַפֿיראָס, האָב איך אַרויסגעפֿירט נייע פֿריינט, נומע דערינערונגען און אַ מעשהלע, וואָס דאַרף פֿאַרציכנט ווערן אַלס אַן אמת פֿאַלקס־מעשהלע:

ווען מיר זענען אזוי געזעסן ביים טיש און געפֿירט דעם געמיטלעכן שמועס, איז אָנגעקומען אַן אַלטיטשק, קלייניק, באַבערדלס יידעלע, אַ ווייטער קרוב פֿון אַ נאַענטן שטעטל. טרעפֿנדיק מיך — אויך אַ גאַסט — איז ער געבליבן שטיין אין פֿאַרלענגנהייט. די פֿרוי שאַפֿיראָ האָט אים באַרויקט, אַז איך שלאָף שוין מיט חנהרֶבקה און אַז ער האָט פֿלאַץ, דאָ אין עסצימער, אויף דער קאַנאַפֿקע. מען איז געגאַנגען שלאָפֿן פֿרי, ווייל דער מאָרגנדיקער ערב שבת הייבט זיך אָן פֿאַר טאָג. און פֿרייטיק גאַנץ פֿרי האָט מיך טאַקע אויפגעוועקט אַ טומל אין צווייטן צימער. די באַלעבאָסטע רעדט צום דינסטמיידל: „ווייסט, כִּ׳האַב דאָך דיר נעכטן אַליין געגעבן געלט זאָלסט אַרויפברענגען פֿון קרעמל אַ טאַפּ בוימל, נו, איז ניטאָ קיין בוימל, וווּ זשע איז דער טאַפּ?“. די דינסט שווערט זיך, אַז זי האָט טאַקע אַרויפגעבראַכט דעם טאַפּ מיט בוימל און זי פֿאַרשטייט ניט, וווּ ס׳איז איינגעד־זונקען געוואָרן. פֿלוצלינג עפֿנט זיך די טיר צו אונדז אין סאַליע און פֿרוי שאַפֿיראָ אויף די שפּיץ־פינגער גייט אַרום דעם טיש, גייט צו צום בעט וווּ חיה־שרהקע איז געשלאָפֿן: „חיה־שרהקע, ס׳טאָפֿט געזען דעם טאַפּ מיטן בוימל?“. חיה־שרהקע: „אַ... אַ... וואָס פֿאַראַ טאַפּ, וואָס פֿאַראַ בוימל, אוי!...“. די מאַמע: „ש־ש־שאַ!“ — נאַכהער קומט זי צו צו אונדזער בעט, בייגט זיך אַרי־בער איבער מיר צו חנהרֶבקה: „חנהרֶבקה, חנהרֶבקה, דו׳סט ניט געזען ערגעץ דעם טאַפּ מיטן בוימל?“. חנהרֶבקה: „וואָס פֿאַראַ טאַפּ, וועלכער בוימל, וואָס פֿאַראַ טומל פֿאַרטאָג?“. די מאַמע: „ש־ש־ש... שריי ניט! אַ מענטש איז גע־

סוכטן מיר פון וועג, לאָז איר שלאָפן, לאָז!" די מאַמע איז אַרויס פון צימער. איך בין ווידער איינגעשלאָפן. ווען כ'האַב זיך אויפגעכאַפט, האָב איך שוין די שוועסטערס נישט געזען אין די בעטן, און פון עס צימער האָט זיך שוין דער טראַגן דאָס קלאָפן פון לעפעלעך אין גלעזער און פון מעסערס וואָס שניידן האַרמן קען. איך האָב זיך אָנגעטאַן און בין אַרויס צום טיש: „אַ נוט מאַרגן", זאָג איך און פרעג: „וואָס איז טאַקע געוואָרן מיטן טאַפ און מיטן בוימל?" די באַלע-באַסטע: „אוי וויי, מיר האָבן אייך אוודאי ניט געלאָזט שלאָפן? אָבער איז עס ניט אַ מערקווירדיקע זאַך, אַז...", און ביי די ווערטער פאַלט אַרויס דאָס לע-פעלע פון דער האַנט פון דעם יידן — דער גאַסט פון קליינעם שטעטל — און ער שטאַמלט אַרויס: „אפשר מיינט איר אַט דעם טאַפ, וואָס איז געשטאַנען דאָ אונטער דער קאַנאַפע? איך האָב געמיינט, אַז עמעצער, פאַר מיר, האָט עס איי-בערגעלאָזט, האָב איך עס אויסגעגאַסן...". אַט דאָס איז איינע פון די פאַלקס-מעשהלעך פון אונדזער קוואַל וואָס איז טיף, נישט אויסצושעפן.

דורך פילוער און פלעט

מעט א וואָך צייט בין איך פאַרבליבן אין סוואַלסק, ביז מען האָט מיר מודיע געווען, אז עס שטעלט זיך צונויף א פור מיט פאסאזשירן, און אז דער בעל-עגלה נעמט זיך אונטער דורכצושמוגלען מיט אונדז די גרענעץ. איך — אין פרוי, מיט זיבן מענער האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן. פון גאַנץ פרי בין נאָך האַלבן טאָג איז מען געפאָרן מיט שאַסיי און דאָן איז מען אַרײַן אין א געדיכטן, ערטערװײַז זומפיקן וואַלד. מײנע מיטפאָרער זענען געווען: צוויי חסידים — איינער האָט געפירט טלית און תפילין און דער צווייטער האָט געפירט א קליין וואַלזקעלע, וואָס ער האָט נישט אַרױסגעלאָזט פון זײנע הענט; צוויי קריסטן — איינער איז געווען טױב און שטום (אַזױ האָט דער צווייטער דערקלערט)...; איין ייד, א מיטליעריקער, א זײגערמאַכער פון דױנסק; א יונגער בחור שױן אין כאַקראַניפאָרם (ער איז געווען קאָמיסאַר אין ביאַליסטאָק, ווען די „רויטע“ זענען דאָרט געווען), און נאָך איינער, מײנער אַ ביאַליסטאָקער — דער שײנער בחור שטערנפעלד, פאַר וועמען אונדזערע נײַמאַזיסטקעס האָבן מורא געהאַט און נאָכ געלאָפן אים... מיר זענען אָפּגעפאָרן דעם נאַנצן טאָג ביז די זון האָט אָנגע- הויבן אונטערגײן און עס האָבן זיך שױן דערטראַגן ווייטע אָפּקלאַנגען פון פּראָנט — אַ שיסעריי פון האַרמאַטן. דער בעל-עגלה האָט צוגעבונדן די פּערד צו די בײַמער און איז אַוועק זוכן אַ וועג דורך וואַנען מען קען זיך אַרױנשמױגלען קײן

רוסלאנד. דער חסיד האָט זיך געשטעלט דאווענען מעריב ווי ביי זיך אין בית-מדרש. מיר האָבן רויק געוואַרט און די צוויי קריסטן זענען געווען גערוועזן און אומרויק: אין אַ קורצער ווילע אַרום איז דער פּורמאַן צוריקגעקומען מיט שרעק-לעכע מעשות, אַז עס ליגן געהרגעטע פּערד אין וואַלד און אַז ער קען ניט ריווי-קירן מיט זיין לעבן; ער האָט אַ ווייב מיט קינדער און ער מוז זיך אומקערן צו-ריק אַהיים! ס'טייטש! און מיר?! כאַטש נעם און גיי צופּוס... דער רעדער-דיקער גוי האָט ניט טראַכטנדיק לאַנג, אַ שפּרונג געטאָן אויפן געזעס פּונעם וואַנג, אַ יאָג געטאָן דאָס פּערד און מיר האָבן זיך אַ לאַז געטאָן אויף אַ שמאַלן, צעשעדיקטן וועג אין געדיכטן וואַלד אַריין...

איך טראַכט זייער אָפט וועגן דעם גורל פּון יענעם פּערדל וואָס האָט אונדז אַזוי געטריי דערפירט ביז צו דער רוסישער טעריטאָריע. דעם וועג האָט קיין איי-נע-פּון אונדז ניט געוויסט. מיר זענען געפּלויגן מיט דעם „אַדלער“ ביז טיפּער נאַכט. דאָס פּערד, אַ סאָפּענדיקס, האָט זיך אַלץ אָפּטער אָפּגעשטעלט. די קנאַלן פּון די האַרמאַטן זענען געוואָרן אַלץ שאַרפּער; מען האָט ממש אָנגעהויבן פּילן דעם ריח פּון פּולווער און בלוט. די שוואַרצע נאַכט האָט אָנגעהויבן גראָען און איז געוואָרן אַלץ העלער און העלער. און אַז עס זענען אין הימל אויפגעקומען די ערשטע פּאַסן פּון וואַויפּגאַנג, האָבן די חסידים געבעטן מען זאָל אָפּשטעלן דאָס פּערד און וואַנג. דער חסיד האָט רויק אָנגעטאָן טלית און תּפּילין און האָט זיך געשטעלט דאווענען; זיין גלויבן און זיין תּפּילה-טאָן אין אַ צייט ווען מען זעט דעם טויט פּאַר די אויגן, האָט אונדז אָנגעפּילט מיט אַ מיסטישן בטחון אין אַ נס, און... מיר האָבן איבערגעגעבן אונדזער גורל צום פּערדל... פּלוצלינג האָבן מיר דערהערט אַן אויסגעשריי: „סטאַפּ!“ אַ פּחד איז אונדז באַפּאַלן. מיר האָבן זיך אומגעדרייט און דערזען צווישן די געדיכטע ביימער אַ סאָלדאַט אין אַ רוי-סישן אונגיפּאַרם. פּון גרויס איבעראַשונג און פּרייד האָבן איך זיך אַ לאַז געטאָן אים אַנטקעגן. ער האָט אויסגעשטרעקט צו מיר די ביקס און אויסגעשריגן: „איר זענט אַרעסטירט!“ איך בין געוואָרן מער פּאַרחירושט ווי דערשראָקן.

אַניקשטי האָט געהייסן דאָס ליטווישע שמעמעלע ווהיין ער האָט אונדז גע-בראַכט, און אין הויז פּון רב זענען מיר איבערגעשלאָפּן יענע נאַכט אונטער דער וואַך פּון אַ רוסישן סאָלדאַט. באַלד נאָך אונדזער אָנקומען האָט מען מיך אַריי-געפירט אין דעם שטאַב-קוואַרטיר, וווּ אַ יונגער קאַמיסאַר האָט מיך פּיין אויפ-גענומען. מיר זענען אַפּילו געגאַנגען שפּאַצירן איבערן שטעטל, גערעדט וועגן מאַסקווע, וועגן טעאַטער, וועגן דער „היממה“, און איך האָבן ערשט שפּעטער פּאַר-

שטאַנען, אז דאָס איז געווען די ערשטע אויספאַרשונג. אויף מאָרן האָט מען אונדז אַרויסגעפירט צום צווייטן שטעטל קופישקי, וווּ מיר זענען שוין אַרעסטירט געוואָרן אין דעם שטאָט־קוואַרטיר. דער ערשטער נעפלדיק־יעשענדיקער רעגן האָט געשמיסן אין פנים, דער ווינט האָט געפייפט אין די אויערן און די בייסיקע קעלט האָט דורכגענומען אַלע גלידער. מיר האָבן זיך אָפגעשטעלט ביים פראַנט פון אַן איינשטאַטיקע, טונקעלע געביידע. מיר זענען אַריינגעפירט געוואָרן אין אַ גרויס צימער באַלויכטן פון איין גאַז־לעמפל. אין אויוון האָט געקנאַקט דאָס פייער ביי וועלכן אַ גרופע סאָלדאַטן האָבן זיך געוואַרעמט. מיר האָבן מיט פרייד אָנגענומען די איינלאָדונג צו טיילן מיט זיי די געבאַקטע קאַרטאָפֿל און עס האָט זיך צווישן אונדז פאַרבונדן אַ פרוילעכער שמועס. איך האָב דאָ פאַרקניפט אַ פריינטשאַפט וואָס האָט מיך נאָכגעפאַלגט אין מאַסקווע. צוויי טעג זענען אָנגעגאַנגען כסדרדיקע אויספאַרשונגען און אויפן דריטן טאָג האָט מיר מיין נייער פריינט, דער רויטאַרמיער, געבראַכט די שלעכטע נייעס, אז מען שיקט אונדז אַריבער צו דער דווינסקער טורמע, און אז דאָס איז זייער ערנסט — אזוי ערנסט, אז ער האָט מיך גענומען אויף אַ שפאַציר און געראַטן מיר, אז איך זאָל לויפן. „איך בין פאַר אייך איצט פאַראַנטוואָרטלעך, און דאָך זאָג איך אייך: לויפט — איר האָט ניט וואָס צו פאַרלירן.“ איך האָב אַ טראַכט געטאָן און באַגריפן, אז איך בין טאַקע שנעל אין דענקען, אָבער אין לויפן וועל איך ווייט ניט גרייכן... — און איך בין איצט, שוין אונטער אַ שטאַרקער וואַך, אַנטשידן געגאַנגען אַנטקעגן מיין גורל.

אין דער דווינסקער גרויסער טורמע, הינטער די הויכע, פאַרמויערטע ווענט, האָב איך די ערשטע נאַכט פאַרבראַכט מיט מיינע זיבן מענער אין אַ קאַמער, אזוי קליין, אז אַלע האָבן געמוזט שטיין, בכדי צו געבן די מעגלעכקייט איינעם אָפצורוען זיך אויף דעם שטיינערנעם פּאַל. מען האָט זיך געביטן. אָבער פאַר מיר איז גאַנץ אומדערוואַרטעט אַראַנזשירט געוואָרן אַ ווייך וואַרעם געלעגער: מיין ביאַליסטאַקער פריינט שטערנפעלד האָט זיך אויסגעצויגן און אַרויפגענומען מיך אויף זיך. שוין נישט איין מאָל האָט פאַסירט, אז איך האָב אין די פינצטערסטע מינוטן פון מיין לעבן געפונען אַ שטראַל ליכט... די צווייטע נאַכט האָב איך שוין פאַרבראַכט מיט אַ פרוי, אַ דאָקטאָר פון דווינסקער רויטן־קרייז. זי האָט מיר, מיט איר שוואַכער שטימע, דערציילט, ווי מען האָט איר מאַן, אויך אַ דאָקטאָר, גאַנץ אומדערוואַרט אַרויסגערופן פון דער היים צום קאַמיסאַריאַט און ער איז שוין מער ניט צוריקגעקומען... נאָך דעם האָט מען אויך זי צוגענומען פון שטוב און מען האַלט זי דאָ. אין דער היים זענען פאַרבליבן צוויי

חיהלע גראבער

קינדער, איינער צען און איינער צוועלף יאָר אַלט. מיר האָבן גערעדט זיצנדיק אויפן האַרטן די, אָנגעשפּאַרט אָן דער קאַלטער וואַנט. די נאַכט איז צוגעפאַלן און די פינצטערניש האָט אָנגעהויבן שווינדלען פאַר די אויגן. די שטילקייט אַרום האָט געסודעט פון טויט. דער זיינער אויפן מאַרקפּלאַץ האָט אויסגעשלאָגן צוועלף, ווען איך האָב דערהערט ווי אַן אויטאָמאָביל האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים טויער... אין דעם זעלבן מאָמענט האָב איך דערזען ווי די קלייניקע צארטע פיגור פון דער פרוי איז אויפגעשפרונגען און מיט איר גאַנצער קראַפט האָט זי זיך צוגעדריקט צו דער וואַנט. איך האָב זיך אַ צי געטאָן צו איר און דערהערט איר שוואַך הייִ זעריק קול: „ש-ש-שאַ“!... דאָס בלוט איז מיר פאַרפרוירן געוואָרן! אין עטלעכע מינוט אַרום האָב איך דערהערט פון צווייטן צימער, וווּ ס'זענען געווען ביז אַ הונדערט אַרעסטירטע, ווי מען רופט אויס נעמען. נאָך דעם האָב איך גע-הערט ווי די מאַשין איז אָפּגעפאַרן און כ'האָב דערזען ווי דער שוואַכער שאָטן פון דער פרוי האָט זיך מאַכטלאָז אַראָפּגעלאָזן אויף דער ערד... קורץ נאָכדעם האָט זי אויסגעבראַכן אין אַ שטיל פאַרשטיקט געוויין. די ערשטע גרויע פאַרטאָ-ניקע שייַן איז געפאַלן אויף איר בלייך, מיד פנים ווען זי האָט אַרויסגעזאָגט: „פונקט אזוי יעדע נאַכט... און אינדערפרי דערווייט מען זיך ווער די קרבנות זענען געווען“. דריי טעג האָב איך פאַרבראַכט דאָרט מיט דער פרוי, געטיילט מיט איר די זופּ וואָס מען פלעגט איר שיקן פון דער היים און געלייענט די צעטלעך פון די קינדער, וואָס זענען געווען פאַרשטעקט אינעם דעקל פון דעם טערמאַז. און דריי נעכט האָבן מיר ביידע מיט אַ פאַרהאַלטענעם אָטעם און פאַרפרוירן בלוט זיך צוגעהערט צום צופאַר און אָפּפאַר פון דעם „טויט־אויטאָמאָביל“.

ס'האָבן זיך געצויגן טעג פון אויספאַרשונגען, ביז אַ פרימאָרגן ווען איך האָב דערהערט ווי מען האָט אָנגעהויבן אויסצורופן נעמען פון מיין גרופע. דאָן האָב איך דערהערט מיין נאָמען. מייע אברים זענען ווי פאַראַליזירט געוואָרן און כ'האָב דערפילט, אַז איך שטאַרב אָפּ. מייע אויגן האָבן עפעס געזען, מייע אויערן האָבן געהערט, אָבער דער געדאַנק האָט זיך אָפּגעשטעלט און מייע פיס זענען געטראָטן אין אָפּגרונט. און דאָן האָט זיך צו מיר דערטראָגן עפעס ווי פון אַן אנדער ווייטער וועלט: „איר זענט פריי צו גיין אין אַלע פיר עקן“.

מיט אַ פאַק פאַפירן אין מייע הענט האָבן מיך מייע טריט לאַנגזאַם דערפירט צום טויער פון דער טורמע. אויף דער צווייטער זייט פון טויער האָבן מיך באַגעגנט אַ גרופע יונגע פריילינגס. מ'האָט מיך געקושט, מ'האָט מיר דערלאַנגט בלומען און פעק-לעך עסנוואַרג; איך בין נאָך אַלץ געווען ווי אין אַ טראַנס. דער ערשטער קלאַרער

געדאנק מיינער איז געווען: דאָס איז וואָס סטאַניסלאַווסקי מיינט מיט זיין טעאָר־
 ריע פון „לעבן און אמת“. איך האָב אזוי נאטירלעך און שטאַרק איבערגעלעבט
 דעם געפיל פון טויט, אז ס'איז מיר שווער געווען צו קומען צוריק צום לעבן.
 איינע פון די מיידלעך איז געווען די שוועסטער פון מיין נייעם פריינט, דעם
 רויטארמייער, וועלכער האָט איר געלאָזט וויסן וועגן מיר און געבעטן, זי זאָל זען
 צו טאָן וואָס נאָר מעגלעך פאַר מיר. איך בין באַפרייט געוואָרן צוזאַמען מיט
 בלוזי פינף פון די מענער. די צוויי קריסטן, די דייטשן, האָבן שוין מער קיינמאָל
 נישט געזען די ליכטיקע וועלט. איינער פון די פינף איז פאַרבליבן אין דווינסק
 און די איבעריקע זענען אַריין אונטער מייע פליגל. איך האָב געקראָגן ביי די
 מיידלעך באַן־בילעטן און צדה־לדרך און איך בין אוועק מיט „מיינע מענער“
 קיין מאַסקווע.

איך בין אַראָפּ פון באַן און גלייך אוועק צו דער „הבימה“. דאָרט האָב איך
 געטראָפן מיין חבר משה הלוי, וועלכער האָט שוין געהאַט אויפן האַנט כל מיני
 פאַפירן מיט אונטערשריפטן פון סטאַניסלאַווסקין, לונאַטשאַרסקין און אַנדערע,
 און מיט דעם אַלץ האָט ער באַדאַרפט נעמען די נאָענטסטע באַן קיין דווינסק, בכדי
 מיך צו באַפרייען. אויך דאָס איז געווען אַ דאַנק דעם געוויסנהאַפּטן רויטארמייער,
 וועלכער האָט טעלעגראַפיש געלאָזט וויסן אין דער „הבימה“ וועגן מיין אַרעסט.

איך בין אַראָפּגעקומען פון „אויסלאַנד“ מיט אַ פאַר הויכע פאַרשנורעוועטע
 שיד פון ווייסע לעדער מיט שוואַרצן לאַקיר; אין אַ זייער עלעגאַנטן קאַסטיום
 פון גראַנאַט־שטאַף מיט נאָרקעס באַפּוצט און גענייט ביים בעסטן שניידער מע־
 טעליז; אין אַ שיינעם הוט געקויפט אין פראַנצויזישן „סאַלאַן“ ביי מאַראַם גאַט־
 ליב, וואָס פלעגט אייך באַגעגענען מיט אַ „באַנזשור“, באַגלייטן מיט אַ „רעוואַר“
 און פאַרקויפן אייך היטעלעך, ווייל „סע שיק“ און „סע קאַמעליעפּאַ“. צו דעם
 האָב איך נאָך אַראָפּגעבראַכט מיט זיך אַ פאַר גרויסע, לאַנגע, שווערע אווירינגלעך,
 אויסגעזעצט מיט זאַפירן און עכטע דימענטן — דאָס איז באמת געווען אַן אַנטיק.
 טאַקע אין דעם גאַנצן אַנטוועכי האָב איך, אַנב, באַגעגנט דאָס ערשטע מאָל דעם
 נאַטשאַלניק פון דער דווינסקער טורמע, — איך האָב נאָך צו דעם אַלעמען גע־
 האַלטן מיין גיטאַרע אין דער האַנט און געזונגען אַ ראַמאַנס, צו וועלכן די אַרעסט־
 טאַנטן האָבן זיך צוגעהערט. איך קען זיך איצט אַליין ניט אָפּגעבן קיין די־וואַשבון
 פאַרוואָס איך האָב זיך אזוי געהאַלטן. אפשר בכדי צו באַווייזן, אז איך בין טאַקע
 אַ שוישפּילערין און אפשר איז עס געווען אַ מין זאָרגלאַזיקייט. אַ פאַקט איז, אז
 מיט דער דערציילונג בין איך אַריינגעפאַלן אין דער סטודיע און די גאַנצע דראַ־

חיהלע גראבער

מע פון די לעצטע וואָכן איז פארוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאָמעדיע. איך געדענק אויך ניט ווי לאַנג איך האָב געטראָגן די שיד מיט דעם היטעלע... ס'האָט זיך ניט אַריינגעפאַסט אין דער צעשטערטער מאַסקווע.

מיין פאָטער מיט מיין מומע און די קינדער — איר זון עלִינקע און מיין סווינע געניטשקע — זענען אין אַ קורצער צייט אַרום אַרויסגעפאָרן טאַקע קיין ביאַליסטאָק. איך בין צום ערשטן מאל געבליבן אינגאַנצן אַליין. אַלס מיטגליד פון אַרטיסטן־פאַרײן האָב איך באַקומען די דערלויבעניש אויף אַ גרויס צימער, אָבער נאָך דעם פולן רייכן הויז פון מיין פאָטער איז דאָ געווען פּוסט און אָרעם. מער פון אַלעמען האָט מיר געפּעלט מיין קליינע געניע. איצט ערשט האָט זיך פאַר מיר אָנגעהויבן די אמתע עלנט און די פּולשטענדיקע אָרעמקייט. די ערשטע צייט נאָך זייער אַוועקפאָרן פלעג איך שטיין אין דער ריי נאָך דער זופ פון קאָאָ־פּעראַטיוון רעסטאָראַן מיט די קאַרטלעך פון דער קליינער געניע. אַז דאָס האָט זיך געענדיקט, בין איך אַריבער צוזאַמען מיט דער גאַנצער גרופּע אויפן „פּאַיאָק“ שוואַרצן ברויט וואָס מען פלעגט באַקן אין דער קיך פון דער סטודיע. די ווייניגערן 1921/1920/1919 זענען געווען שרעקלעכע ווינטערן. אַרום איז געווען פּראָסט און הונגער און אינעווייניק אין דער סטודיע איז געווען פּוסטקייט און יאוש. די אַלע קינסטלערישע דערפאַלגן האָבן קיין פּובליקום צו דעם „קאַסעלע“ ניט געבראַכט; קיין העברעיש האָט מען ניט פאַרשטאַנען. און אין אָט דער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן די ווונדערלעכע, גרויסע ספּעקטאַקלען אין ייִדישן קאַמער־טעאַטער, פּשוט טאַקע אויף מאַמע־לשון. דאָרט האָט מען האַרציק געלאַכט פון שלום־עליכמען און מען איז אַרויס פון זיי מיט אַזאַ לייכטן געמיט, און דאָ ביי אונדז האָט מען געוויינט אויפן הורבן פון בית־המקדש און מען האָט האַפּענונגלאָז געזוכט משיח... דאָס איז געווען „דער אייביקער ייד“ פון ד. פינסקי אין דער ערשטער אויפפירונג פון אַ רעזשיסאָר מיטן נאָמען מטידיעלָאָוו. אין רעפּערטואַר זענען שוין געווען צוויי פּראָגראַמען: דער אָוונט פון איינאַקטערס און „דער איי־ביקער ייד“. אָבער קיין עולם איז ניט געקומען. די אומצופרידנקייט פון דער גרר־פּע האָט ווידער געבראַכט נעכט פון דיסקוסיעס, פּאָדערונגען, רעזינגאַציעס. נחום צמח האָט ווידער גערעדט און שוין צום וויפּלטן מאל געענדיקט מיט די ווערטער: „איר וועט נאָך זען ווי הונדערטער מענטשן וועלן שטיין אין דער ריי נאָך ביי־לעטן“. אָבער דערווייל האָט ער באַשלאָסן, אַז נאָר ווען עס וועלן זיין אין זאַל ווייניקער פון זעקס מענטשן וועט מען אַנאַנסירן, אַז „צוליב טעכנישע סיבות מוז מען אָפּלייגן די פּאַרשטעלונג“... און די צוויי ווינטערן זענען אַדורך בלוזי מיט „טעכנישע סיבות...“.

דוד איסק'ל

מען האָט שוין אין דער צייט געאַרבעט אויפן „דיבוק“ פון ש. אַנ־סקי. די אַרבעט איז אָבער גענאַנען לאַנגזאַם און שווער. סיבות זענען געווען צוויי: ערשטנס האָבן מיר ניט געהאַט גענוג מענטשן פאַר דער גרויסער פּיעסע און צווייטנס האָט זיך די קראַנקייט פון י. ב. וואַכטאַנגאַוו אַלץ מער און מער פאַרשטאַרקט. דערפאַר טאַקע האָט געדויערט דריי יאָר ביז מען האָט פאַרענדיקט דעם „דיבוק“. איך האָב אויך דאָ געשפּילט בלוז קליינע ראָלן. אין ערשטן אַקט האָב איך געשפּילט די יידענע וואָס רייסט זיך אַרײַן צום אַרון־קודש מיט אַ יאָד מער, בעטנדיק רחמים פאַר איר טאַכטער! ... איז פון דעם עפּיזאָד געוואָרן אַ גרויסע ראָלע אויף וועלכער די גאַנצע פרעסע האָט זיך אָפּגעשטעלט און ביים פּובליקום איז עס פאַרבליבן אין זכרון — דוכט זיך מיר — אויף אייביק. אין צווייטן אַקט האָב איך געשפּילט די אַלטע וואָס האָט שוין „פּערציק יאָר ניט געטאַנצט“ ... דאָ האָב איך געשפּילט ערלעך, אָבער כ'האַב גאָרניט געשאַפּן. איך האָב געזען אין דער ווילנער טרופּע אַ קינסטלערין, פּאָלאַ וואַלטער האָט זי געדויערט, און כ'האַב ערשט דאַן געזען אויף וויפּל איך האָב גאָרניט געשאַפּן אין דער ראָלע. ווען פּאָלאַ וואַלטער האָט זיך באַוווּזן אין איר טאַנץ אויפּן קבר פון די פאַרשטאַרבענע חתן־כלה איז אַ ווינט דורכגעגאַנגען איבער מיין לויב און איך האָב אַ ציטער געטאַן ווען כ'האַב דערהערט איר קול! — פאַר מיר איז דאָס געווען דער שטאַרקסטער מאָמענט אין זייער אויפּפירונג. די ווילנער טרופּע האָב איך געזען אין ביאַליסטאָק נאָך איידער אונדזער „דיבוק“ איז געווען פאַרטיקט, אָבער מיר האָבן שוין געהאַלטן ביים פאַרענדיקן. און דאָס איז געווען ביי מיין צווייטן באַזוך אין ביאַליסטאָק.

לענגסטע און סטארקסטע

ער „ריבוק“ איז געווען די איינציקע גרויסע פיעסע וואָס וואַכטאַנגאָו האָט מיט אונדז געשטעלט און דערפאַר דערלויב איך זיך דאָ מער אויספירלעך צו באַשרייבן די אַרבעט אונדזערע. דער מחבר פון „ריבוק“, ש. אַניסקי, האָט געהאַט פאַרגעשלאָגן די פיעסע דעם מאַסקווער קונסט־טעאַטער און סטאַניסלאָוסקי איז טאַקע געווען באַגייסטערט און מען האָט שוין אָנגעהויבן אין זייער טעאַטער אַרומצורעדן די ראָלן. אָבער ווען נ. צמח איז געקומען צו סטאַניסלאָוסקי און געזאָגט, אַז די „הבימה“ וויל עס אויפפירן, און ווען ער האָט אָנגעהויבן צו דער־ציילן דעם „נישט־יידן“ וועגן אונדזער וועלט פון חסידיש און לעגענדע, האָט סטאַניסלאָוסקי דערשפּירט מיט זיין גרויסער קינסטלערישער אינטוויזיע, אַז די פיעסע געהערט צו יידן... און ווען ער האָט שפּעטער געזען אַ פּראָבע פון ערשטן אַקט, האָט ער געזאָגט: „ביי אונדז אין טעאַטער איז באַשטימט געוואָרן, אַז די חסידים גייען אָנגעטאָן אין קורצע אויסגעריבענע פּידזשאַקלעך“... אין אַלע לענדער פון דער וועלט האָבן פאַרשידענע מענטשן געשטעלט די פּראָגע: „ווי אזוי האָט וואַכטאַנגאָו — אַ קריסט, געקענט באַגרייפן און באַשאַפן די פאַרוואַרצלטע יידישע לעגענדע?“, און דאָס איז אויך איינע פון די אורזאַכן פאַרוואָס איך וויל זיך אָפּשטעלן לענגער אויף דעם קאפיטל. איך האָב שוין געשריבן דאָ וועגן דעם, אַז וואַכטאַנגאָו איז געווען אַן אַרמענער. דער גורל פון זיין פּאָלק איז זייער ענלעך צו אונדזער יידישן גורל. די אַרמענער זענען אַן אַלט קולטורעל פּאָלק וואָס

חיהלע גראבער

איז געווען אונטער דער הערשאפט און פארפאלגונגען פון טערקיי. די טערקישע סולטאנען האָבן סיסטעמאטיש אויסגעקוילעט די אַרמענער. ס'איז געווען אַ צייט — אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט — ווען די שחיטות פון די טערקן אויף אַר־מענער האָבן אַרויסגערופן פּראָטעסטן פון דער גאַנצער קולטורעלער וועלט. דאָס בלוט פון די מיליאָנען אויסגעקוילעטע האָט געלאָזן אַ שטעמפל אויפן פאַרבלי־בענעם אַרמענישן פּאָלק. די אַרמענער האָבן פון תמיד אָן געהאַט אַ וואַרעמקייט צו יידן. מיט דער דאָזיקער איינגעבוירענער וואַרעמקייט איז וואַכטאַנגאַוו צוגע־קומען צו דער „הבימה“. דער ערשטער עטאַפּ פון דער אַרבעט, באלד נאָך דעם ווי מען האָט געלייענט און אָנגענומען דעם „דיבוק“, איז באַשטאַנען אין דערציילן לעגענדעס, פּאָלקס־מעשהלעך און אין זינגען חסידישע ניגונים. גאַנצע נעכט פלעגן אַוועקגיין אין דער וועלט פון אַלטן, ייִדישן, חסידישן שטעמל.

וואַכטאַנגאַוו האָט זיך געפילט היימיש אין דער אַטמאָספּערע אונדזערער און ער האָט ליב געקראָגן אונדזערע חסידישע ניגונים; ליב געקראָגן, זיך איינגע־לעבט אין זיי און האָט שוין גוט געזונגען אונדזערע ניגונים. עס איז אַ פּאַקט, אַז די ניואַנסן אין די ניגונים, פונקט ווי די אינטאַנאַציעס פון די רייה, איז די שאַפונג פון וואַכטאַנגאַוו. לויט דעם סיסטעם פון סטאַניסלאַווסקי הייבט אַן אַס־טיאָר ניט אָן פון רעפּעטירן און אַ רעזשיסער הייבט ניט אָן פון אויפפירן די פּיעסע, ביז מען ווערט ניט פּאַרטיק מיט דעם טעקסט: מען זוכט די אידעע וואָס דער אויטאָר האָט געוואָלט אַרויסברענגען מיט זיין ווערק; דאָן זוכט מען די הויפט־אַקציע פון יעדן אַקט; נאָכדעם, דעם זין פון יעדן איינציקן טייל פונעם אַקט און אויך וואָס עס געפינט זיך אין צווישן די שורות (געדאַנקען באַהאַל־טענע, ניט אַרויסגעזאָגטע). ערשט דאָן הייבט מען זיך אָן גריבלען אין דער אויפגאַבע פון יעדן שווישפּילער באַזונדער, און ניט נאָר אין דער אויפגאַבע זיך נער, נאָר אין זיין לעבן, ביז ער איז צוגעקומען צו דער סיטואַציע פון דער ראַלע אין דער פּיעסע. ערשט דאָן הייבט זיך אָן די אַרבעט מיט יעדן שווישפּילער באַ־זונדער, נאָכדעם מיט די צוויי וואָס האָבן אַ דיאַלאָג צווישן זיך, און אַזוי פאַרגרעסערט מען און מען פאַרברייטערט די אַרבעט ביז צו אַ גאַנצן אַקט. וואַכ־טאַנגאַוו האָט קיינמאָל ניט געגעבן קיינעם פון די שווישפּילער קיין אינטאַנאַציע, אָבער ער פלעגט אַזוי לאַנג אַרבעטן מיט אַ שווישפּילער, אַליין זוכן און דער־פלערן, ביז מען האָט געפונען דעם ווירקלעכן זין פון דער אויסטייטשונג.

ווי געזאָגט, איז וואַכטאַנגאַוו אין דער אַרבעט געווען אַ טרייער נאָכפּאָלגער פון זיין גרויסן מייסטער סטאַניסלאַווסקי. אָבער באלד נאָך דער רעוואָלוציע האָט

זיך אָנגעהויבן אַ טענדענץ צו פאַרניכטן אַליין פון דעם נעכטן און אָנהייבן אַ נייעם „היינט“. דאָס אַלטע מוז פאַרנעסן ווערן און דאָס לעבן הייבט זיך אָן אויפדאָסניי. די זעלבע לאַזונג איז אויך געווען פאַרן טעאָטער. אין דער זעלבער צייט איז וואַכטאַנגאָוו אַרויס מיט זיין פּראָקלאַמירונג, אַז: די טעאָריע פון סטאַניסלאַווסקי מוז בלייבן ווי אַ פּונדאַמענט אין טעאָטער פאַר אַלע צייטן! „לעבן“ און „אמת“ זענען אייביק, — בלויז די פאַרם און דער ריטם בייטן זיך. סטאַניסלאַווסקי האָט אָנגעהויבן זיין אַרבעט אין אָנפאַנג פון אונדזער יאָרהונדערט, נאָך איידער די מאַשין האָט אָנגעהויבן צו רעגירן די וועלט און ווען באַנען זענען נאָך גענאָנגען מיט אַ שנעלקייט פון 25 מייל אַ שעה... ס'איז געווען אין דער צייט ווען טשער-כאַווּם „שוועסטער“ האָבן בלויז געקענט חלומען פון מאַסקווע; ווען פרויען פלעגן אָפּשטאַטן לאַנגע וויזטן; ווען אַ מיטיק פלעגט דויערן אַ פיר שעה. ס'איז געווען אין אַ צייט, ווען אַ סך מענטשן האָבן בלויז געקענט טרויערן פון אַ גראַד-מאָפּאָן און די קאָטערינקעס אויף די גאַסן פלעגן צוציען אַ גרויסן עולם. עס איז געווען די צייט ווען „פּרילינס“ האָבן געזיפצט אין בענקשאַפט נאָך אַ פּרילינג-ווינטל אין מיטן ווינטער. עס איז געווען דאָן נאַטירלעך, אַז סטאַניסלאַווסקי, זוכנדיק „לעבן“ און „אמת“ אין טעאָטער, האָט שטענדיק גערעדט וועגן רונדע, פּלאַסטישע ליניעס, וועגן לאַנגע פּויעס, וועגן טיפע זיפצן, זאַנפטע שטימען, פּיר נע באַנעמונג — אין קורצן: „גראַציעו לעבן“. ער איז דאָן טריי געווען צום לעבן פון יענע מענטשן און צום ריטם פון יענער צייט.

וואַכטאַנגאָוו, אָבער, איז אַרויסגעקומען פון קעלער נאָך די מעתלעטן פון בירגערקריג און האָט דערהערט דורך זיין פענצטער דעם זיגרייכן מאַרש און די יובלדיקע שטימען פון דער רויטער אַרמיי און אין דעם זעלבן מאָמענט האָט אין זיין מוח אַ בליץ געטאָן דאָס וואָרט „ריטם“! און שוין צו די ערשטע פּראָבן זיינע אין דער „רויטער מאַסקווע“ האָט ער געבראַכט די אידעע פון „נייעם ריטם“ און „נייע פאַרם“. אַנשטאַט דעם סוביעקטיוון זיפץ פון דעם אינדיווידום האָט זיך דערהערט דער קאָלעקטיווער ווייבראָך פון אַ פּאַלק; אַנשטאַט די רויקע פּלאַסטישע באַוועגונגען האָט מען דערזען אָפּגעהאַקטע זשעסטן, געבויענע פּיר-גורן מיט שטאַרקע הענט, וואָס האָבן געפּאָדערט זייער רעכט אויף אַרבעט. דער דאָמינרנדיקער צייכן פון נעכטן איז געווען „לעגאַטאָ“ פון וואַלץ. דער דאָמינרנדיקער ריטם פון היינט איז „סטאַקאַטאָ“ פון מאַרש. די נאַטור אַליין האָט אָפּגעהילכט מיט אַנדערע קלאַנגען און דאָס לעבן אַליין האָט אָנגענומען אַן אַנ-דער פאַרם. אָבער לעבן אַליין איז בלויז „רעאַליזם“, — וואַכטאַנגאָוו איז דורך רעאַליזם צוגעקומען צום סימבאָליזם. וואַכטאַנגאָוו האָט די לעגענדע פון ש. אַנ-

חיהלע גראָבער

סקי צעטיילט אויף צוויי וועלטן: די וועלט די רייכע און די וועלט די אָרעמע. דאָן האָט ער געשאפן אַ גאַנצע ריי פיגורן וואָס האָבן סימבאָליזירט די אָרעמע וועלט, און אַלע פיגורן פון דער רייכער וועלט זענען דערהויבן געוואָרן צו סימבאָלן דורך דער נייער פאָרם. דאָן האָט ער געפונען די שאַרפע אָפגעהאַקטע זשעסטן, וועלכע האָבן אונטערגעשטראַכן דעם נייעם ריטם פון דער נייער צייט. און דורך דעם אַלעמען איז געשאפן געוואָרן דער ספּעקטאַקל וואָס האָט באַאיינפלוסט ניט בלויז דאָס רוסישע טעאַטער, נאָר אויך די טעאַטערס פון אייראָפּע און אַמעריקע, וווּ די הבימה האָט שפּעטער געשפּילט.

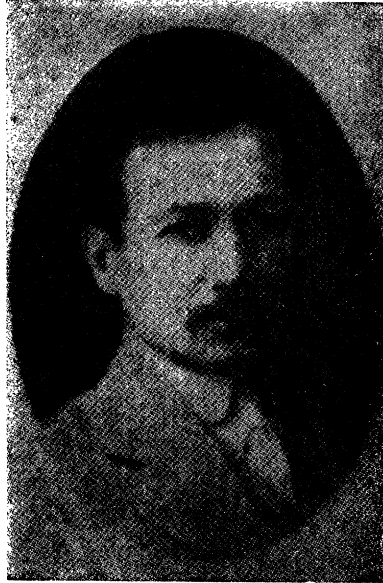
יולי ענגעל — מ. פ. גנעסין

ס איז געווען מיט אונדז נאך א קינסטלער, חוץ וואכטאנגאוון, וועלכער האָט אַ סך בייגעטראַגן צום גרויסן דערפאַלג פון „דיבוק“ און זיין נאָמען איז יו ל י ע נ ג ע ל. יולי ענגעל איז געווען איינער פון דער גרופע יונגע יידישע קאָמפּאָזיטאָרן, אַ נאָענטער פריינט פון ש. אַניסקי און איינער פון די ערשטע זאַמלער פון אונדזער יידישן פּאָלקסליד. אין אָנפאַנג פון אונדזער יאָרהונדערט זענען שוין די פרימיטיווע פּאָלקס־שאַפונגען פון אַ סך פעלקער געזונגען געוואָרן אויף גרויסע קאָנצערט־בינעס פון באַרימטע זינגער. אונדזער יידיש פּאָלקסליד, אָבער, איז נאָך דאָן געווען באַטראַכט אַלס אַ שאַפונג פון און פאַר דעם פשוטן פּאָלקס־מענטש. און די לידער זענען געזונגען געוואָרן פון דינסטמיידלעך אין די קיכן, פון גאַסן־זינגער אין די הויפן, פון אַרבעטער אין די פאַבריקן. אין די יאָרן 1906, 1907, 1908 האָט די עטנאָגראַפישע געזעלשאַפט אין פעטערבורג סובסידירט אַ גרופע יונגע קאָמפּאָזיטאָרן, וועלכע זענען אַרומגעפאַרן איבער רוסישע שטעט און שטעטלעך צו זאַמלען אונדזערע פּאָלקס־אויצרות. די גרופע איז באַשטאַנען פון יוסף אַהרון, וועלכער איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן אַזוי באַרימט געוואָרן מיט זיין „העברעישע מעלאָדיע“, מילנער, קריין, סאַמינסקי און יולי ענ־געל. יולי ענגעל האָט געזאַמלט לידער, באַאַרבעט זיי און אינספּירירט פּראָפּעסיאָ־נעלע זינגער אַרויסצוברענגען די לידער פאַר דעם גרויסן פּובליקום. אין 1919, צו דער צייט ווען די הכימה האָט אָנגענומען דעם „דיבוק“, איז יולי ענגעל שוין געווען באַרימט אין די מוזיקאַלישע קרייזן פון מאַסקווע. און טאַקע ביים סאַמע אָנפאַנג פון דער אַרבעט אויפן „דיבוק“ האָט נחום צמח איינגעלאָדן דעם יידישן קאָמפּאָזיטאָר צו שרייבן די מוזיק צו דער גרויסער פּאָלקס־לעגענדע. און דאָס איז געווען אַ גליקלעכער צופאַל, ווייל י. ענגעל איז אַ סך אַרומגעפאַרן מיט ש. אַניסקי, וועלכער האָט געזאַמלט לעגענדעס. ענגעל האָט געהאַט צו דערציילן אַ סך עפֿי־

חיהלע גראָבער

זאָרן פון די רייזעס זייערע, און איינעם פון זיי וויל איך דאָ איבערנעבן, ווייל ער שפיגלט אָפּ אזוי קלאָר די באַציונג צום פּאָלקסליד אין יענע יאָרן.

יולי דמיטריעוויטש ענגעל

ענגעל און אַנ־סקי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין אַ קליין שטעטל אויף שבת. פרייטיק אינדערפרי איז ענגעל אַרויס איבערן שטעטל אויף אַ שפּאַציר. גייענדיק אזוי, האָט ער דערהערט פון אַן אָפּן פענצטער אַ יידיש ליד. ער איז צוגעגאַנגען, אַריינגעקומט, און דערזען אַ דינסטמידל אין קיך, האַקנדיק פיש און זינגנדיק אַ ווונדער־שיין פּאָלקסליד. ער האָט איר אָפּגעגעבן אַ פּאָר קאַמפּלימענטן און געזאָגט, אַז ער וואָלט זייער וועלן זיך טרעפן מיט איר און הערן איר זינגען. ווען ער האָט איר געזאָגט, אַז ער קומט פון פעטערבורג און אַז דער צוועק פון זיין באַזוך דאָ איז טאַקע צו זאַמלען און פאַרשרייבן וואָס ער וועט הערן, האָט דאָס מידל מיט גרויס פרייד איינגעלאָרן אים אויף דעם זעלבן פרייטיק־צירנאַכטס צוגאַסט. ענגעל האָט די בשורה געבראַכט צו אַנ־סקין און אין אָונט זענען זיי ביידע אַוועק אַהין. אין קיך ביים אויוון און אַרום טישל זענען געזעסן מיידלעך און בחורים, געקנאַסט

יאַנדרעס און געוואָרפן פאַרשעמטע בליקן אויף די געסט. ענגעל האָט פאַרגע-
שטעלט זיין פריינט און האָט געבעטן דאָס מיידל צו זינגען. אָבער... ווי געוואָל-
דיק איז געווען זיין פאַרלעננהייט, ווען די פרייליך האָט אַרויסגעווייטשעט אַן אַריע!
— ענגעל האָט אָנגעהויבן צו שטאַמלען: „ניין, ניין, ביטע, זינגט דאָס ליד וואָס
איר האָט געזונגען אינדערפרי...“, אָבער אויף דעם האָט דאָס מיידל אַ באַליר-
דיקטע אַ זאָג געטאָן: „איר זאָלט ניט מיינען, אַז אַ דינסטמיידל ווייס ניט וואָ-
סערע לידער זי דאַרף זינגען פאַר פעטערבורגער געסט.“

אין 1919, ווען איך האָב ענגעלן געטראָפן צום ערשטן מאל, איז ער אַלט
געווען אַ יאָר פערציק. ער איז געווען פון מיטעלן וווס, מיט אַ ביסל אַ קיילעכיקע
פלייצע, ווי אַ בחור וואָס איז אַ סך געזעסן איבער דער גמרא. ער האָט געהאַט
אַ פיינעם שוואַרץ-געקרויזטן קאָפּ, אַ פאַר שוואַרצע אויגן וועלכע האָבן תמיד גע-
ברענט מיט אַ חסידיש פייער פון גלויבן און שעפּערישן גייסט. ער האָט אויס-
געזען ווי אַן אַריענטאַלישער ייד, כאָטש ער איז אויסגעוואַקסן און דערצויגן גע-
וואָרן אין אַן עכט-רוסישער סביבה און געקראָגן זיין בילדונג פון די גרעסטע
רוסישע קאָמפּאָזיטאָרן. די פרוי ענגעל איז געווען אַ זייער באַנאַבטע פיאַניסטין,
אַ ווונדערלעכע פּערזענלעכקייט, אַ גוטע נאַטור, פּיין און איידל. זיי ביידע מיט
די צוויי טעכטער זייערע האָבן געלעבט אין פּולער האַרמאָניע. די פרוי ענגעל
איז געווען אַ טיפּ פון אַ דאָרפס-פּרוי און מען האָט זיך ביי זיי געפילט מער אין
אַ דאָרפיש ווי אין אַ שטאָטיש הויז. יולי ענגעל איז געווען פּולשטענדיק רוסיפּיר-
צירט און דאָך האָט ער, סיי אויסערלעך סיי אינערלעך, אָפּגעשפּיגלט אַלע אייגנ-
שאַפטן פון זיינע אורעלטערן און אָפּגעקלונגען מיט די אומשטערבלעכע טענער
פון זיין אייגן פּאַלס. אויף וויפּל איך פאַרשטיי, האָט די אַרבעט מיט אונדז אויפ-
געוועקט אין אים דעם פאַרבאָרגענעם געפיל פאַר חסידיש. אין דער „הבמה“ פלעגן
מיר איינאַרדענען ספּעציעלע אָונטן געווידמעט דער פּאַלקס-לעגענדע און דעם
חסידישן ניגון. יעדער איינער פלעגט ברענגען צום „חסידישן טיש“, וואָס נאָך
ער האָט געדענקט. עס איז כּדאי צו פאַרצייענען, אַז דער לייטמאַטיוו אין „די-
בוק“ איז דער „שיר-השירים“, און דאָס איז די גרויסע קאָנטריבוציע וואָס מרים
עליאַס האָט אַריינגעבראַכט און מיט וועלכער זי האָט אַזוי טיפּ געריירט יעדן
איינעם פון אונדז שווישפּילער און אויך וואַכטאַנגאַוון, ענגעלן און שפּעטער דאָס
נאַנצע פּובליקום. אין די אָונטן אונדזערע האָט מען געקאָנט זען ווי אַזוי דער
פאַרפּולקאַמטער קאָמפּאָזיטאָר ענגעל פלעגט ווערן פאַרוואַנדלט אין אַ יונגן סטור-
דענט, וועלכער איז דורשטיק נאָך יעדעם ביסל ווייסן פון וועמען ניט איז פון
אונדז. ס'איז אומפאַרנעםלעך ווי דער מענטש פלעגט זיך אָנצינדן און ווי זיינע

סינדיש-ברענענדיקע אויגן פלעגן לייכטן מיט עקסטאז. כאָטש ענגעל האָט ניט געשטאַמט פון חסידים האָט ער דאָך פאַרמאָגט דעם אמתן חסידישן ברען. הויך דעם האָט ענגעל פאַרמאָגט אַן איינגעבוירענעם טאַלאַנט פאַר טעאַטער. דאָס האָט ער אַזוי בולט אַרויסגעוויזן אין דעם אופן ווי אַזוי ער האָט אַרקעסטרירט די „דיבוק“־מוזיק. ער האָט יעדן הויפט־כאַראַקטער פּערזאָניפּיצירט אין אַן אינסט־רומענט: דער טיף־טראַגישער חנן האָט ביי אים אָפּגעקלונגען אין די ווייך־טיפּע טענער פון דעם טשעלאָ; דער לייכטער טאַנץ פון די יינגסטע מיידלעך איז געווען אונטער די קלאַנגען פון דער פלייט; די אָנגעבלאָזענע מחותנים האָבן זיך באַ־וועגט אונטער די אָפּגעהאַקטע טענער פון טאַפּלכאַס.

א סך מוזיקער האָבן שוין אָנגעהויבן צונויפּזאַמלען אונדזערע פּאָלקסלידער. די שוואַכערע פון זיי האָבן בלוז פאַרצייכנט די מעלאָדיע. אייניקע פון די בע־סערע קאָמפּאָזיטאָרן האָבן אויסגעפונען, אַז אונדזער פּאָלקס־מעלאָדיע איז צו פרימיטיוו פאַרן „פּיינעם“ צוהערער און זיי האָבן מאָדערניזירט דאָס ליד אַזוי, אַז עס האָט פאַרלאָרן דעם כאַראַקטער פון אַ פּאָלקס־שאַפּונג און דערהרגעט דאָס ליד. יולי ענגעל איז געווען דער, וואָס האָט תּמיד אָפּגעהיט די שיינע ריינע מע־לאָדיע און געגעבן אַ גוטן פּיאַנאָ־אַקאָמפּאַנימענט, אָדער אַן עכטידישע אַרקעס־טראַציע, ווי דאָס איז אין „דיבוק“. יולי ענגעל האָט ניט בלוז געזאַמלט די פּאָלקסלידער, נאָר אויך פּאָפּולאַריזירט זיי. וואָס פאַר אַ טריומף איז עס געווען, ווען דאָס פרימיטיווע, באַשיידענע פּאָלקסליד האָט צום ערשטן מאָל אָפּגעקלונגען אויף דער גרויסער אילומינירטער בינע איינגעהילט אין זייד און טויל און פאַר־שימערירט פון עכטע דימענטן. אַזוי האָט אונדזער ליד אַרויסגעטראָגן די איינ־טערנאַציאָנאַלע זינגערין איזאַקערע. דאָס איז געווען אַ טריומף פאַר די אומבאַקאַנטע שעפּער פון די פּערל, און פאַר איזאַקערע איז עס געווען אַ שטיק „מזל“, ווייל ס'איז דאָך געווען אונדזער פּאָלקסליד וואָס האָט זי געמאַכט אַזוי באַרימט און באַליבט. מיין פּריינטשאַפּט מיט יולי דמיטריעוויטש ענגעל האָט זיך באַזירט אויף אונדזער בשותפותדיקן דראַנג צו אַנטוויקלען די אָנערקענונג פון ליד און חסידישן ניגון. ער האָט פאַר אונדזער גרופּע אויסגעדריקט זיין פולן גלויבן אין מיין צוקונפּט אַלס פּאָלקס־זינגערין, נאָך אַ סך פּריער ווי איך בין געווען צוגעגרייט צו דער קאַריערע. ער האָט געטאָן אַלץ מיך צו דערמוטיקן: ער האָט געאַרבעט מיט מיר פּריוואַט; ער האָט איבערצייגט די פּרוי ענגעל, אַז זי מוז מיר אַקאָמפּאַנירן (פּרוי ענגעל האָט געליטן פון מורא פאַר פּובליקום); ער האָט מיר געווירמעט די ערשטע צוויי קאָמפּאָזיציעס צו די לידער פון ח. נ. ביאַ־ליק: „מנהג חדש“ און „אחת שתיים“. ער האָט איינגעלאָרן מיין געזאַנג־פּראַפּע־

סאָרין און זי איז געזעסן אין דער ערשטער ריי. דער זאָל (אמת אַ קליינער) איז געווען פול און מיט דעם אַלעם איז מיין ערשטער אויפטריט געווען אַ פּולשטענדיג דיקער דורכפאל! אָבער דאָס האָט נישט געשטערט דעם סענסיטיוון גייסט — ענ-געלן — פּאַרצוועצן אונדזער אַרבעט. ער האָט געגלייבט מער אין זיין אינטוויזיע ווי אין פּאַקטן. אַ סך יאָרן זענען פּאַריבער, ביז דער חלום מיינער איז געוואָרן וואָר! ...

באַלד נאָך דעם ווי מיר האָבן פּאַרענדיקט די אַרבעט אויפן „דיבוק“, איז ענגעל אַרויסגעפּאַרן קיין אַרץ-ישראל. די „הכימה“ האָט איינגעלאָרן דעם באַרימטן קאָמפּאָזיטאָר אַלעקסאַנדער קרין און אויך מיכאַיל פּאַביאַנאָוויטש גנעסין, וועל-כער האָט זיך ערשט צוריקגעקערט פון פּאַלעסטינע. מ. גנעסין האָט געבראַכט זיינע לעצטע נייסטע קאָמפּאָזיציעס — קלאַנגען פון מזרח. ער האָט מיט זיי אַריינגעבראַכט אַ פּולשטענדיק נייעם טאָן. עס איז געווען ניי סיי לויט דעם קלאַנג פון דער מעלאָדיע גופא, סיי לויט דער אולטראַ-מאָדערנער באַאַרבעטונג. איך בין שוין דאָן געווען צוגעגרייט אויפצונעמען די לידער מוזיקאַליש, אָבער זיי זענען געווען פּרעמד פאַר מיר און זיי האָבן ניט אָפּגעקלאַנגען אין מיין נשמה, ווי דאָס איז געווען מיטן פּאַלקסליד און מיטן חסידישן ניגון. איך האָב אויך שפּעטער קיינמאָל ניט אויסגענוצט יענע לידער. דאָך זענען די גייסטרייכע שעהן מיט מיר כאַיל פּאַביאַנאָוויטש גנעסין, בעת אונדזער צוזאַמענאַרבעט, פּאַרבליבן טיף אין מיין נשמה. מ. פ. גנעסין איז געווען — ווי אַ סך גרויסע רוסן — איינפאַך, באַ-שיידן און רעזערווירט. אין קאָנטראַסט צו גרויסע מענטשן ביי אַנדערע פעלקער, איז דער רוס רויק, ער בלאָזט ניט פון זיך, ער באַרימט זיך ניט און ווייזט ניט אַרויס זיין סופּעריאָריטעט. ער נעמט אויף זיין פּאַזיציע ווי אַ זעלבסטפּאַרשטענדי-לעכקייט. און די מעלאָדיעס פון גנעסין האָבן אָפּגעשפּיגלט זיין גאַנץ וועזן. זיינע מזרח-לידער זענען טאַקע פּיין, ליריש און וואַרעם. מיינע דערינערונגען וועגן גנע-סינען ברענגען מיך אַריין אין אַ שטימונג פון רו, פון פּרידן. איך ווייס ניט פּאַר-וואָס, אָבער ווען איך טראַכט פון גנעסינען לייגט זיך אויס אויף מיין פנים אַ שמייכל, ווי אַן אָפּשפּיגלונג פון זיין אייביקן קינדישן שמייכל. עס איז אַ פּריי-דיקער געפיל צו פּאַרנאָטירן, אַז מיין קורצע פּריינטשאַפט מיט מ. פ. גנעסין, זיין אויפּמערקזאַמקייט צו מיר, זיין גלויבן אין מיר אַלס צוקונפּטיקע קאָנצערטסיסטן, איז געווען פאַר מיר אַ גרויסע דערמוטיקונג! ...

א ווינטער מיט קאנסטאנטין סערגיעוויטש סטאניסלאווסקי

חום צמה האָט ניט פארפעלט אויסצונוצן יעדן איינעם פון די גרויסע טעאָ-
טער-מענטשן פאַר דער אַנטוויקלונג פון אונדזער גרופע און פון דער
„הבימה“. קאָנסטאָנטין סערגיעוויטש סטאָניסלאָווסקי, דער גרינדער פון דעם מאָסקי-
ווער קונסט־טעאָטער, און דער וועלכער האָט געשאַפן די באַרימטע טעאָריע, איז געווען
דער נאָט פאַר אַלע יונגע סטודענטן אין מאָסקווע. יעדער נייער אָנפאַנג פון אַ טעאָ-
טער-באַוועגונג איז געווען פאַרבונדן מיט סטאָניסלאָווסקי אומדירעקט; שילער
פון אים, אָדער זיינע אַקטיאָרן האָבן געלערנט אין פאַרשידענע סטודיעס, אָבער
אים אַליין — דעם גרויסן מייסטער — איז געווען אוממעגלעך צו באַקומען. די
אַקטיאָרן פון מאָסקווער קונסט־טעאָטער האָבן ניט דערלויבט זייער שעפער צו
צעטיילן זיינע שעפערישע כוחות אין פרעמדע קאָלעקטיוון; עס איז געווען אַ מין
איפערזוכט צו דעם גרויסן לערער.

די ערשטע גרופע, וועלכער עס איז געלונגען צו קריגן סטאָניסלאָווסקי אין
געווען אַ גרופע יונגע אָפּערע־זינגער. פאַרוואָס אָפּערע? ערשטנס, ווייל סטאָניס-
לאָווסקי האָט ליב געהאַט מוזיק. ער האָט — אין זיינע יונגע יאָרן — געוואָלט
ווערן אַ זינגער. ער האָט אונדז געזאָגט: „מיין שטימע קלינגט אַמבעסטן אין
באָדצימער!“ און דערביי פלעגט זיין האַרציק געלעכטער אָפּקלינגען מיט זיין באַס־

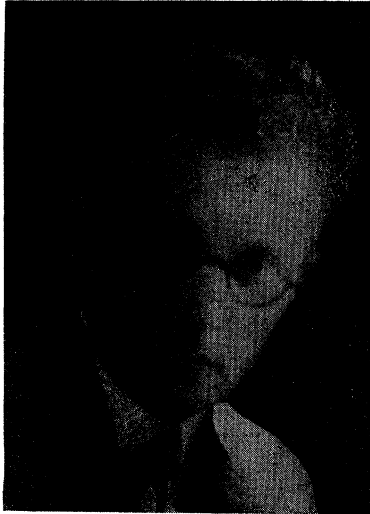
באַריטאָן. צווייטנס, האָט ער זיך פאַראינטערעסירט מיט דער גרופע, ווייל ער האָט ניט געקענט צווען די הילפלאָזיקייט פון די גרויסע זינגער אין די אָפּערעס. ער פלעגט זאָגן: „איך זייך אין דער אָפּערע מיט פאַרמאכטע אויגן“. ווען קאָנסטאַנטין טיין סערגיעוויטש האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן מיט די זינגערס, האָבן זיך אָנגעהויבן הייסע דיסקוסיעס אין די אָפּערע־קרייזן. זינגער האָבן געזאָגט, אז ער וועט דערהרגענען די שטימען, ווייל אַ זינגער דאַרף טראַכטן נאָר וועגן קלאַנג — „זוור־משאַק“... איך האָב געהאַט דאָס גליק צו זען די ערשטע אָפּערע־פאַרשטעלונג אונטער דער רעזשי פון סטאַניסלאַווסקי און וואַכטאַנגאָוו, און ס'איז געווען אַ פריידיקע איבערלעבונג! די אָפּערע אויף וועלכער מען האָט עקספּערערימענטירט איז געווען „יעוונעני אָניענין“. און צום ערשטן מאל האָבן שווישפּילער געבראַכן די טראַדיציע: אָניענין איז דאָ ניט געשטאַנען פאַרן פּובליקום מיט אויסגעשטרעקטע הענט, נאָר מיטן פּראָפּיל צום עולם און אין אַזאַ פּלאַסטישער פּאַזיציע! און טאַטיאַנאַ איז אין איר אַריע ניט געשפרונגען אויף די שפּייץ־פינגער, נאָר האָט רויק זיך אַראָפּגעזעצט אויף דער באַנק. ווי רירנד זענען די זינגער געווען אין זייער איינפאַכקייט, און — אַגב — ווי גוט זייערע שטימען האָבן דערביי געקלונגען!...

נאָך דעם עקספּערערימענט וואָס סטאַניסלאַווסקי האָט געמאַכט מיט דער אָפּערע־גרופע האָט וואַכטאַנגאָוו באַשלאָסן אויסצונוצן אַלע מעגלעכע אופנים צו באַווירקן אים אָנצונעמען די איינלאַדונג פון „וואַכטאַנגאָוו־סטודיע“ און פון דער „הבימה“. אין איינעם אַ טאָג האָט וואַכטאַנגאָוו אַרויסגעזאָגט פאַר צמחן אַ „בלייך־געדאַנק“, אז פאַר די לעקציעס מיט סטאַניסלאַווסקין זאָלן זיך די צוויי גרופעס — די רוסישע און די העברעישע — פאַרייניקן. דער פּלאַן איז אים געלונגען. סטאַניסלאַווסקי האָט זיך אָנגעצונדן און עס האָבן זיך אָנגעהויבן אין אונדזער פּאַיע די פאַרכישופטע זונטיקן!

יעדן זונטיק אין דער באַשטימטער שעה האָט זיך די פּאַיע פון אונדזער טעאַטערל אָנגעפילט מיט דער אומרויקער יונגט וואָס האָט אָפּגעוואַרט דעם גרויסן מייסטער! און יעדן זונטיק, מיט דער זעלבער פינקטלעכקייט, האָט דער רוסישער „וואַנקע“ (קוטשער) צוגלאַפּירט און צוגעשטעלט סטאַניסלאַווסקין צום נומער 6 אין קיסלאַווסקי געסעלע. ווי אָפט כ'האָב זיך ניט צוגעקוקט צו אים בעת די פּראָבן, איז דאָך זיין שעמעוודיקע אויפּרעגונג פאַרבליבן פאַר מיר אַ סוד. נאָר דאָן ווען ער פלעגט שוין „אַריין אין צירקל“ — זיין אייגענער אויסדרוק פאַר קאָמפּלעטער קאָנצענטראַציע — נאָר דאָן פלעגט ער זיך אָנהייבן פריי באַוועגן און רעדן; אַרבעטן אומדערמידלעך, דערקלערן און אילוסטרירן, באַרעכטיקן יעדע

חיה לע גראבער

באוועגונג, יעדן זשעסט. פאר דעם ערשטן עקספערימענט האָט מען אויסגעקליבן שעקספירם „שיילאָק“, ווייל אין דער פיעסע שפייגלט זיך דאָך אָפּ די יידישע און די קריסטלעכע וועלט און זייערע קאָנפליקטן. סטאַניסלאָווסקי האָט אַ ביסל שטאַמער לענדיק אַ זאָג געטאָן מיט זיין באַס־באַריטאָן:

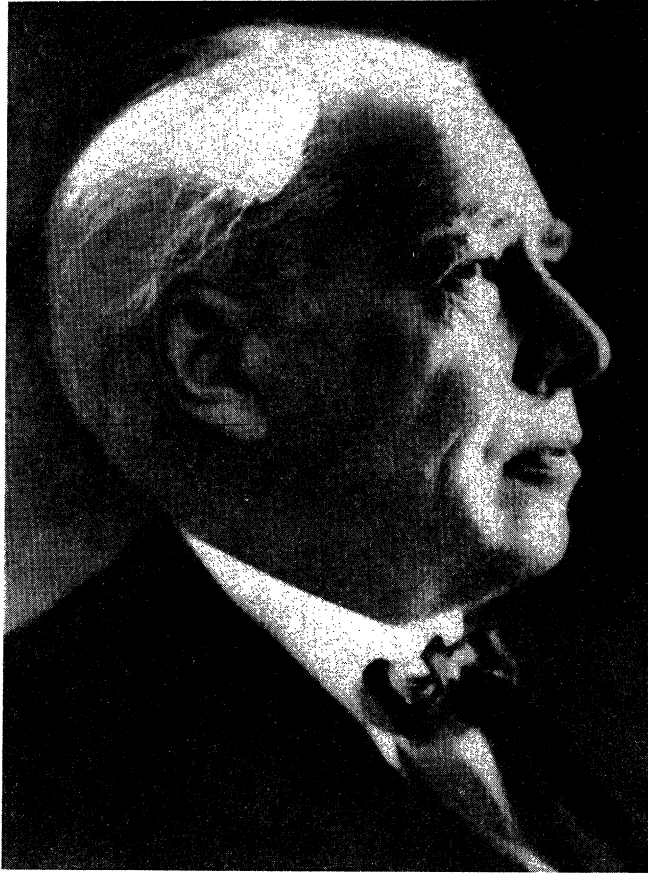
ש. קאָלדאָווסקי

— ע... ע... דאָס איז גאַנץ מערקווירדיק ע... איך מײן דאָס רוסיש און העברעיש צוזאַמען ע... ס'וועט קלינגען איטאַליעניש!

אונדזער מאַסקווער פּאָיע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווענעציאַנער טײך; שטולן און בענק זענען געוואָרן גאַנדאָלעס; די אָפּשפּיגלונג פון מאַסקווער שניי האָט געבלענדט, ווי די הייסע איטאַליענישע זון! פּלוצלינג האָט מען דערהערט אַ באַפּעל: „ראַמאַנס“, „ראַמאַנס!“ און אָט האָבן זיך גלייך פאַרמירט פּאַרלעך יוּאָס האָבן מיט פאַרהאַלטענע אַמעמס און זאַנפטע שטימען גערעדט פון ליבע;

חיה לע גראבער

גרופקעלעך, וואָס האָבן געזונגען און אויסגעפיפט אימפראָווִזירטע מעלאָדיעס, און די קלאַנגען פון שטימען זינגענדיקע און מעלאָדיעס אויסגעפיפטע, האָבן אָנגעדילט די לופט. סטאַניסלאָוסקי אַרומגעוויקלט אין דעם גרינעם טישטעך פון אונדזער דזער לאַנגן אַרבעטס־טיש האָט אַרומגעשפּאַצירט הין און צוריק ווי אויפן ברעג פון טייך. מען האָט קלאָר געזען ווי זיינע גראַע האָר האָבן אַרויסגעלויכטן מיט גאָלד פון יוגנט; זיין אויסערגעוויינלעכער הויכער, שלאַנקער קערפּער האָט זיך ריטמיש באַוועגט; זיינע שיינע אויסדרוקספּולע הענט האָבן געמאַכט די פּלאַס־טישסטע באַוועגונגען מיט דער „טאַגע“ וואָס האָט באַקומען אַלץ מער נייע פּאַר־מען. אַן אומבאַשרייבליכע גראַציע פון אַ פּירשטלעכן „סאַבאַלעראָ“. עס פּלעגט אונדז נעמען שעהן און שעהן צוריקצוקומען צום רעאַלן לעבן, אַרויסצוגיין פון דעם „פּאַרכישופּטן צירקל“! די אויסערגעוויינלעכע אידעע פון אַ צוויי־שפּראַכיקן ספּעקטאַקל איז קיינמאַל ניט רעאַליזירט געוואָרן. דאָך האָט דער ווינטער אַרבעט מיט סטאַניסלאָוסקי פּאַרפּולקאַמט, פּאַרענדיקט אונדזער שטודיום. נאָך דעם האָבן מיר אין משך פון צוויי יאָר פּאַרענדיקט דריי נייע פּאַרשטעלונגען: דעם „גולם“ פון ה. לייזיק, „יעקבס חלום“ פון בער האַפּמאַן, און „דער מבול“ פון בערנער. די דריי פּיעסן זענען שוין רעזשיסירט געוואָרן פון אַנדערע רעזשיסאָרן — אויך שילער פון סטאַניסלאָוסקי; אָבער ניט די אַרבעט און ניט די רעזולטאַטן זענען געווען די זעלבע.

קאַנסטאַנטין סערגיעוו'יטש סטאַניסלאָוסקי.

די לעצטע מעג פון יעוונעני באגראטאנאזייטש וואכטאנגאון

ער „ריבוק“ איז פארבליבן דער גרעסטער ספעקטאקל און וואכטאנגאון איז פארבליבן דער געניאלער רעזשיסאר. וואכטאנגאון איז אויך געווען דער געניאלער מענטש! ער איז געווען באשיידן און ער האָט געהאַט זעלבסטווירדע; ער איז געווען איינפאַך־חברי־און ער איז געווען שטרענג און צוריקגעצויגן; ער איז געווען ערנסט און קאַנצענטרירט און אויך לייכט און וויציק. וואכטאנגאון אין זיין גאַנצער גרויסקייט פלעגט זיך אַנטפלעקן ביי די פראַבן. ער איז געווען אַפֿ־הענגיק אָן אַטמאָספערע און ער האָט אָפּט געזאָגט: „ווען איר פילט, אַז אייער פאַנטאַזיע שטעלט זיך אָפּ און איר זענט ניט שעפּעריש, זוכט די אורזאך און געדענקט, אַז די אורזאך קען זיין אפילו דער קאָליר פון די טאַפּעטן אויף די ווענט, די לייכט אין צימער, — ניט בלויז אייער אייגענער צושטאַנד.“ זיין פאַנטאַזיע האָט געאַרבעט אַמבעסטן אין די נעכט. צו אונדז פלעגט ער אָפּט קומען גלייך נאָך די פאַרשטעלונגען אין דער ערשטער סטודיע פון מאָסקווער קונסט־טעאַטער — זיין טעאַטער; דאָס איז געווען נאָך האַלבער נאַכט. ער איז קיינמאַל ניט געווען מיד, אָבער זייער אָפּט אין שרעקלעכע יסורים. עס איז געווען דער אַנפאַנג פון דער אַנטוויקלונג פון קאַנסער. און אין אַזעלכע פאַלן פלעגט אַוועקגיין אַ שעה, צוויי, אין שמועסן וועגן דער פּיעסע, אַרום דעם, און דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן די פראַבע. וואָס לענגער ער האָט געאַרבעט, אַלץ שעפּערישער איז ער

תיהלע גראָבער

געוואָרן. אַרבעט און אַ „סטאַפּ“! (לויט זיין אויסדרוק). ווידער געאַרבעט און נאָך אַ „סטאַפּ“! און נאָך יעדן „סטאַפּ“ איז געשאַפן געוואָרן אַ ניי בילד. איין און דאָס זעלבע בילד פלעגט פאַנטאַסטיש באַקומען אַלץ ניייערע און ניייערע פאָר-מען. וואַכטאַנגאַווס פאַנטאַזיע האָט געבליצט! און די בילדער פלעגן זיך בייטן מיט אַזאַ שנעלקייט און אַזאַ לייכטקייט, ווי די פילקעס ביים זשאַנגלער. אַן איינ-פאָך צימער אין גרוי און בלוי, ווייך ליכט, און די שטיקלעך פון דער נאַכט אַרום, דאָס פלעגט אַמשטאַרקסטן רייצן זיין פאַנטאַזיע. און אַזעלכע רעפּעטיציעס פלעגן זיך אָפט פאַרציען ביז זון-אויפגאַנג אַפילו אין מיטן ווינטער.

מיר פלעגן זייער אָפט באַגלייטן אים אַהיים, איבערהויפט אין די פּרילינג פאַרטאַגן. ער האָט געווינט אַ האַלבע שעה וועג פון אונדז. אויף די שפאַצירן פלעגט ער זיין אויפגעלייגט און וויציק. ער האָט זייער ליב געהאַט מיכאַיל טשע-כאַוון און ער פלעגט אים אָפט אימטירן. זיי זענען אויך געווען ענלעך אין כאַ-ראַקטער און האָבן אָפט געשפילט איין ראָלע, — ס'הייסט, איינער האָט דובלירט. און ווען ער פלעגט אים נאַכמאַכן אין אַ ראָלע, וועלכע ער אַליין האָט אויך גע-שפילט, פלעגט ער זאָגן: „איך מאַך אים גוט נאָך, אָבער ער שפילט עס ווונ-דערבאַר!“

וואַכטאַנגאַוו איז געווען גוואַלדיק אויפריכטיק. ער פלעגט שאַפן אַ בילד, אָפּשטעלן אונדז און אַ זאָג טאָן: „דאָס האָב איך געשאַפן? ! טאַלאַנטלאָז! !“ און גלייך אָנהייבן פון דאָס ניי. ער פלעגט אַמאָל פשוט פּראָוואַצירן אַ שילער, כדי צו זען ווי יענער וועט רעאַגירן. אָט האָט למשל איין מאָל פאַסירט פאַלגנ-דעס: אויף דער גענעראַל-פּראָבע פון אַן איינאַקטער צו וועלכן איך בין געווען באַשטימט פאַר דעם געהילף-רעזשיסאָר (און ווען סטאַניסלאַווסקי איז געזעסן לעבן אים אין דער לאָזשע) איז שוין אין זאַל געוואָרן פינצטער און דער פאַרהאַנג איז נאָך אַלץ ניט געגאַנגען. עס איז אַוועק אפּשר אַ גאַנצע מינוט און ער האָט פון זאַל אויסגערופן: „גראָבער, וואָס האָט פאַסירט?“ איך בין געשטאַנען הינטערן פאַרהאַנג און האָב בשום אופן ניט געקענט אָנצינדן ס'ליכט, וואָס האָט באַדאַרפט ברענען אויף דעם טיש. איך האָב געציטערט ווי אַ בלאַט, אָבער ניט געענטפּערט און רויס געגעבן דעם פאַרהאַנג. באַלד נאָך דעם אַקט איז ער אַרונטערגעקומען און האָט מיר געגעבן אַ קוש „פאַר ניט ענטפּערן“.

אין זיין באַשיידנקייט, אין זיין רייניקייט, אין זיין ליבשאַפט צום אינדיווידיום און אין זיין אויפפאַסונג פון קאַלעקטיוויזם איז געלעגן אַזוי פיל גרויסקייט! אין

דער גרעסטער פארלעגנהייט פלעגט ער זיין, ווען עס פלעגט אויסקומען צו רעדן וועגן זיין געהאלט. א שילער פון וואכטאנגאוו האָט געקראָגן אַ סך מער ווי דראַמאַטישע בילדונג. עס איז אַ שטאַלץ צו זאָגן, אַז מען איז געוואָרן דערצויגן פון דעם גרויסן מענטש. דאָס וואָס וואַכטאָנגאָוו האָט געגעבן זיינע שילער איז דערצויגן. אַ לעקציע פון וואַכטאָנגאָוו איז געווען פּרעדיקונג! ער האָט געפּרע־דיקט: ערלעכקייט, אמתדיקייט, פאַרשטענדיקונג צווישן מענטשן, שיינקייט און ליבע! ביי וואַכטאָנגאָוו איז קונסט און מענטשלעכקייט געגאַנגען צוזאַמען. אין דעם איז געלעגן זיין גרויסקייט! ער איז שטענדיק געווען אַרומגערינגלט מיט זיין אייגענער אַטמאָספּערע. און אַז ער האָט אייך אין זיין אַטמאָספּערע אַריינגעצויגן האָט איר געפילט, אַז איר זענט אַריין אין אַן אַנדער וועלט, אין אַ וועלט ערגעץ איבער דער וועלט פון אונדזער טאַג־טעגלעכקייט — אין זיין וועלט! אין דער וועלט זיינער האָט ער געלעבט און אין דער וועלט איז ער אַריין! ער איז ניט געשטאַרבן! ער האָט בלויז אַריינגעשוועבט אין אַ וועלט פון אומשטערבלעכן שאַפן. די לעצטע שעהן זיינע אויף דער וועלט זענען פאַרביי אין קאַמף מיט שאַטנס! — אַרום זיין בעט זענען געשטאַנען סטודענטן פון זיין סטודיע און פון דער „הבימה“. אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אין גאַנצן הויז. און מיר אַלע צוזאַמען מיט זיין פרוי האָבן בייגעווינט זיין לעצטן געראַנגל:

„שוואַרצע שאַטנס סטאַפּ, סטאַפּ!“ —

דאָס האָט ער אויסגעשריען די לעצטע שעהן; די ווערטער זענען געוואָרן אַלץ ווייכער, אַלץ שוואַכער, ביז מען האָט געהערט דעם לעצטן געפליסטער:

„שוו-אַר-ר-צ-ע ש-אַ-ט-נ-ס...“

דאָס קלאַפן פון זיין האַרץ האָט זיך אָפּגעשטעלט און דער קלאַנג האָט זיך איבערגעריסן... — אַן איינגעהאַלטן כליפּען האָט אָנגעפילט די לופט...

אַכט און פּערציק שעה איז זיין קערפּער געלעגן אין זיין סטודיע. טויזנטער מענטשן זענען דורכגעגאַנגען אָן איבערגעלאָזט זייער לעצטע טרער. טויזנטער מענטשן האָבן זיך געצויגן מיילן־ווייט צו ברענגען אים צו זיין אייביקער רון. הונדערטער אַרטיסטן, יונגע און אַלטע, האָבן צום לעצטן מאָל אַריינגעאַטעמט די לופט אין וועלכער עס האָט נאָך געשוועבט דער גרויסער גייסט. דער טרויער פון דער רוסישער טעאַטער־וועלט האָט זיך פּערוואַנפּיצירט אין דעם גרויסן מייס-

חיהלע גראבער

טער קאנסטאנטין סערניעוויטש סטאניסלאווסקי. זיין אלטער גרויער קאפ איז גע-
ווען געבויגן איבער דעם קבר פון זיין תלמיד און גרויסע טרערן זענען געפאלן
אויף דער פריש-אויסגעגראבענער ערד וואס ס'האט זיך געשאטן אויף דעם יונגן
זשעני פון דעם נייעם רוסישן טעאטער.

Moderato

Allegretto

p cresc.

וואכטאנגאוס ניגונים.

חיהלע גראָבער

מין גרויסע פרעמיעדע

אכטאנגאוו איז אַוועק און מיט אים איז אַוועק מיין האָפענונג צו שפּילן אַ מוזיקאַלישע קאָמעדיע, וועגן וועלכער איך האָב אַזוי געהלומט און אין וועלכער ער האָט אַזוי געגלייבט. די יונגע „הבימה“, וועלכע האָט זיך געהאַלטן אויף די צוויי זיילן — צמח און וואַכטאָנגאָוו — איז איצט געבליבן בלוזי מיט צמחן — דעם נאַציאָנאַלן פּירער. די אידעע פון צמחן איז געווען, אַז די „הבימה“ דאַרף אויפפירן בלוזי פּיעסן מיט יידישן אינהאַלט: ביבל, געשיכטע, לעגענדע, שטיי־גער; פון אַלוועלטלעכן רעפערטואַר האָט ער ניט געוואָלט הערן. אָבער ריין־יידישע פּיעסן זענען געווען זייער ווייניק. איז די „הבימה“ שטיין געבליבן פאַר דעם גרויסן פּראָבלעם: רעפערטואַר. איך וויל גלייבן, אַז צמח איז אין דעם פּרינציפּ זיינעם ניט געווען סוביעקטיוו; אַז דאָס איז געווען ריינע אידעאָלאָגיע. עס איז אָבער געווען קעגן דער קינסטלערישער אַנטוויקלונג פון אַ טעאַטער און אויך קעגן די יונגע שוישפּילער וועלכע זענען ניט געבוירן געוואָרן קיין ביבל־העלדן. צמח האָט אָבער אָנגעהויבן זוכן העלדן, ריכטיקער געזאַגט — העלדינס, ווייל פאַרן העלד האָט ער זיך גערעכנט, און דאָס איז געווען דער אָנהייב פון דער שפּאַלטונג אין דער „הבימה“, וועלכע איז פאַרגעקומען שפּעטער אין ניריאָרק.

די הויפּטיסודות אויף וועלכע אונדזער סטודיע האָט זיך אָנגעהויבן בויען, זענען געווען קאָלעקטיוויזם, ברידערלעכקייט און ריינע, פּרידלעכע אַטמאָספּערע.

חיה לע גראבער

דאָס האָט וואַכטאָנגאָוו געפרעדיקט פון ערשטן ביז זיין לעצטן טאָג. ביי אונדז אָבער האָט זיך דער גאַנצער קאָלעקטיוויזם אויסגעדריקט אין דעם, וואָס מען פֿלעגט אויף גלייכע טיילן שניידן דאָס לייס־שוואַרצע ברויט און טיילן גלייך די גראַשנס פון דעם מאַגערן קאַסעלע. די יונגט, אָבער, וואָס גייט אויף טעאַטער־וועגן, זוכט ניט קיין ברויט. און דעם הונגער און דורשט קענען קינסטלער שטיילן בלויז מיט שעפּערישקייט און שאַפּן קען מען בלויז אין אַ קינסטלערישער אַטמאָספּערע. און די אַטמאָספּערע איז אַוועק צוזאַמען מיט איר שעפּער ...

פון אַלץ, וואָס דער גרויסער און איינציקער לערער אונדזערער האָט געפרעִי דיקט, איז גאַרניט געבליבן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן קאַמפּן צווישן צמחן און קאָלעגן. צמח, אָבער, האָט תמיד גערעדט אין נאָמען פון אַ גרויסער אידעע, איז ווען אַפילו עס איז געווען פאַרבונדן מיט פּערזענלעכע אינטערעסן, האָט דאָך צמח תמיד דערהויבן. ס'איז אָבער ניט פאַרבליבן מיט מיר קיין איין־און־איינציקער פון אַלע חברים, וועלכער האָט זיך אויפגעהויבן איבער דער קליינער, פּערזענלעכער אַמביציע. דער גרויסער אונטערשייד צווישן צמחן און די איבעריקע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס צמח האָט געוואָלט פאַרשטאַרקן זיין פּאָזיציע און יעדער איר נער פון זיינע קעגנער האָט געוואָלט פאַרכאַפּן די פּאָזיציע, וואָס נחום האָט, מיט יאָרן פון נויט, לייַדן און קאַמף, דערגרייכט. דער אונטערשייד צווישן די צוויי שטרעמונגען איז אזוי גרויס, ווי דער אונטערשייד צווישן נחום צמח און זיינע קעגנער. איך קען זיך אויך ניט דערמאַנען קיין איין פאַל פאַר די יאָרן אין מאַסקווע, ווען עמעצער פון חברים זאָל זיך האָבן איינגעשטעלט פאַר אַ צווייטן חבר. דאָס איז דאָך איינער פון די הויפּט־פּרינציפּן פון קאָלעקטיוויזם. עס איז אָבער פאַר־ביטן געוואָרן אויף „סטאַריזם“ און אין אַ סטאַרטעאַטער איז ניט גענוג צו האָבן טאַלאַנט, ניט גענוג צו ווערן געלויבט פון פּרעסע, פון פּובליקום, פון גרויסע לע־רער, מען דאַרף האָבן עלנבויגנס, ענאָיזם, האַרטן נאַקן, און אַז מען ווערט גע־בוירן אָן די אייגנשאַפּטן, און צו דעם האָט מען נאָך געירשנט אַ שטיקעלע מינ־דערווערטיקייט־קאַמפּלעקס אויך, מוז מען אָנהייבן זוכן אַנדערע וועגן. דאָס איז פאַר מיר געווען אַ לאַנגער און פּינלעכער פּראָצעס.

די „הבימה“ איז געווען מיין ערשט און איינציק טעאַטער. דאָ האָב איך געהאַט מייענע ערשטע קינסטלערישע דערפאַרונגען; דאָ האָט אויפגעבליט מיין ערשטע ליבע מיט טעאַטער; דאָ בין איך פאַרגאַנגען מיט מיין ערשטער ראָלע אין דעם „מבול“ פון בערגער; דאָ האָב איך געבוירן מיין ערשטע „ליזי“. בכדי צו קריגן די ראָלע האָט באַ־דאַרפט דורכגיין אַ ווינטער אין יסורים פון די געשווירן וואָס מיין אויפגערגענט בלוט

האָט אַרויסגעזעצט אויף מיין צאָרטן גוף. דאָס האָט אַביסל פאַרווייכערט די האַרטגעקייט און מען האָט אין איילעניש אַ כאַפּ געטאָן די ערשטע פּיעסע וואָס איז איינגעפאַלן. אַלע זענען שוין דאָן געווען פאַרנומען מיט די אויפפירונגען פון „גולם“ פון ה. לייזיק און „יעקבס חלום“ פון ריכאַרד ב. האַפּמאַן. דאָס גאַנצע טעאָטער האָט זיך שוין געגרייט צו דער ערשטער גרויסער טורנע איבער אייראָפּע און אפשר אויך אַמעריקע. דער „מבול“ איז געווען דער גרויסער קאָמפּראַמיס וואָס צמה האָט געמאַכט — דאָס איז געווען די ערשטע אויפפירונג פון אייראָ-פּעישן רעפּערטואַר. נאָך „דיבוקים“, „צדיקים“, איז „ליזוי“ געווען די ערשטע פּרוי פון דער אונטערזעלסט; אין דעם האָט ביי אונדז קיינער ניט געהאַט די דערפאַ-רונג און איך אַמווייניקסטן. איז ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס מיט דער „מבול“ גרופּע פון זיבן מענער און איין פּרוי האָבן געאַרבעט צוויי רעזשיסאָרן — איינער אויף די ראַלן און איינער אויף דער אויפפירונג —, האָבן איך בשום אופן ניט געווסט, ווי מען לעבט זיך איין אין אַזאַ ראַלע. צייט פאַר דער אויפפירונג איז געבליבן ווייניק, דער סעזאָן ענדיקט זיך און עס הייבט זיך אָן דער פּרילינג, און נאָך דעם זומער וועט די טרופּע אַרויספאַרן קיין אייראָפּע. דעם פּרילינג בין איך דורכגעגאַנגען אַלע פיבערן פון מיין יוגנט.

ווען איך האָב געאַרבעט אויף „ליזוי“ — דאָס מיידל וואָס איז דורך איר היינער, ערלעכער ליבע אַריינגעשטויסן געוואָרן אין דער אונטערזעלסט — זענען אַלע מיינע ביזאָיצטיקע פּרויען־אינסטינקטן אַריבער אין עכטע, פיזישע גלויב-טונגען. און ווען איך בין שוין כמעט געווען פאַרטיק מיט דער ראַלע, האָט מיך באַהערשט אַן אויסערנעוויינלעכע אומרויקייט. עס האָט מיך געיאָגט פון הויז צו-ריק צו דער סטודיע און פון דאָרט איבער די גאַסן און בולוואַרן. איך פלעג וואַנדערן ווי אין אַ חלום דורך פּרילינג און זומער־נעכט ביז העלע פאַרטאָגן. אין איינעם פון די אַוונטן האָבן איך צום ערשטן מאָל דורכגעלעבט דעם גרויסן סוד פון אַ פּרוי — דעם סוד פון פאַרגיין... עס איז ניט געווען פאַרבונדן מיט קיין לאַנגדויערנדיקן ראָמאַן; ס'איז ניט געווען קיין רעזולטאַט פון טרויער, ליידן, — ס'האָט זיך אָנגעהויבן פון אַ שטילער וואַרעמקייט, פון אַפּקלאַנגען ווי פון ווייטע דונערן. דאָן האָט געטאָן אַ בליץ אין מיינע אויגן, איך האָבן אויפגעצייטערט און די גאַנצע וועלט אַרום און אין מיר האָט זיך צעשטורעמט. עס האָט געדויערט, ווי מיר האָט זיך געדוכט, אַן אייביקייט, און עס איז מיט מיר פאַרבליבן אַ פּריי-דיק געזאַנג אין מיין יונג בלוט און אַ דינע, דויערהאַפטע וויבראַציע אין אַלע מיינע גלידער... עס האָט זיך אויפגעפּנט פאַר מיר אַ נייע — ביז איצט — אומבאַ-קאַנטע וועלט. כ'האָב וועגן קיין זאַך ניט געקענט טראַכטן — און קיין זאַך האָט

חיהלע גראבער

איצט ניט געשטערט. די ארבעט איז איבערגעריסן געוואָרן אויף די הייסע זומער-
וואָכן. בין איך יענע וואָכן — אפשר צום איינציקן מאל אין מיין לעבן — געווען
בלויז פרוי.

דער ערשטער רוף צוריק צו דער סטודיע-ארבעט האָט מיך אויסגע-
ניכטערט. איך האָב פלוצלינג באַגריפן דאָס „גרויסע אומגליק“ וואָס האָט מיך
געטראָפן! פונקט איצט, ווען איך בין שוין ביים ענדע פון מיין לאַנגיאַריקן וועג,
פונקט איצט, ווען איך דערנענטער זיך צום ציל, אָט-אַט איז די פּרעמיערע — מיין
ערשטע גרויסע פּרעמיערע — און אַ ראַלע וועלכע איז געבויט אויף יונגט, פיגור,
באוועגלעכקייט, און דאָ הייב איך אָן פילן אזא שווערקייט אין מיינע פיס און
אזא דערשלאַגנקייט אין מיין געמיט. מיינע שלייפן קלאַפן ווי האַמערס און איין
געדאַנק בויערט מיין מוח: זיך באַפרייען, זיך באַפרייען וואָס שנעלער, איידער
עס ווערט צו שפעט. דאָס איז אַבער גאַרניט אזא לייכטע זאַך; עס איז פאַרבאָטן
פון דער רעגירונג. דערפאַר טאַקע פיל איך נאָך איצט מיין טיפע דאַנקבאַרקייט
צו מיין פריינט ד"ר ס.

אַ פרישער קוואַל פון ענערגיע האָט זיך איצט אין מיר אויפ-
געעפנט און איך האָב זיך פיבערהאַפט אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט. די
טעג זענען געווען פול מיט זאָרג. חוץ פראָבן האָב איך אויך באַדאַרפט געפינען
די מאַטעריעלע מיטלען פאַר דער אויפפירונג „מיינער“. אזוי האָט עס געהייסן.
מען האָט עס גענומען פאַר מיר און איך מוז טראָגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט. די
קליינע סובסידיע וואָס מיר האָבן געקראָגן פון דער רעגירונג האָט באַדאַרפט גיין
פאַר די הויפט-פּיעסן... האָט מיר גאָט געהאַלפן, אַז מיין האַרציקער פריינט קאַל-
דאָוסקי איז צו יענער צייט ווידער געקומען קיין מאַסקווע מיטן דזשאַינט. קאַל-
דאָוסקי איז געוואָרן אַ חסיד פון דער „הכימה“ און אַ פאַרערער פון דעם „גרויסן
טאַלאַנט פון קליינע ראָלן“. אין אָפּים פון דזשאַינט, זיצנדיק ביי זיין טיש, האָט
ער אויסגעהערט מיין שווערע לאַגע. ער איז געווען דער איינציקער וואָס האָט גע-
ווסט, אַז אויף דער אויפפירונג שטייט מיין וועלט, און ער, קאַלדאָוסקי, האָט
מיר געגעבן דאָס געלט פאַר דער אויפפירונג פון „מבול“. ער האָט מיר דאָן גע-
זאָגט, אַז דאָס געלט גיט ער פּערזענלעך און ניט דער דזשאַינט.

באָטש מיט דעם איז אוועק די זאָרג פון פינאַנצן, האָט עס דאָך פאַרגרע-
סערט די פאַראַנטוואָרטלעכקייט: טאַמער חלילה פאַלט די פּיעסע דורך? ! אָנ-
שטאַט אַן אַפּרו נאָך דעם שווערן זומער און נאָך מיין ערשטער טיפּער איבערלע-

בונג, זענען אָנגעפלוּיגן רולאָזע טעג און אומרויקע נעכט. כ'פלעג קומען אַ מידע צו זיך אין צימער; אָבער אָנשטאָט זיך צו לייגן, פלעג איך נעמען מיין גיטאַרע און פּיקן און ברומען ביז אין דער פּרי. די קלאַנגען פון די סטרונעס האָבן מיך אָנגערעגט און אונטער די קלאַנגען איז געוואָרן לייכט צו פירן דעם דיאַלאָג צווישן „ליזי" און „ביר", איר געליבטן, וועלכער האָט זי אַזוי פאַרראַטן. וואַכטאַנגאַוו פלעגט אָפט זאָגן: „זייט פּריי! אָפּן אויפצונעמען יעדע פּאַסירונג — דאָס רופּט אַרויס פאַרשידענע געפילן וואָס וועלן איך צוניצקומען". מיר איז אַזאַ פּאַסי-רונג שטאַרק צוניצגעקומען.

דער רעזשיסאָר וואָס האָט אויפגעפירט דעם „מבול" האָט זיך פאַרליכט אין אַ יונגער שילערין אונדזערער, אַ יונגע, ניט קיין שיינע, אָבער גוטגעבויטע און גראַד טאַלאַנטלאָזע פּ. מיט איר זענען מיר געווען גאָר גוט באַפּריינדעט, אויך מיט דעם יונגן צ. פ. זענען מיר געווען זייער גוטע פּריינט. צ. האָט געהאַט אַ נייגונג צו רעזשי און אַ כּוח אָפּצוטאָן וואָס גאָר עס פּאָדערט זיך, בכדי צו געווינען די אויפמערקזאַמקייט פון רעזשיסאָר. אין איינעם אַ פּרימאַרן, גאָר די אומרויקע, פיבערהאַפטע נעכט, בין איך אַ פאַרחלומטע אַרויף אויף דעם הויף פון אונדזער סטודיע און האָב דערהערט ווי פון ערגעץ אַן אַנדער וועלט קלינגט אָפּ מיין דיאַ-לאָג מיט „ביר" ... עס האָט מיך ווי אויפגעריסן פון אַ שלאָף און איך האָב דערפילט אַ שאַרפּן ווייטיק ווי פון אַ שפּיץ וואָס האָט דורכגעלעכערט מיין ברוסט. איך בין אַרויפגעלאָפּן אויף די טרעפּ און האָב זיך באַגעגנט מיט צוויי פּאַר דערשראָקענע אויגן פון פ. און פון צ.

אין יענער נאַכט, גאָר דער פּאַסירונג, האָב איך פאַרפיקסירט מיין טיפּן וויי אין מיין מאָנאָלאָג פון „ליזי" און האָב באַשטימט צו פירן עס אונטער דעם אַקאַמפּאַנימענט פון גיטאַרע. צמחן האָט עס שאָקירט, ווען כ'האַב צוגעשטעלט דעם סיוּפּריז — גיטאַרע איז דאָך פון תּמיד אָן פאַרבונדן מיט ציגיינער-ליד — אָבער די טרערן, וואָס די סצענע האָט אַרויסגערוּפּן ביי צמחן און חברים, האָבן באַזייטיקט אַלע אַרגומענטן.

דעם נייעם סעזאָן זענען די דריי נייע פּיעסן שוין געשפּילט געוואָרן אין אַ גרויס טעאַטער. דער „מבול" איז געווען די לעצטע פּרעמיערע אין דער „הבימה", אָבער די ערשטע פּרעמיערע פאַר מיר. דעם אַכטן אָקטאָבער 1918 בין איך גע-בוירן געוואָרן פאַר טעאַטער און איצט איז טעאַטער געבוירן געוואָרן פאַר מיר. הינטער די קוליסן האָט מען דערציילט ווי די מיליציע מוז צוריקהאַלטן דעם עולם

וואָס האָט פארפלייצט „סטראַסטנאַיאַ פּלאַשטשאַד“! אז איבערפארקויפער קריגן פאַנטאַסטישע פרייזן פאַר אַ בילעט. — מיר האָט געהאַקט אַ צאַן אָן אַ צאַן, מינע הענט האָבן מיר געציטערט, אז ס'איז שווער געווען זיך צו גרימירן. דעם ערשטן אויפטריט געדענק איך ניט. איך געדענק אויך ניט ווי איך האָב געפירט די סצענע. דעם וואַלץ האָב איך געזונגען ווי תמיד אין די מילייטשיצער וועלדער, און דאָס קאָן פאַסירן נאָר דאָן, ווען אַ זאך איז איינגעבוירן און גייט מיט אונדז מיט דאָס גאַנצע לעבן. איך בין געקומען צו זיך נאָר דאָן, ווען ס'האָט זיך דערהערט אַ דור נעראַפלאַזן וואָס האָט געדויערט מינוטן-לאַנג. אזוי איז די סצענע פון „מבול“ דורכגעגאַנגען אין אַלע שמעט און לענדער, וווּ מיר האָבן עס געשפילט. די גרעס-טע איבעראַשונג איז פאַר מיר געווען, ווען מיין שוועגערן טאַניאַ האָט מיר גע-זאָגט, אז מאַקס, מיין ברודער, האָט געוויינט. הייסט עס „אז ווען ס'איז ניטאָ אויף וואָס אַ קוק צו טאָן“ קען נאָך אַלץ זיין וואָס צו הערן...

דאָס איז געווען מיין ערשטע אַנטדעקונג און מיין ערשטער זיג. באַלד נאָכ-דעם האָבן מיר פאַרלאָזן מאַסקווע. טויזנטער מענטשן האָבן פאַרפלייצט מאַסקווער וואַקאַזאַל; עס האָבן ניט געהאַלפן די גלעקער און ניט דאָס פייפן פון לאַקאַמאַ-טיוו — דער צוג האָט זיך פאַרהאַלטן אויף אַ שיינער צייט, ביז מען האָט באַ-פרייט די באַן-ליניע. רעגן און טרער האָט אונדז באַגלייט פון מאַסקווע, אָבער מיט רוסלאַנד האָבן מיר זיך געזעגנט ערשט אויף דער גרענעץ. נאָכדעם ווי די באַן-באַאַמטע האָבן רעווידירט אונדזערע זאַכן און פאַפירן האָבן זיי אונדז גע-בעטן צו געבן פאַר זיי אַן אָפּשידס-קאַנצערט. אין דער לאַנגער און קאַלטער, האַלב-פינצערער טאַמאַזשניע, שטייענדיק אויף די בענק אויף וועלכע עס זענען געלעגן אָנגעוואַרפן אונדזערע פעקלעך, האָבן מיר אויסגעזונגען און אויסגעשפילט אונדזערע לעצטע טענער אויף רוסישער ערד; פון דאָרט זענען מיר אַרויס צו דער גרויסער, פרייער וועלט.

טרוימף - צוג פון דער „הכימה“

ונדזער אייראָפּעישער טור האָט זיך אָנגעהויבן פון ריגע. אויף דער לעמישער גרענעץ, וווּ מיר זענען אָנגעקומען אינמיטן דער נאַכט, איז אַרײַן צו אונדז דער הויכער, שוואַרצער יונגעראַן אַראַנשטיין און האָט זיך פאַרגעשטעלט, אַז ער איז דער אַדמיניסטראַטאָר אונדזערער. אונדזער נייער אייראָפּעישער אַדמיר ניסטראַטאָר האָט געטראָפּן די „באַרימטע“ טרופּע — די „סענסאַציע“ — ליגנדיק אויפגעקנוילט אויף די האַרטע בענק, צוגעדעקט מיט דיגע, אויסנעריבענע מאַנ-טעלעך! פון הינטער די צודעקעכץ האָבן אַרויסגעקוקט צעדרייטע אָפּצאַסלעך, געלעכערטע פאַדעשוועס, וואָלענע זאַקן. איבער און אונטער די בענק, וווּ עס זענען געוויינלעך אָנגעוואַרפן טשעמאַדאַנעס, קיישעלעך און פעק, איז געווען גראַם און ציכטיק... האָט ער זיך פאַרגעשטעלט און איבערגעגעבן אונדז דעם „מעסעדזש“ פון אונדזער אנטרעפּרעניאַר געפּען אַז: „מיר זאָלן פון האַטעל ניט אַרויסגיין און קיינעם פון דער פּרעסע ניט זען, ביז מען וועט אונדז נעמען אין אַ געשעפט און מיר וועלן זיך אָנטאָן“. איך ווייס ניט פאַרוואָס און וויאַזוי איך בין געוואָרן די „לידעריין“ אין געשעפטן און אויך אין רעסטאָראַנען. זענען מיר ווי אַ טשערעדע אַרײַן אין אַ גרויס געשעפט; צו אונדז איז צוגעלאָפּן אַן עלע-גאַנטער מאַן אין אַ ווייס האַרט העמד און אין אַ פּראַק, באַגריסט אונדז אויף דײַטש און זיך געשטעלט „צו אונדזער דינסט“. איך בין געאַנגען פאַרויס און

חיהלע גראָבער

כ'האָב ניט טראַכטנדיק אַ זאָג געטאָן אין רוסיש: „ערשטנס, טוט אונדז אויס, און צווייטנס — טוט אונדז אָן“. ביי דעם האָט ריגע דערהערט דעם ערשטן שאָס פון געלעכטער פון דער „ביבל־טרופע“.

אין ריגע האָבן מיר געשפּילט אין דעם גרויסן אָפּערע־טעאַטער. בילעטן זענען געווען אויספאַרקויפט. די טונקעלע ליכט אין ערשטן אַקט „דיבוק“ האָט געוואָרפן אַ פּחד אויפן עולם און ס'איז ביי דעם אַקט געווען שטיל ווי אין אַ ספר. דער צווייטער אַקט האָט שוין באַלויכטן דאָס פּובליקום און מיר האָבן דערזען אַ זאָל פּול מיט פאַרקויפער — אַלע אין די זעלבע האַרטע וועסטן און שוואַרצע פּראַקן. זיי האָבן זיך געהאַלטן זייער „קאַרעקט“, ערנסט, פּנימער זענען געווען פאַרגליווערט! דאַמען האָבן פאַרשטעלט דאָס פנים מיט בינאָקלען און עלעגאַנט אַפּלאַדירט מיט ווייסע הענטשקעלעך; יעדעס העברעיש וואָרט, וואָס איז פאַרפּלויגן צו זיי, האָט זיך אָנגעקלאַפט אָן דער האַרטער ווייסער וועסט און איז צוריקגעדערפונגען צו אונדז און שוין מיט אונדז פאַרבליבן אויף דער גאַנצער צייט פון אונדזערע גאַסטראָלן אין לעמלאַנד.

דער ערשטער באַנקעט פאַר דער „הבימה“ איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין אַ יידישן רעסטאָראַן. די עלעגאַנטע הערן און דאַמען זענען פאַרשוונדן און אונדז האָט אַרומגערינגלט אַ האַרציקער פּשוטער עולם. מען האָט גערעדט העברעיש מיט אַשכּנזישן דיאַלעקט און מיר האָבן געקייכט פון געלעכטער. די רעפּוטאַציע פון אַ הונגעריקער טרופּע איז געלאָפן פאַרויס און די טישן ביי דעם באַנקעט זענען פּול געווען מיט ברויט: שוואַרץ ברויט, געבייטלט ברויט, קאָרנברויט, ברוין ברויט, ווייס ברויט — ברויט! ערגעץ פון צווישן די סטאָגן ברויט האָט אַרויסגעקוקט פאַרשעמט אַ קעפל הערינג, אַ שטיקל ווורשט. מען האָט געטרונקען טיי מיט אַ סך צוקער, געגעסן דאַרן אייער־קיכל און לעקעך. אויף מאָרגן האָבן אַלע דעסטאַראַטאָרס אין ריגע געוואוסט, אַז די העברעישע אַקטיאָרן עסן אַ סך ברויט און רעדן נישט קיין יידיש. מיר האָבן אין ריגע, צום ערשטן מאָל פאַר יאָרן־לאַנג, דערזען אָפּענע געשעפטן, פּולע קראַמען סחורות און מיר האָבן אויסגעפונען דעם ווונדערבאַרן לוקס־זיף. דאָס האָט אַזוי איבעראַשט, אַז אונדזער יונגע שווישפּיר לערין פּדואית האָט אָנגעקויפט אַ טשעמאַדאַן מיט קעסטלעך לוקס, און ווען מיר זענען מיט אַ יאָר שפּעטער אַריין קיין אַמעריקע האָט מען אין די „קאָסטאַמס“ פאַרדעכטיקט, אַז זיי שמוגלט עס קיין ניריאָרס...

אין לעמלאַנד האָבן מיר חוץ אין ריגע געשפּילט אויך אין דווינסק. דאָ האָבן מיר געשפּילט אין דעם איינציקן „זשעלעזנאָד־דאַראָזשנעם“ טעאַטער, וואָס איז טאַ-

חיהלע גראָבער אין דער ראָל פון „ליזי“ אין „מבול“
פון מ. ה. בערגער.

חיהלע גראָבער

קע געשטאנען ביי דער סאמע באַן־סטאנציע. אלע אכצן פרויען האָבן זיך באַ־
דארפט גרימירן אין איין צימער, און דאָס אויך שטייענדיק. איך האָב זיך אָבער
שנעל אַריענטירט און בין אַרויף אויף אַן אייבערשטע „פּאַלקע“ — אין אַ וואַנ־
דער־לעבן איז שנעלע אַריענטאציע אַ געוואַלדיקע אייגנשאַפט... דאָס טעאָטער
איז אויך דאָ געווען פּול; מען איז זיך צונויפגעפאַרן פון שטעטלעך אַרום; עס
איז דאָ געווען וואַרעמלעך און מער פּאַלקסטימלעך. אלע שווישפּילער זענען געווען
ערנסט און דיסציפּלינירט פּונקט ווי צו דער פּרעמיערע אין ריגע. דעם „צדיק“
אין דריטן אַקט האָט געשפּילט צמח און ווי תמיד האָט ער געמאַכט זיין גרויסע
פּויע צווישן דעם „דיבּוק“ און „צא“, אָבער מיטן „צא“ האָט דער לויפּנדער
צוג אַ פייע געמאַן „הרהו“. ס'איז געווען אַ גליק וואָס ביי דער סצענע שטייען
אלע שווישפּילער מיט דער פּלייצע צום פּובליקום, ווייל אלע האָבן זיך צעלאַכט,
און נאָך אַ סך פּאַרשטעלונגען זענען ביי דער סצענע אַדורך אונטער אַ לאַך־אַנפּאַל.

אין לעטלאַנד האָבן מיר אויפגעגעסן און אויסגעגעבן אונדזערע גאַזשעס אויך
פון טור אין ליטע.

קאָוונע איז געווען אונדזער צווייטער פּונקט. דאָ האָבן מיר זיך צום ערשטן
מאָל באַגעגנט פנים אל פנים מיט דער גרויסער ציוניסטישער יוגנט! די צענדלי־
קער העברעישע שולן אין דער ליטע האָבן אויפגעקאָוועט אַ יוגנט, וועלכע איז
געווען גרייט אויפצונעמען און אַפּצושאַצן אונדזער טעאָטער. הויז דעם זענען
אויך ישיבה־בחורים פון טעלזשער ישיבה, ביודעים צי בלייודעים, געקומען זען
און הערן דאָס ערשטע גרויסע העברעישע טעאָטער. הויז די אָונט־פּאַרשטעלונגען
האָבן מיר געגעבן באַטאַגיקע פּאַרשטעלונגען פאַר דער יוגנט. דער קאָנטאַקט מיט
אַן עולם וואָס פּאַרשטייט דיך שאַפט די האַרמאָניע פון שווישפּילער און צושויער.
זאַל און בינע ווערט איינס און דאָס גיט די אמתע באַפּרידיקונג. זענען טאַקע די
פּאַרשטעלונגען אונדזערע אין דער ליטע פּאַרבליבן מיט מיר אויף תמיד. קאָוונע
האָט צו יענער צייט נאָך ניט געהאַט איר אייגן טעאָטער און אַפּערע, און ס'איז
ניט געווען קיין סך וואָס צו זען דאָרט. פריינט האָבן געמאַכט היימישע אויפנאַ־
מעס; דער באַנק־דירעקטאָר האָט געלאָדן אויף אַ „פייע־אַקלאַק“ אַזיינער ניין...
אַזוי, אַז די בעסטע פּאַרוויילונג איז געווען מיט דער יוגנט אין טעאָטער.

לעטלאַנד און ליטע זענען געווען די צוויי קליינע מדינות, וועלכע האָבן אונדז
באַדאַרפט צוגרייטן צום גרויסן יידישן פּוילן. צמח האָט געפּילט די גרויסע אחריות
פאַר דער „הבימה“ און אויך פאַר דעם יידישן עולם. אַזאַ גרויס באַגעגעניש מוז

חיהלע גראבער

זייער פאָרזיכטיק צוגעגרייט ווערן, און ער איז געווען גערעכט. מיר האָבן אין לעמלאַנד און ליטע אויסגעשפּילט, אויספרובירט די פּיעסן. מען האָט שוין אַפּילו געפונען געוויסע איינפאלן ווי צוצוטראַגן אַ ווייץ צו אַן עולם וואָס פאַרשטייט ניט קיין העברעיִש. אַמוויכטיקסטנס איז עס געווען פאַרן „מבול“, ווייל דאָרט איז דאָ אַ סך הומאָר. מען האָט זיך צוגעוויינט צום „ציוניזם“, וועלכן מען האָט ניט צו שטאַרק ליב געהאַט. אַפּילו די העברעיִסטן אונדזערע האָבן ניט געהאַט קיין גרויס ליבשאַפט פאַר „ציוניות“. נו! און חוץ אַלע זאַכן איז דאָך אין דער גרופּע געווען אַ גרויסער טייל, וועלכער איז צוגעקומען צו דער אידעע „הבימה“ ווי צו אַ טעאַטער אין אַ פרעמדער שפּראַך, ווי להבדיל פּראַנציוויזש, דייטש אָדער איטאַליעניש. עס זענען געווען אַזעלכע, וועלכע זענען ניט דורכגעגאַנגען אין רו־סישן טעאַטער, זענען זיי אַריין אין העברעיִשן. קיין יידיש האָבן זיי פּרינציפּיעל ניט גערעדט, כאָטש זייערע טאַטע־מאַמע זענען געווען פון עמך. העברעיִש האָבן זיי געלערנט, אָבער נאָך ניט געקענט. פאַר די חדשים אין די קליינע לענדער האָט מען זיך אַביסל אויסגעלערנט, אַביסל צוגעוויינט זיך און אַביסל באַגריפּן.

פון ליטע איז מען אַריין קיין וואַרשע. דאָס מעכטיקע וואַרשע! די שטאָט פון דער גרעסטער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, פון דער בעסטער יידישער פרע־סע, פון די גרויסע געלערנטע. פּוילן — דאָס לאַנד פון י. ל. פּרין, פון חסידיש, פון פּאָלקס־לעגענדע. פּוילן — דאָס לאַנד פון די גרעסטע יידישע טעאַטערס, בעס־טע שווישפּילער, און דאָ דאָס העברעיִשע טעאַטער וואָס איז אויסגעוואַקסן אין מאַסקווע אונטער ניטיידישע מדריכים, אין אַ ניטיידישער אַטמאָספּערע. מען האָט זיך באַדאַרפט גרייטן און שטאַרק גרייטן זיך צו אַזאַ באַגעגעניש. די עלטערע פון אונדזער גרופּע זענען שוין געווען באַקאַנט מיט וואַרשע, — ווער עס האָט דאָרט געלעבט, ווער עס האָט דאָרט געלערנט, — פאַר מיר איז וואַרשע — דאָס יידישע וואַרשע — געווען אינגאַנצן ניי! מיין הימישע סביבה איז ניט געווען קיין ציו־ניסטישע און אין מאַסקווע איז ציוניזם געווען פאַרעכנט פאַר קאַנטער־רעוואָלוציע. ציוניסטן האָבן געאַרבעט אין רויטן רוסלאַנד פונקט ווי סאַציאַליסטן אין צאַרישן רוסלאַנד. די „הבימה“ האָט געפירט איר ליניע „נאַציאָנאַליסטישע ריש“. דאָ, אין וואַרשע, האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט די מעכטיקע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע, די גרויסע ציוניסטישע פירער. זיי האָבן ניט נאָר פאַרפּולט דאָס טעאַטער, נאָר מיר זענען געוואָרן אַרומגערינגלט פון הונדערטער פריינט, חסידים, נאַכפּאָל־גער און פאַרפּאָלגער. דאָ, אין וואַרשע, האָט איצט קולטור־לעבן און טעאַטער גע־בליט, כאָטש אַנטיסעמיטיזם איז געוואַקסן. אויף די נאָוואָליפּיעס און די נאָוואָ־ליפּקעס האָבן כוליאַנעס געשניטן בערד, געריסן פיאות, אָבער אויף דער אָבאַזשע

האָט געבליט אַסתר־רחל קאַמינסקי־טעאַטער מיט דעם באַליבטן זיגמונט טורקאָוו און איראַ קאַמינסקי; אין פּאַסאַזש סימאָן האָט זיך נאָר וואָס צעבליט דאָס קליינ־קונסט־טעאַטערל „עזאזל“ מיט דער שאַרמאַנטער, עלעגאַנטער אַלאַ לילית און אין „נאָוואַשציי“ האָט געקייניגט די „הבימה“. די „הבימה“ האָט געקייניגט און פּוֹר־ליש יידנטום האָט געיוּבּלט ניט נאָר אין וואַרשע.

אונדזער אַריינפאַר קיין ביאַליסטאָק איז געווען אַן אמתער פּאַראַד. מיר זען ען אין דער „הבימה“ געווען זעקס ביאַליסטאָקער: נחום צמח, זיין שוועסטער שפּרה און דער ברודער בנימין, מולקע שוויף אין דער אַדמיניסטראַציע, חנהלע גענדלער און איך. קיין ביאַליסטאָק זענען מיר אַריין אָנפאַנג פּרילינג. די ביאַליס־טאָקער האָבן צעעפנט אלע פענצטער, טירן און באַלקאָנען. פון וואַקואַל דורך דעם נייעם שאַסיי, ליפּאָווע גאַס, ביז צום גרויסן האַטעל „ריז“, זענען טראַטואַרן געווען געפּאַקט מיט אַלט און יונג. מען האָט די עופּהלעך פון די ווינג אַרויסגע־נומען צו באַגעגענען דאָס גרויסע ווונדער. מיין פעטער קלמן האָט מיר געזאָגט: „אַזוי האָט ביאַליסטאָק אויסגעזען, ווען דער קייסער איז דורכגעפּאַרן“. דאָ, אין ביאַליסטאָק, בין איך ווידער אַריין אין אַ היימישער אַטמאָספּערע. מיין פּאַטער און מיין צווייטע מוטער האָבן שוין געווינט דאָרט. נאָך אין ריגע, באַלד ווי מיר זענען אָנגעקומען, האָט שוין געוואַרט אויף מיר מיין פּאַטערס בריוו — דער ערש־טער בריוו. מיין פּאַטער איז זיך מודה, אַז ער האָט מיך ניט אָפּגעשאַצט, ניט פּאַרשטאַנען, און דער עיקר — ער דאַנקט מיר, וואָס איך האָב פּאַראַייביקט זיין נאָמען... אין ביאַליסטאָק האָבן זיי איצט געווינט אַליין; מיין שטיף־ברודער עלינקע האָט שוין שטודירט אין בערלין. דאָס גליק פון מינע עלטערן איז איצט געווען אין לשער.

די וואַך אין ביאַליסטאָק איז געווען אַ וואַך פון יום־טוב; אָבער ניט קיין קלענערער יום־טוב איז געווען לאַדזש.

אין לאַדזש האָבן איך זיך ווידער צונויפגעטראַפּן מיט רחלען — רחל און לאַזאַר זבאַר. מיר האָבן מיט רחלען דורכגעלעבט ניט נאָר קינדער־יאָרן. גלייך ווי איך בין אַריין קיין מאַסקווע האָבן מיר זיך שוין ווידער באַגעגנט. די קלייניקע רחלע האָט שוין געווינט אַ פּיצניקע ליובאַטשקע; דער יונגער לאַזאַר איז שוין געווען אַ גרויסער סוחר. רחל האָט איר הויז אין מאַסקווע געפירט פונקט ווי די מאַמע צימשטיין אין ביאַליסטאָק. ווען מיר, די הבימהניקעס, האָבן געלעבט אויפן „פּאַיאָק“ פלעגט אלע עטלעכע טעג צופּאַרן צו דער סטודיע אַ וועגעלע מיט מעל,

חיה לע גראבער

צוקער, רייו, — פון רחלען צו חברים און פריינט. אין 1919, ווען איך בין גע- בליבן אליין, האָט רחל געדונגען אַ הויז אויף זומער פאַר זיך און נאָך אַ הויז פאַר מיר און חברים. אירע טירן זענען געווען אָפן און דער טיש תמיד געדעקט. אזוי איז געווען אין מאַסקווע און איצט אויך אין לאַדזש. רחל איז מיר געווען אַ שוועסטער און איר הויז — מײן צווייטע היים.

דעם זומער 1920 האָבן מיר, אַ גרופע הבימהניקעס, פאַרבראַכט אין קליאַז- מאַ — הינטער מאַסקווע. די דאָטשע פאַר אונדז האָט געדונגען רחל זבאַר, ווייל אויך זי האָט געווינט דאָרט. די איינציקע פאַרוויילונג אויף אַלע דאָטשעס איז אַ קערטל. רחל, אָבער, האָט ניט געשפּילט אין קיין קאָרטן, נאָר אויסגעלעבט זיך מיט אונדז צוזאַמען אין לידער, אין דערציילונגען. מײן גיטאַרע איז תמיד מיט- געפּאָרן מיט מיר. איך האָב נאָך דאָן ניט באַנוצט זיך מיט דעם אינסטרומענט פּראָפעסיאָנעל, אָבער כ'האַב עס אויסגענוצט אַ סך מער ווי אין די שפּעטערדיקע יאָרן.

קליאַזמאַ איז פאַר מיר געווען אַן אויפֿלעבונג פון מילייטישיצי. סאָסנאָוועד וואַלד, זון און זאָרגלאָזיקייט רופן אַרויס די בעסטע לידער. די שטיפּעריי איז דערנאָנגען אזוי ווייט, אַז כ'האַב זיך אַריינגעזעצט מיט מײן גיטאַרע אין אַ טאַטשקע, און קאָלעקע זבאַר (אַ פּלימעניק פון לאַזאַרן) האָט מיך אַרומגעפירט איבער די שכנישע דאָטשעס, ווי מען פירט אַרוב אַ בערעלע וואָס טאַנצט...

יענעם זומער איז געוואָרן אַ יאָר פון זינט מײן פּאָטער מיט דער מומע, עלינקע — מײן שטיפּברודער און די קליינע גוטשע זענען אַוועקגעפּאָרן קיין ביאַליסטאָק. די שטאָט אונדזערע איז געווען פאַרנומען מיט דייטשן, און שרייבן אָדער באַקומען בריוו איז געווען אומעגלעך. אויך מיט מײן ברודער מאַקס בין איך ניט געשטאַנען אין קיין שום פאַרבינדונג שוין איבער אַ יאָר צייט. ער האָט דאָן געווינט אין וואַראַנזש (ווי ער האָט פּריער געדינט). אין יענער טייל רוסי- לאַנד זענען כּסדר אָנגענאַנגען ציווילע שלאַכטן, און די שטאָט וואַראַנזש איז איבערגעגאַנגען פון די רויסע צו די ווייסע — פון די ווייסע צו די רויסע. איך בין מיט מײן ברודער בכלל ניט געווען צו שטאַרק פאַרבונדן און מיר האָבן זיך דורכגעשריבן ניט אזוי אָפט.

אין איינער פון די זומער־נעכט אין קליאַזמאַ בין איך געשלאָפן צוזאַמען מיט רחלען און כ'האַב ווידער געזען אַ חלום און האָב אָנגעהויבן, נאָך אין שלאָף,

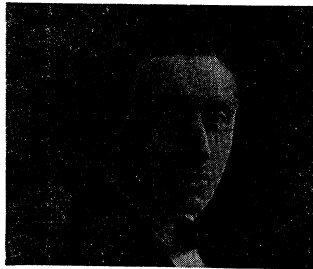
פון רעכטס: הערמאן סוועט, חיהלע גראָבער, חנה ראָווינאָ
און אַלעקסאַנדער גראָנאָד (לייפציק 1926).

צו וויינען. רחל האָט אַ דערשראָקענע מיך אויפגעוועקט און אַ פּרעג געטאָן : „וואָס האָט פּאַסירט?“ איך האָב זיך אויפגעזעצט אין בעט און וויינענדיק דער־ ציילט : „איך האָב נאָר וואָס געזען, ווי איך בין געשטאַנען ביי ברייטע, ווייסע טרעפּ און האָב דערזען אויבן מיין ברודער אַז איינגעבויגענעם, אָנגעשפּאַרט אָן אַ שטעקן; איך האָב אויסגעשריגן : „וואָס איז מיט דיר, מאַקס?“, האָט ער אָנגעוויזן אויף זיין בויך און געזאָגט : „מען האָט מיך דורכגעשאָסן אָט אַ דאָ'...“.

רחל האָט זיך באַמיט מיך צו באַרויסקן, אָבער איך בין גלייך אינדערפּרי אוועק אין שטאַט. כ'האָב אויסגעזוכט זיין לעצט פּאַסטקארטל מיטן אַדרעס, און, כאַטש מען האָט מיר ניט פּאַרזיכערט, אַז עס וועט אָנקומען, האָב איך דאָך טע־ לעגראַפּירט : „כ'בעט אייך, לאַזט וויסן וווּ און וואָס איז מיט מאַקס גראַבער“.

אין עטלעכע טעג אַרום האָב איך באַקומען אַ בריוו פון אַן אומבאַקאַנטע פּרוי, וועלכע האָט געשריבן : „מאַקסן איז בעסער. מיר זענען געווען איבעראַשט צו באַקומען אייער טעלעגראַמע דעם זעלבן פּרימאָרגן פון דער נאַכט, ווען מאַקס איז אָפּערירט געוואָרן“.

לויט דעם ענטפּער איז קלאַר, אַז מיין חלום האָט זיך מיר באַוויזן פּונקט אין דער צייט פון דער אָפּעראַציע. איך חלום ניט אָפט, אָבער שטענדיק ווען עס פּאַסירט אַ גאַר־וויכטיק געשעעניש.

מאַקס גראַבער — חיילעס ברודער.

פרילינג און יוגנט

ון 1915 ווען מיר האָבן פאַרלאָזן אונדזער היים איז מיר נאָכגעפאַרן אַ
 בענקשאַפט נאָך מיין ערשטער „גרויסער“ ליבע וואָס האָט זיך אָנגעהויבן
 נאָך אויף די שולכענק. עס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער עלטער (בעסער געזאָגט —
 אין דער יוגנט), ווען מען פאַרליבט זיך אין דער ליבע. דער פריער פרילינג האָט
 באַגרינגט אונדזער שטאַטנאַרטן (נאַראַדסקוי סאַד); די ביימער זענען געווען באַ-
 האַנגען מיט שווערע צווייגן, נאָך ניט צעבליטן בעז; פון די קלומבעס האָבן
 אַרויסגעשיינט די פריש-גרינע קנאַספן פון כריזאַנטעמען; די רויזן האָבן זיך
 נאָך ניט צעעפנט; פון דער נאָך קאַלטער ערד האָבן קוים אַרויסגעשפראַצט פיאַל-
 קעס און פריש גראַז, און צוזאַמען מיטן נאַרטן האָט אויפגעוואַכט מיין יוגנט —
 אזוי שטיל ווי דאָס גראַז, אזוי ריין ווי דער אויסגעשטערנטער הימל, אזוי סודות-
 דיך ווי די שאַטנעס אין די אַלעען אין אונדזער נאַרטן. משהקע איז געווען אַ הייר-
 מישער פשוטער ליבער בחור. זיין ליבע-דערקלערונג איז געווען אַ טיפער זיפן,
 אַ קוק דורך פולע אויגן און נאָך דעם איז געלאָפן די צייט אין אָפהיטן מיין אומד-
 שולדיקייט, אין בויען פלענער פאַר אַ לעבן ווי עס פאַסט פאַר אַ בת-יחידה פון
 אָנשטענדיקע טאַמע-מאַמע. זיין פיינקייט און ערלעכקייט האָט געוונגען מיין מר-
 טערס פריינטשאַפט און כאַטש ס'איז נאָך ניט געווען קיין רייד פון אַ תכלית,

חיה לע גראבער

בין איך אָבער פּאַרט פּאַרבליבן מיטן איינדרוק, אז ערגעץ אין דער שטיל האָט מײן מוטער צוגעשטימט צו דעם שידוך.

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אונדז צעשיידט. ביים געזעגענען זיך האָט ער געוויינט און איך האָב אים צוגעזאָגט צוריקצוקומען. אין די יאָרן פון קריג און רעוואָלוציע האָט די פּאַנטאַזיע אויסגעשפּונען אַ העלד און אַ לעגענדע. בין איך באלד נאָך דעם קריג געלאָפּן צו אים. אָבער אין די דאָזיקע יאָרן האָבן זיך אויך געעפּנט די אויגן אויף מענטש און וועלט, און שוין ביי דער ערשטער באַגעגעניש האָט זיך דער הלום איבערגעריסן. איך האָב געטראָפּן אַ מענטשן, טאַקע אַ פּיינעם, אַן ערלעכן, אָבער אזא ווייטן... עפעס ווי אַ ווייטן־ווייטן קרוב מיט וועלכן ס'וואָלט געווען פּאַרבונדן מײן סינדהייט. איך בין ניט געווען אַנטוישט, אָבער פּאַרווונדערט, שטאַרק פּאַרווונדערט! אָבער משהקעס לײַ בע האָט זיך פאַר די יאָרן נאָך מער פּאַרטיפּט און אונדזער צווייטע געזעגענונג איז געווען נאָך טראַגישער. האָב איך ווידער צוגעזאָגט צו קומען. איך בין אוועק צוריק קיין מאָסקווע. אָבער כאַטש די בענקשאַפּט איז אוועק, האָבן אָבער איצט מיך פּאַרפּאָלגט זיינע טרערן און ס'האָט מיך געפּייניקט מײן צוזאָג צו קומען צוריק. בין איך ווידער געלאָפּן און דאָס מאָל האָט זיך אויך מײן פעטער זיידל געיאָגט צו מיר איבער ימען און מיך באַגענגט מיט די ווערטער: „איך בין פּאַר־פּליכטעט צו דער איינציקער טאַכטער פון מײן איינציקער שוועסטער און איך בין געקומען דײַך חתונה מאַכן“... איך האָב זיך דערפּילט ווי אַ פּיש אין אַ נעץ. מען האָט געשטעלט אַ חופּה. מיר צווישן זיך האָבן באַשטימט, אז דאָס איז אַ פּיק־מיווע הייראַט. אין עטלעכע טעג נאָך דער חתונה האָב איך פּאַרקויפּט דאָס ביסל מעבל מיט מײן פּיאַנע, און ווי דער ראַמאַניסט וואָלט עס באַשריבן:

„עס איז געווען אַ ווינטער־נאַכט, די לבנה האָט באַגאַסן דעם שניי מיט איר בלויקייט, ווען דאָס פּאַרליבטע פּאַרל איז אַנטלאָפּן פון דער היים... אין קליינעם שטעטל ביים גרענעץ האָבן זיי זיך אויסבאַהאַלטן דעם טאַג פון שטעטלשע מוסרים, און נאָך חצות האָט זיך צום גאַניקל צוגעגליטשט אַ שליטן אויף וועלכן דאָס יונגע פּאַרל האָט זיך אַרויפגעכאַפּט און איז פּאַרשווונדן אין געדיכטן וואַלד. דאָ אין וואַלד האָט מען זיי אַרײַנגעפירט אין אַ „זעמליאַנסקע“, וווּ זיי זענען פּאַרבליבן אַלײן איינגעהילט אין דער פּינצטערניש און דער שטיקלייט פון דער נאַכט... פּלוצלינג האָבן זיי דערהערט אַ פּייה. זיי זענען אַרויפגעשפּרונגען אויף אַ צווייטן שליטן און דורך דער וואַך, וואָס איז געשטאַנען מיטן פּלייצע צו זיי ווי הילצערנע סאָלדאַטן, זענען זיי אַרויף אויף דער רוסישער ערד...“.

פון מאַסקווער וואָקסאַל האָט אַ קליינע טאַטשקע געשלעפט מיין ביסל אויס-
שטייער און איך בין נאָכגעגאַנגען ווי נאָך אַ מת... אַ טרויער האָט מיך פּלוצלינג דאָ
באַפּאַלן פון דעם גאַנצן פּלאַנטער וואָס איך האָב דאָ פאַרפּלאַנטערט. קיין „פּלאַ-
שטשאַד“ (שטח צו וווינען) איז אין מאַסקווע ניט געווען און מיר האָבן געמוזט
טילן מיין צימער צוזאַמען. איך האָב זיך „פאַרזיכערט“ מיטן ציצענעם פאַרהאַנג
וואָס מיר האָבן אויפּגעהאַנגען אין דער ברייט פון צימער. דורך יענעם גאַנצן
ווינטער און אויך פּרילינג איז דער פאַרהאַנג געהאַנגען ווי אַן אייזערנער שלאָס...
אַבער יענעם ערשטן זומער אויף אַ נייטראַלן באַדן, צווישן די סאַסנעס פון „פּוש-
קינאַ“ איז פון זיך אַליין אַרונטערגעפּאַלן דער פאַרהאַנג... ס'איז מיט מיר ניט
פאַרבליבן קיין גליק, אויך ניט קיין פאַרדרום — ס'איז פאַרבליבן אַ גלייכגיל-
טיקייט. ס'איז אין מאַסקווע לייכט צו הייראַטן, לייכט זיך צו גטן, אַבער אומ-
מעגלעך זיך צו צעגנין — ניטאָ קיין „פּלאַשטשאַד“... איז עס אזוי פאַרבליבן,
ביז איך האָב פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

פון דעם טאַג וואָס מיר האָבן פאַרלאָזט רוסלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן יום-
טוב. אַלע יאָרן אין רוסלאַנד האָט מען געיאָגט, געאַרבעט, געזאָרגט, געהונגערט,
געפּירן און פּלוצלינג — זאָרגלאָז, זאַט און אזוי וואַרעם! אַלע יאָרן אין מאַסקווע
איז מען געווען פאַרכאַפט פון איין גרויסער אידעע, „טעאַטער“ און דאָס איז געד-
וואָרן דער איינציקער זין פון לעבן. צמח האָט באַלד פון דער ערשטער גרופּע
אין מאַסקווע געוואָלט באַווירקן די חברים, מען זאָל אונטערשרייבן דעם פּונקט:
„קיינער טאָר ניט חתונה האָבן, ביז מען וועט אַריינפירן די „הבמה“ קיין ירו-
שלים“. דאָס האָט ער אַליין ניט דורכגעפירט און אויך ניט איך.

* * *

די ערשטע עטלעכע חרשים אין אויסלאַנד איז מען געווען פאַרשיכורט פון
די קינסטלערישע דערפאַלן... נאָך דער אָנערקענונג פון דער פּוילישער און דער
פּויליש-יידישער פרעסע, האָבן מיר זיך דערפילט פּולקאַמע פּראָפּעסיאָנעלע שווי-
שפּילער. צוזאַמען מיט די קינסטלערישע דערפאַלן זענען געקומען פּערזענלעכע
דערפאַלן, און דאָ אין וואַרשע האָט אַ יונגע שווישפּילערין געהאַט איר ערשטן
גרויסן ראַמאַזן.

בערנאַרד איז געווען דער איינציקער זון פון רייכע טאַטע-מאַמע. אויסגע-
וואַקסן אין רוסלאַנד, זיך דערצויגן אין פּוילן, געענדיקט דאָקטאָר אין סאָרבאָן.

חיהלע גראָבער

כאַטש ער איז געווען פון דער אַסימילירטער יוגנט, איז ער דאָך מיטגעריסן גער וואָרן פון זשאַבאַטינסקיס פּייערדיקן רוף! און אונדזער באַגעגעניש האָט פאַר פּעסטיקט דעם אידעאַל פאַר ארץ־ישׂראַל. דאָ אין וואַרשע האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט דאָס לעבן פון גרויס־וועלט. ניט נאָר האָט בערנאַרד מיך נאָכגעפּאָלנט, נאָר די גאַנצע משפּחה י. האָט מיך באַהאַנדלט ווי אַ „פּרימאַדאַנע“, כאָטש איך אַליין האָב דעם געפּיל קיינמאַל ניט געהאַט. ווי די עלטערן, אַזוי אויך זיין שוועסטער ב. ג. האָבן באַוווינט גרויסע דירות אין דעם לאַנגן הויף מיט הייזער וואָס זענען געשטאַנען אויף דער הויפטגאַס אין וואַרשע. אין די גרויסע סאַלאַנען, באַלויכטענע פון די קרישטאָל־קאַנדעלאַבערס און הענגלאַמפּן, זענען געגעבן גער־וואָרן אומצייילבאַרע באַנקעטן און געמאַכט געוואָרן אומצייילבאַרע אויפנאַמעס, אָפיציעלע און אומאָפיציעלע; אין די גרויסע סאַלאַנען האָבן מיר איינגעאָרדנט ספּעציעלע טאַנץ־פּראָבן פון פּאַקסטראָטן און שימיס, דאָ האָב איך זיך באַקענט מיט די נייסטע שלאַגערס פון יאָר 1925/1926. גאַנץ פּוילן האָט דאָ אָפּגעקלונגן געזן מיט „וואַלענציאַ“ און „טשי פּאַני מיעשקאַ סאַמאַ, טשי ראַזעם ז'נים“. אין פּרייע אַוונטן, ווען ס'איז געגאַנגען אַ פּיעסע אין וועלכער איך בין ניט געווען פאַרנומען, האָט מען מיך געפירט אין די פּרעכטיקע פּוילישע און יידישע טעאַטערס. דאָס נאַכט־לעבן אין וואַרשע האָט מען געקענט פאַרגלייכן מיט די נעכט אין פאַריז. די גרויסע פּלענער פאַר דער צוקונפּט מיינער מיט ב. איז געוואָרן די סענסאַציע פון אונדזערע גאַסטראָלן דאָרט. יענעם ווינטער און פּרילינג האָבן מיך די שליטנס און דראַשקעס ווי אויף פּליגל געטראָגן איבער וואַרשעווער גאַסן, פּראַגער בריק און אויאַדאָווסקע אַלעע, ביז צו די ווייטע סאַסע־וועלדער, דורך לבנה־נעכט און זוניקע טעג. וויפּל טעג מיר האָבן געשפּילט אין די פּראָוויניץ־שטעט, אַזוי פּיל טעלעגראַמעס זענען געפּלויגן, טעלעפּאָנען האָבן פאַרוויגט און אָפּט אָפּ־געקלונגען ביים אויפּשטיין. אין לאַדזש, ביי רחל און לאַזאַר אין הויז, איז באַ־שטימט געוואָרן מיין צוריקער קיין וואַרשע גלייך נאָכן סעזאָן; אין דער פּאַמיר־ליע האָט מען שוין געוווסט, אַז צום קומענדיקן ווינטער וועט שוין ב. עפענען ויין קאַבינעט און היים. ווען אַלע פּלענער זענען שוין געווען אויפּגעבויט, זענען מיר געווען פאַרטיק מיט פּוילן און מיר זענען אַרויסגעפּאַרן קיין בערלין.

אויף דער גרויסער אייראפעישער בינע...

אך אין מאסקווע האָט צמה אונדז געוואָרנט, אז די הויפטפונקטן פאַר אונדז איז: דאָס יידישע וואַרשע — פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפונקט, און דער גרעסטער טעאַטער-צענטער בערלין — פון קינסטלערישן; און אז מיר וועלן אַרויף אויף די צוויי הויכע שטאַפלען, וועלן מיר זיין פאַרטיק צו גיין ביז צו דעם סאַמע שפיץ פון דעם באַרג — ניריאָרק! דער אַריינפאַר קיין בערלין איז געווען דער סאַמע פיבערהאַפטסטער. אַ פּרעמיערע דאָ האָט יעדן שווישפילער אָנגעפילט מיט שרעק. אויך אין פּובליקום האָט זיך געפילט אַן אויפּרעגונג; קיינער איז ניט געדאַנגען זען די „הבימה“ מיט גלייכגילטיקייט. נאָך איידער דער פאַרהאַנג איז אַרויף האָט מען געפילט די גרויסע דערוואַרטונג פון יעדן איינעם אין זאַל. בערלין האָט שוין געוואוסט פון דעם יונגן טעאַטער ניט נאָר פון דער פּרעסע: דאָ איז שוין פריער געווען צמה, וואָס האָט צוגעגרייט דעם באַדן; עס איז שוין געדויען דער גרויסער פּאָעט ח. נ. ביאַליק, וואָס האָט דערציילט נסים ונפלאות; עס האָט שוין געבראַכט אַ גרוס פון וואַכטאַנגאַווס געניאַלע אויפירונג דער באַרימטער מאַסי, וואָס האָט אונדז באַזוכט בעת זיינע גאַסטשפילן אין מאַסקווע. עס האָט זיך שוין ניט איין יאָר געוועבט די לעגענדע „הבימה“. דער „דיבוק“ איז דורך מיט אַ טריומף און האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף די שווישפילער וואָס האָבן געשפילט הויפּטראָלן אין די אַנדערע פּיעסן. מען איז שוין געווען איינגעגלייבט

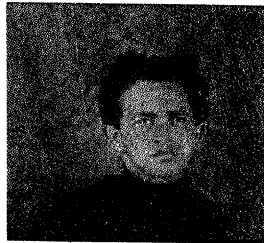
חיה לע גראבער

אין דעם, אז וואכטאנגאוו קען ניט דורכפאלן; אָבער די אַנדערע פּיעסן, די שוואכערע, וואָס וועט זיין מיט זיי?!

דער „מבול“ איז אויפגעפירט געוואָרן די לעצטע און איז אזוי גע-
שפּילט געוואָרן אין יעדן לאַנד, און דאָ אין בערלין האָב איך געוואַרט
זעקס וואָכן, ביז עס איז געקומען מיין ריי. די דערוואַרטונג איז געוואָרן
אַלץ מער און מער אָנגעשטרענגט און אַלץ אָפּטער האָב איך געטראַכט וועגן
דעם, אז מיין פּיעסע איז אַן אייראָפּעישע און מיט דעם קען מען דאָך שוין ניט
איבעראַשן... עס האָט אזוי פּאַסירט, אז איין נאַכט פאַר דער פּרעמיערע פּון
„מבול“ האָט מיך אַלעקסאַנדער גראַנאַך איינגעלאָרן צו זען „די בערגנער“ שפּילן.
די קינדישע פיגור און דאָס פּויגל-שטימעלע פּון „די בערגנער“ האָבן מיך איר
בעראַשט און איך האָב אַ פּרעג געטאָן: „מיט וואָס פאַר אַ מיטלען שפּילט זי
דראַמע“. גראַנאַך האָט הילכיק אַ לאַך געטאָן: „מיט מיטלען פּון „די בערגנער“...
און דאָ האָט טאַקע פּאַסירט עפּעס אויסערגעוויינלעכעס: אין דריטן אַקט האָט
דער געליבטער אַ הייבגעטאָן זיין געליבטע און זיך מיט איר אַרײַנגעשלייכט צום
בעט הינטער דעם פּאַראַוואַן. אין אַ סעקונדע אַרום האָט זיך פּון הינטער דעם
פּאַראַוואַן צעטראָגן איבערן טעאַטער אַ דינער קורצער קוויטש ווי אַ קרימש פּון
אַ קאַנאַריקל... דאָס גאַנצע טעאַטער האָט אַ צי געטאָן דעם אָטעם און איז פּאַר-
גליווערט געוואָרן אין אַ לאַנגער פּויעז — מען האָט אויפגענומען די גרויסע
טראַגעדיע פּון אַ הילפּלאַז פּייגעלע וואָס ווערט באַפּאַלן פּון אַ ווילדער חיה.

אָט אזוי האָט אויף מיר געווירקט די בערגנער און זי האָט אויף מיר אַרויפ-
געוואַרפן אַ מין פּחד, וואָס האָט מיך ניט אָפּגעלאָזן, ביז איך בין געפּאַרן צו
מיין פּרעמיערע. פּון דער ערשטער פּראַזע מינער אויף דער בינע האָב איך דער-
פּילט מיין אומזיכערקייט. אַלץ וואָס כ'האָב גערעדט האָט מיר געקלונגען פּאַלש.
עס האָבן אויך געקלונגען פּאַלש צו מיר די אַפּלאַדיסמענטן נאָך דעם דיאַלאָג.
איך בין אַרויס פּון טעאַטער נאָך דער גרויסער פּרעמיערע מינער, אַ פּאַרלוירענע,
אַן אומגליקלעכע! צום באַנקעט, וואָס איז געווען איינגעאַרדנט נאָך דער פּאַר-
שטעלונג, בין איך ניט געגאַנגען; אין גרויסן צימער מינעם, אין פענסיאָן „פּאַ-
זאַנען-פּלאַץ“, בין איך אין דער פינצטער און אָנגעטאַנענערהייט געלעגן אויף
מיין בעט און באַגאַסן די קישנס מיט הייסע טרערן. וויפּל חברים האָבן ניט גע-
קלאַפּט, געבעטן איך זאָל זיי אַרײַנלאָזן, האָב איך ניט געקענט זיך אויפהייבן.
דער גרויער טאַג האָט קוים באַלויכטן דאָס צימער, ווען איך האָב געעפּנט די
טיר פאַר מיין חבר בנימין צמח. איך בין שוין געווען אַן אויסגעוויינטע און האָב

שוין געקענט זאגן, אז: „איך בין א דורכפאל, אז איך קען זיך ניט דערהייבן צו דער הייך צו וועלכער די „הבימה“ האָט דערגרייכט, אז מיין באַנאָנונג גייט ניט ווייטער פון קאַבאַרעט“... און נאָך און נאָך... בנימין האָט עפעס געזאָגט מיט זיין גוטן שמייכל אויף די ליפן און איך בין א דערשעפטע אַרײַנגעפאַלן אין א טיפן שלאָף. א שטאַרקער קלאַפּ אין טיר האָט מיך אויפגעוועקט — גראַנאַך האָט באַפוילן מען זאָל מיר אַרײַנברענגען די ערשטע מאָרגן־צײַטונג מיט דער קריטיק וועגן „מבול“; מיט א האַלבער שעה שפעטער האָט געקלונגען הערמאַן סוועט מען זאָל גלייך אַרויסגיין קויפן די צווייטע צײַטונג; נאָך דעם איז אַרײַן אײַטקין, א צעשטראַלטער, מיט א דריטער צײַטונג. דאָס צימער איז געוואָרן אָנגעדפילט מיט חברים און דער דיל איז געווען באַדעקט מיט צײַטונגען. מען האָט געדליענט אין דער הויך באַגײסטערטע מײַנונגען: — דײַטשע פּרעסע האָט פאַר־גליכן מיט די גרעסטע דײַטשע שױשפּילערײַנס... איך האָב אַפּילו ניט געהאַט קײן כוח זיך צו פּרײַען. אזוי האָב איך דורכגעלעבט מײַן ערשטן גרויסן לאַנג־דערוואַרטעטן דערפאַלן.

סאַשאַ פּרודקין
„ביר“ אין „מבול“

צום גרויסן דערפאַלן מײַנעם אין „מבול“ האָט א סך בײַגעטראַגן מײַן פּאַרטניאָר סאַשאַ פּרודקין. די „הבימה“ האָט דאָן פאַרמאַגט א שײַן בײַסל טאַטעס, מחותנים, בטלנים, אָבער קײן אײַנעם ניט פאַר דעם אַמפּלואַ פון א ליבהאַבער. סאַשאַ פּרודקין האָט מען אויסגעקליבן, ווייל ער איז שוין געווען דער פּאַסיקסטער, סאַשאַ האָט — חוץ זײַן אַרטיסטישע קאַריערע — אויך געדאַכט זײַן דאָקטאָראַט און פאַר זײַן ספּעציאַליטעט האָט ער אויסגעקליבן כּירור־גײע. אין דער ליבעס־סצענע צווישן מיר — לײַזי און אײַם — בירן, האָט זײַן שטײַ

חיהלע גראבער

מע געקלונגען אביסל צו שארף און טרוקן, און זיינע א בארירונג האָט ניט גע-
גלעט און אויך ניט געוואַרעמט. אָבער דאָס איז געווען צוגעפאַסט צום טיפּ פון
א קאַריעריסט, פון אַן עגאָיסט, ווי ביר איז געשילדערט.

סאַשאַ פּרודקין איז געווען אַן אַרטיסט אַן ערנסטער, קלוגער און זייער דיס-
ציפּלינירטער. איצט איז ער פאַרבונדן מיטן מאָסקווער קונסט־טעאַטער.

נאָך דער פרעמיערע מיינער אין בערלין האָב איך זיך געפילט ווי נאָך אַ
לאַנגער קראַנקייט. ביסלעכווייז האָב איך אָנגעהויבן קומען צוריק צו מיינע כוחות
און צוזאַמען מיט די נייע כוחות האָט אָנגעהויבן וואַקסן דער פאַרלאַנג צו שפּילן,
שפּילן און זינגען אַן אַן אויפהער. עפעס ווי אַ פאַרבאָרגענער קוואַל זאָל זיך
אויפרייסן. איך האָב זיך קוים דערוואַרט צו דער צווייטער פאַרשטעלונג פון
„מבול“. וואָס פאַראַ אומענדלעך גליק פילט אַן דעם שוישפּילער, ווען ער לעבט
פולשטענדיק אין דער ראַלע און אַטמאָספּערע פון זיין שפּילן! די צווייטע פאַר-
שטעלונג מיינע האָב איך באמת געלעבט און ניט געשפּילט. איך האָב זיך גע-
טראָגן ווי אויף די כוואַליעס פון דער צעגאַסענער „מיסיסיפּי“. מיין ליד און
גיטאַרע האָבן סטיכיש וויברירט, ווען איך בין מיט בירן פאַרשוונדן הינטער די
קוליסן אין דעם שוימיקן וואַלץ. עס איז געווען אַ טויטע שטילקייט אין זאָל און
מיר זענען דערשראַקענע שטיין געבליבן. פּלוצלינג האָט ווי אַ דונער אויפגעריסן
אַן אפּלוזי. מען האָט ניט געקענט אָנגיין מיטן אַקט, ביז מיר זענען עטלעכע מאָל
אַרויס זיך ניגן (וואָס איז קעגן אַלע געזעצן פון קונסט־טעאַטער). איך געדענק
ניט וויפּל מאָל מען האָט נאָך דער פאַרשטעלונג געהויבן דעם פאַרהאַנג; נאָר
ווען איך בין שוין געווען אין מיין גאַרדעראַבע, אַן דעם קאַסטיום, איז דער
מענעדזשער אַריינגעלאָפּן, אַ וואַרף געטאַן אויף מיר מיין מאַנטל און האָט מיך
וויידער אַרויסגעשטופּט אויף דער בינע.

נאָך דער פאַרשטעלונג איז גראַנאַך געזעסן מיט מיר אין אַ באַזונדער צי-
מער פון אַ גרויסן רעסטאָראַן און האָט מיט אַ זאַנפּטער שטימע (וועלכע ער האָט
קינימאָל ניט גענוצט אין זיין שפּילן) גערעדט צו מיר וועגן דעם, אַז איך קען
מאַכן אַ גרויסע קאַריערע אויף דער דייטשער בינע; אַז ער וועט מאַכן פון מיר
די גרעסטע דייטשע שוישפּילערין, אַז די גאַנצע וועלט וועט זיין מיינע... איך
בין ניט פאַרשיכורט געוואָרן ניט פון זיינע רייד, ניט פון מיינע דערפאַלגן. איך
האַב, אָבער, דאָן טיף אין מיין האַרצן דערפילט, אַז מיין וועלט איז בלוזי טעאַטער,
און אַז קיינע פּערזענלעכע דערפאַלגן קענען ניט און וועלן מיך קיינמאָל ניט

אזעקרייטן פון דער וועלט מיינער. ווארשע איז פלוצלינג באדעקט געווארן מיט א געדיכטן נעפל; אזוי געדיכט, אז כ'האב קוים ארויסגעזען א סילוועט פון א מענטשן, און נאך איידער מיר האבן אונדזערע גאסטראלן אין דייטשלאנד פארענדיקט, איז פוילן אינגאנצן פארשוונדן פון מיין אויג און אויך פון מיין הארץ.

אונדזער פריינטשאפט מיט אלעקסאנדער גראנאך האט זיך אָנגעהויבן פון דעם, וואָס ער האָט מיר דערציילט זיין לעבנסגעשיכטע. אלעקסאנדער גראנאך איז צו יענער צייט געווען באַרימט אין גאַנץ דייטשלאַנד. אַ נומער ייד איז ער פון תמיד אָן געווען און איצט האָט די „הבימה“ אין אים אויפגעוועקט זיין פאַר-באַרגענע בענקשאַפט נאָך יידישקייט. אלעקסאנדער גראנאך איז געווען אַ קינד פון פּאַלס; האָראָדענקאָ איז געווען זיין גאַליציש שטעטל און אַרעמקייט — זיין היים. צו פּערצן יאָר איז ער שוין געווען אַ ספּעציאַליסט אַ בעקער, און האָט שוין גע-האַט די כאַראַקטעריסטיש-צעקרימטע פּיס פון איינעם, וואָס האָט שוין אַ לעבן-לאַנג פאַרבּראַכט ביי דער דייזשע. קיינער האָט אָבער נישט פאַרדעכטיקט, אז אין דעם טייג זיינעם, וואָס ער פּלעגט קנעטן מיט אזוי פּיל מוט, זענען אַריינגעקאָטן געוואָרן אזוי פּיל הערלעכע טרוימען! שוין צו זיינע פּערצן יאָר האָט גראַנאָך געוויסט, אז זיין וועלט איז טעאַטער. קיין האָראָדענקאָ איז דאָן אַראָפּגעקומען אַ יידישע טרופּע מיטן דירעקטאָר גימפּל. גראַנאָך האָט נאָך דער פאַרשטעלונג אַ שפּרונג געטאָן פון דער גאַליאַרקע צום דירעקטאָרס טיר, האָט זיך פּלוצלינג אָפּגעשטעלט און פאַרלוירן דעם מוט. אלעקסאנדער, דער דרייסטער, דער ווילי-זונג, האָט זיך פאַרשעמט און מיט אַן אומבאַקאַנטן פאַר אים געפּיל פון באַשיידן-קייט האָט ער אָנגעקלאַפּט אין דער טיר. הער גימפּל — דער „סענסטיווער נייסט“, דער טרעגער פון יידישער קונסט — האָט אים אָפּגעמאַסטן פון קאַפּ ביז פּיס און האָט אַ פּרעג געטאָן: „וואָס טוסטו איצט?“ און גראַנאָך האָט געענטפּערט: „איך בין אַ בעקער.“ — „נו, טאָ גיי צוריק צו דיין דייזשע און באַק ווייטער בייגל“... גראַנאָך האָט אים דורכגענומען מיט זיינע ציגיינערישע אויגן און איז אזעק. אָבער נישט צו דער דייזשע איז ער אזעק, ער איז אזעק קיין בערלין און טאַקע צו רוונהאַרדטן. פון ריינהאַרדטן איז ער אזעק אין שפּיטאַל, וווּ מען האָט אים אָפּפּירט זיינע צעקרימטע פּיס. ליגנדיק דאָס יאָר אַ פאַרבאַנדאַזשירטער, האָט ער זיך אַרומגערינגלט מיט ביכער. זיינע דאָקטוירים און קראַנקן-שוועסטערס זענען געווען אויך זיינע לערער און זיינע פּריינט אין דער נייער וועלט, און פון שפּיטאַל, וואָס איז אויך געווען זיין ערשטע שולע, איז ער צוגעקומען צו היינע און געטהע און דורך דעם צו דער גרויסער „פּאַלקס-בינע“ אין בערלין.

גראנאך האָט פאַרענדיקט זיין דערציילונג און האָט אויסגעשריען מיט זיין דונערשטימע: „א פיינער שפּאַציר, הע!“ איך האָב שטאַרק ליב געקראָגן זיין צאַרטקייט און זיך ניט געקענט באַפרייען פון דער מורא פאַר זיין ווילדקייט. גראַנאַך איז געווען זייער אַ ווילער יונג, אַ גוטער חבר, אָבער, אַז ער פלעגט ווערן ווילד — טאַקע גוט, אָבער ווילד —, פלעגט ער צעקויען אַ גלאַז מיט זיינע גע-זונטע ציין און פלעגט עס ארויסשפּייען ביון לעצטן שפּליטערל ניט צעבלוטסקנדיק זיך. די קונץ פלעג איך קינדווייז זען פון דעם קונצנמאַכער אויף אונדזערע הויפּן און איך פלעג דאָן זיין זייער באַגייסטערט פון דעם. אָבער איצט, צוועענדיק ייז אַ קינסטלער — אַ גרויסער קינסטלער — מאַכט עס, האָב איך זיך געפילט שרעקלעך. אַ פריינט פון גראַנאַכן האָט קיינמאָל ניט געווסט מיט וואָס ער וועט אים איבעראַשן. ער האָט זיך צו דער „הבימה“ זייער צוגעבונדן; ער האָט אונדז ליב געקראָגן, ער פלעגט יעדע פרייע מינוט קומען צולויפן; ער איז פונקט ווי אַלע קינסטלער און צושויער געווען באַגייסטערט פון דער הייליקער אַטמאָספּערע אין וועלכער די „הבימה“ איז דערציגן געוואָרן. עס האָט אים, אָבער, ניט געשטערט אָפּצוטאָן אַזאַ מין זאך: צו אַן אָונט, וועלכן איך האָב געגעבן פאַר אים, איז ער געקומען מיט אַ דייטשקע, וועלכע איז פלוצלינג דערשינען פאַר אונדז אינ-גאַנצן אַ נאַקעטע. אַז איך בין צו צו אים און האָב אים אַ זאָג געטאָן: „פיר שוין אַרויס פון דאַנען די נקבה!“ האָט ער מיך אָנגעקוקט מיט פאַרווונדערונג און ניט געקענט פאַרשטיין מיין אויפּרעגונג. ער האָט זיך געמיט מיר צו דערקלערן, אַז דאָס איז די אינספּיראַציע, די דערהויבונג פון דער דייטשער קינסטלער-וועלט און הויכער געזעלשאַפט. . . איך האָב, אָבער, דאָן נאָך ניט פאַרשטאַנען, אַז פון אַט דער זנות וואַקסט עס די ריינע ראַסע. אַ סך, אַ סך איבעראַשונגען האָט פאַר איך געהאַט דער באַגאַבטער, באַליבטער און זייער באַרימטער דייטשער שויר-שפּילער. ער האָט אָבער אויך פאַרמאָגט ווונדערלעכע אייגנשאַפטן! זיינע חברים האָבן מיר דערציילט וויאָזוי ער איז געקומען צו אַ פאַרזאַמלונג פון זיין פאַרטיי און געטראָפּן חברים פאַרזאַרגט, — מען דאַרף געלט פאַר אַ גרויסער אַרבעט זיאָם מען מוז דורכפירן. גראַנאַך האָט ניט טראַכטנדיק אַרויסגעשאַטן אויפן טיש פון זיינע קעשענעס ביז איין מאַרק. אַזאַ אָפענע האַנט און ברייט האַרץ האָט פאַרמאָגט אַלעקסאַנדער גראַנאַך.

קאפיטל 30

פארין — ניריארד

אריז איז געווען דער לעצטער פונקט פון אונדזער טורנע איבער אייראָפּע און מיט די נאָסטראָלן דאָרט האָט זיך פאַרענדיקט דער סעזאָן 1926-1927. און פאַרענדיקט האָט ער זיך גאַנץ טרויעריק! די היצן זענען געווען גרויס, דאָס ייִדישע פּובליקום — זייער קליין. די ווונדערלעכע אָפּהאַנדלונגען פון דער פּראָג-צויזשער פּרעסע האָבן קיין פּראָנציוויש פּובליקום ניט געצויגן. די טוריסטן,

וולאדימיר גראַסמאַן.

חיה לע גראבער

וועלכע זענען זיך צונויפגעפארן האָבן פארפולט די רעווי-טעאטערס, די קאכא-רעטן. ס'איז געווען אוממעגלעך צו קאנקורירן מיט מיסטינגעט און מיט מאָריס שעוואַליע. פאָריז האָט דאָן געטאָנצט אין די גאָסן. דאָמען פון דער גאַנצער וועלט, אין די טיערסטע טואַלעטן און עכטע ברייאַנטן, האָבן שעמעריט! איז ווי קען מען אויסזיצן אַ גאַנצן אָוונט און הערן דאָס געוויין פון חורבן בית-המקדש, אָדער צו זען, דעם טאַנץ פון פאַרחושכטע, אָפּגעריסענע אַביונים... ניט געווען

אַ גרופע „הבימה“ שוישפילער אויף אָפרו אין אַ דאָרף אין פראַנקרײך אין 1926.

וואָ די גרויסע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע צו שאַפן די שטימונג אַרום דער הבימה. ניט געווען די גרויסע וואַרשעווער פרעסע. געווען איין גרויסע יידישע צייטונג — „פאַריזער היינט“ און איר רעדאַקטאָר — וולאַדימיר גראָסמאַן. האָט ער און זיין צייטונג געשריבן, גערופן, אָבער פון איין פרעמיערע צו דער צווייטער איז דאָס טעאָטער געוואָרן אַלץ ליידיקער, דאָס פּובליקום אַלץ מידער, און ביז ס'איז גע-סומען צו מײן „גרויסער“ פרעמיערע, איז דער רעדאַקטאָר וולאַדימיר גראָסמאַן

אליין מיר געוואָרן און איז אַוועק נאָך איידער דער פאַרהאַנג האָט זיך געעפנט. אזוי אַרום האָב איך פאַרלאָרן אַן אָפּהאַנדלונג איבער מיין קרוין־ראַלע און כ'האַב אויך, צו יענער צייט, פאַרלאָרן די באַגעגעניש מיט איינעם פון די אינטערע כאַנטסטע מענטשן. אויך וואַלדימיר גראַסמאַן האָט פאַרלוירן — עטלעכע גוטע יאָרן מיט מיר... וואַלט ער דאָן פאַרבליבן אין טעאַטער, וואַלטן מיר שוין איצט געפיערט אונדזער זילבערנע חתונה.

מיטן „מבול“ האָט זיך דער סעזאָן געשלאָסן און די גאַנצע טרופע איז גע־ בליבן אָן געלט, אָן ווייטערדיקע קאָנטראַקטן — מיט בלויע האַפּענונגען אויף אַמעריקע. די קעגנער פון נחום צמח האָבן אויסגעפונען, אַז דאָס איז די פאַ־ סיקסטע צייט צו באַזייטיקן אים פון דער „מאַנט“ איבער אונדז... און דאָ אין פאַרזי איז פאַקטיש פאַרגעקומען די שפּאַלטונג וואָס האָט זיך פאַרענדיקט אין ניו־יאָרק. די טרופע איז זיך צעפאַרן אין פאַרשידענע עקן פראַנקרייך אויף אזוי גערופענעם „אורלויב“! איך מיט אַ גרופע בין אַוועק אין אַ דערפּל נאָענט פון דער שווייצאַרישער גרענעץ, דוכט מיר „סאַן־פּאַווער“. אין דעם דערפּל זענען מיר פאַרבליבן ביז מען האָט אונדז מודיע געווען פון פאַרזי, אַז מיר קענען שוין קומען צוריק און גרייטן זיך צו אַ צווייטן טור אין דייטשלאַנד. און ערשט אין ענדע 1927 זענען מיר אַרויסגעפאַרן קיין ניו־יאָרק.

אַלע אונדזערע חברים, אָן אויסנאַם, זענען געפאַרן קיין אַמעריקע צום ערשטן מאָל — געפאַרן צום ווייטן, פּרעמדן, „גאַלדענעם“ לאַנד. איך אָבער בין שוין מיט אַמעריקע געווען באַקאַנט פון לאַנגע יאָרן, נאָך פון מיין קינדהייט. און באַ־ קאַנט געמאַכט מיט אַמעריקע האָט מיך מיין פעטער זיירל — דער זעלביקער פע־ טער וואָס ביי אים אַריבערשווימען דעם אַטלאַנטיק איז געווען דאָס זעלבע וואָס פאַר אַ ביאַליסטאַקער אַריבערשפּרייזן די ביאַלע... פון דעם פעטער מיינעם האָב איך זיך אָנגעהערט מיט מעשות אָן אַ שיעור. איך האָב שוין געוואוסט, אַז אין אַמעריקע זענען די היצן אזוי גרויס, אַז מענער גייען אַרום אָן רעקלעך, מיט אַרבּל פאַרקאַשערטע ביז איבער די עלנבויגנס; אַז די גאַסן זענען שמאַלע, הויז די בראַדוויי און פינפטע עוועניו; אַז עס לויפן באַנען איבערן קאַפּ, באַנען אונטער דער ערד און מאַשינען אין אַלע זייטן, אזוי אַז דער מענטש פילט זיך ווי אַ שריי־ פעלע וואָס ווערט געדרייט פון אַ מעכטיקער מאַשין. מיין פעטער האָט אויך גע־ דאַט צו דערציילן פון „סוועט־שאַפּס“, כאַטש ער אליין איז קיין אַרבעטער ניט געווען; ער האָט ליב געהאַט מסחר, מענטשן, רעדערייען, פאַנטאַזיעס, בוידעם, נעכטיקע טעג... אפשר טאַקע צוליב דעם האָט ער געהאַלטן אין איין לויפן פון

חיהלע גראבער

אמעריקע אהיים און צוריק. ער איז נאָכגעלאָפֿן דאָס מזל און אלץ ניט געקענט
עס דעריאָגן. ער האָט אָבער געפילט מיט אַ חויט פֿון אַ פשוטן מענטשן, אַז מען
דאַרף לויפֿן פֿון רוסלאַנד, פֿון פּוילן — פֿון אייראָפּע. ער האָט אויך געגלייבט,
אַז אין די טיפענישן פֿון אַמעריקאַנער ערד ליגט נאָלד — מען דאַרף נאָר קענען
גראָבן. איך האָב פֿאַרגעדענקט אלע זיינע מעשות. איך האָב אויך פֿאַרגעדענקט, אַז
אין די גרויסע היצן שלאָפֿן מענטשן אויף די דעכער און כ'האָב זיך אויך אויס-
געלערנט דאָס ווונדערלעכע לידל:

זומער ביינאָכט אויף די דעכער

דאָן איז דאָך די גאָלדענע צייט,

מען קריכט אַלעמאָל אַרויף העכער

און מען ווערט דאָרט פֿון צרות באַפֿרייט ...

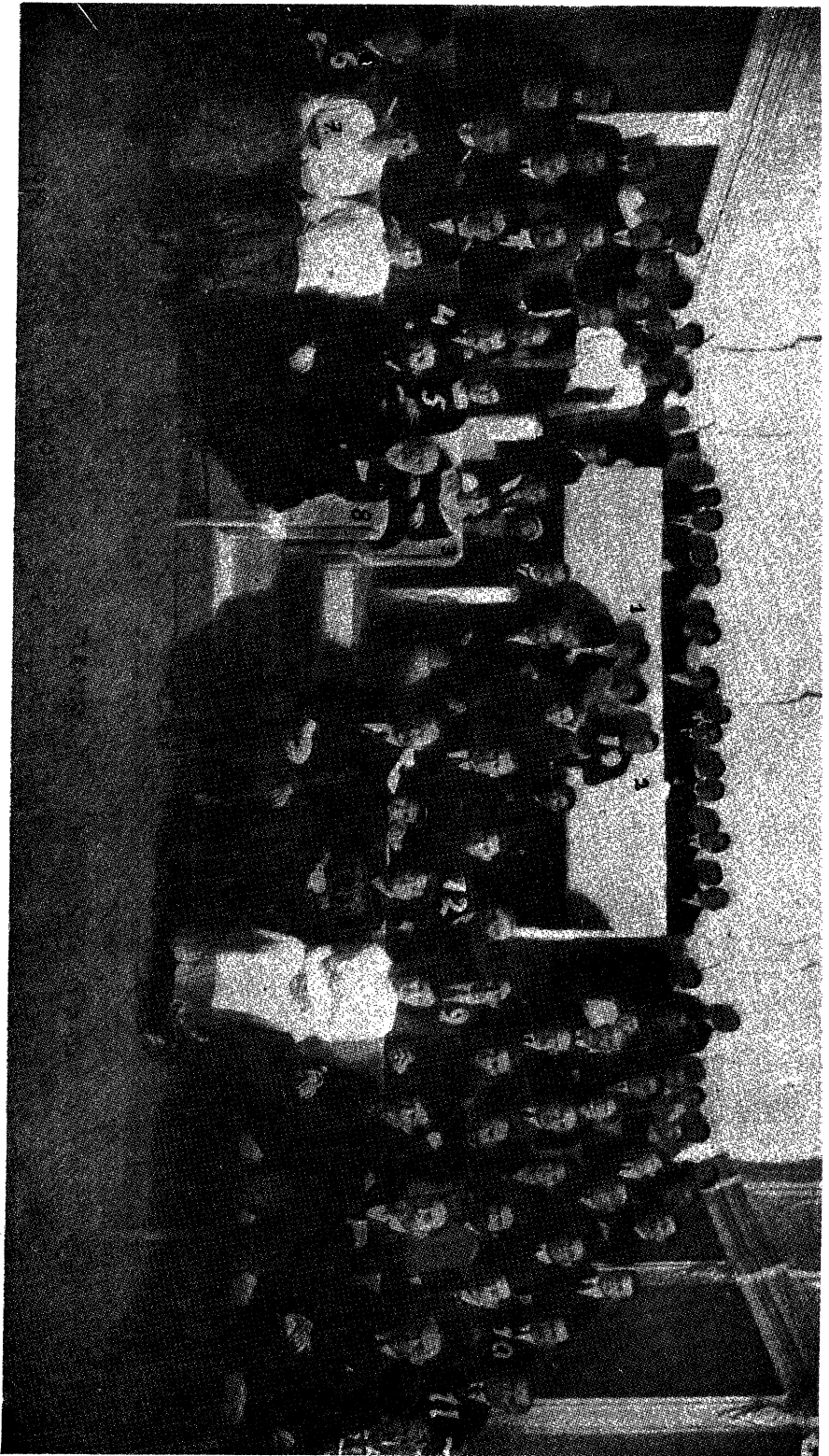

דאָס שפּעטערדיקע לידל, וואָס מיין פעטער האָט אַראָפּגעבראַכט איז געווען:

אוי, פעטער, פעטער פֿון אַמעריקע-לאַנד

שיק מיר דאָלאַרו נאָכאַנאַנד ...

ערשטע פרעסיערע פון "הבימה" 8-טן אקטאבער 1918

1. נאריעוועא מבראנאווא (ריי פרוי פון י. ב. האכטאנגאווא), 2. קולטע שוויי. 3. ד. מוטער פון ג. צמח
 4. 5-6 זיין ברודער לעפון און פרוי 6-7 ש. וועבראמא און פרוי 8. הרב פאזע. 9. חיים גרינבערג. 10. יולי
 פראפעסאר גלאגאלי. 11. 12. "הבימה". 13. פראפעסאר גלאגאלי.

דאָס דאָזיקע לידל מיט מיין גיטארע האָבן אונדז אַלעמען באַגלייט צו דעם „גאַלדענעם“ לאַנד. אָבער ווער פון אונדז האָט דאָן נאָך געהאַט געזען דעם פּראָ-צעס ווי אזוי מען קריגט אַרויס דאָס גאַלד? ! פּריער פליסט פון הייסע קעסלען אַ קאַכעדיקע שוואַרצע בלאָטע; נאַכער הייבט אָן פליסן אַביסעלע באַגלידערטער שמוץ; נאָך דעם קומט אַ געלייטערטע — דורך פייער און פלאַם — אַ גאַלדענע פליסיקייט, דורכגעמישט מיט ערד, און ערשט שפעטער קומט אַרויס ריין, בלענד-דיק, פייערדיק גאַלד! אַט אזוי און נישט אַנדערש אַנטפלעקט זיך אַמעריקע פאַרן עמיגראַנט.

מיר האָבן שוין אַלע געוויסט פון דעם באַרימטן „עליס-איילאַנד“ דורך וועלכן עמיגראַנטן מוזן דורכגיין ביז זיי קומען אַריין קיין ניו-יאָרק. מיר זענען דאָך אָבער ניט געפאָרן ווי עמיגראַנטן — מיר זענען געפאָרן ווי דאָס ערשטע קינסט-לערישע נאַציאָנאַלע טעאַטער! און אויף אונדז האָט שוין געוואַרט נאָנץ יידיש-אַמע-ריקע! הויז דעם האָט דאָך שוין דאָס מאַסקווער קונסט-טעאַטער געהאַט צו דער-ציילן פון זייער טורנע איבער אַמעריקע און זיי האָבן עפעס ניט געבראַכט קיין דערינערונגען פון עליס-איילאַנד; די דערינערונגען האָבן אויך ניט געהאַט די באַליעווטרופע, נישט דער „בלויער פּויגל“. און — דוכט מיר — אויך ניט די גרויסע ווילנער טרופע, וועלכע איז געקומען קיין ניו-יאָרק פאַר אונדז. מיר, אָבער, האָבן זוכה געווען צו פאַרברענגען אויף עליס-איילאַנד די ערשטע 24 שעה. אונדז האָט אַמעריקע באַגעגנט מיט דעם שמוץ, מיט דעם געשטאַנק פון דעם הקדש וואָס האָט געהייסן „קעסל-גאַרדן“.

פאַרוואָס גראָד אונדז און ניט די אַנדערע טרופעס? פאַרוואָס ניט די גרויסע ווילנער טרופע, נאָר די „הבימה“?

אפשר דערפאַר וואָס זיי האָבן ניט געהאַט קיין ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, און אפשר דערפאַר וואָס זיי זענען ניט געווען קיין נאַציאָנאַל טעאַטער וואָס האָט אין איין יאָר צייט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער ניט-יידישער טעאַטער-וועלט. איך מוין, אַז טאַקע נאָר דערפאַר וואָס זיי זענען געקומען אַלס אַ פאַלקס-טעאַטער צום פּאָלק.

מיר זענען אַריין קיין ניו-יאָרק ערב ווינאַכט. ס'איז געווען אַן עסיקע קעלט און דאָס ערשטע וואָס כ'האַב דערזען איז געווען אַ רויט, פאַרפרוירן נעזל און אַ פנים פאַרגאַסן מיט טרערן — מיין קליינע געניע! אַ היץ האָט געשלאָגן פון

חיה לע גר אָבער

איר ציטערדיקן קערפער. איך האָב פאַרנעסן, אַז איך בין געקומען אַלס שווישפּיִ-
לערין, כ'האָב ניט אַ טראַכט נעמאַן פון פרעסע, פון קאַריערע, פון דעם אַלץ וואָס
אַ קינסטלער דאַרף און טראַכט...

דער געראַנגל צווישן קינסטלערין און מענטש, קינסטלערין און פרוי, פאַר-
פאַלגט מיך און דעם קאַמף פיר איך אָן מיין גאַנצן לעבן.

מיין משפּחה האָט מיך אַרומגערינגלט און מיך אַוועקגעפירט אַהיים. די היים
איז געווען אין באַרימטן „קונייאַילאַנד“. מיין פעטער האָט באַשלאָסן, אַז ער
דאַרף מיר געבן דעם ערשטן גרויסן „טהרילל“, ווי ער האָט עס מיר דערקלערט.
ס'הייסט — די ערשטע גרויסע איבערראַשונג, און ער האָט מיך אַריינגעפירט אין
כאַבוויי (אונטערגרונט־באַן) און גראָד 5-6 אַזייגער, ווען ניו־יאָרק טוט אַ שפּיי
אַרונטער טויוונטער מענטשן פון די שעפּער, פון אַפּיסן, פון געשעפּטן. אויף דער
ערשטער סטאַציע בין איך אַרויסגעשפרונגען ווי אַ פּייל פון בויגן און זיי נאָך
מיר. ס'איז ניט געווען קיין „טהרילל“, ס'איז געווען אַ שוידערלעכע דערפאַרונג.
ס'איז אָבער מיר אַליין אומגלויבליעך ווי שנעל איך האָב זיך צוגעוויינט צו דער
שרעקלעכער ערשטער דערפאַרונג מייער, און ווי שנעל כ'האָב אָנגעהויבן איינזען,
אַז איך קען זיך אַמעריקאַניזירן.

די ציכטיקייט און די ליכטיקייט פון דער שטוב פון מיין משפּחה האָט מיך
אַריבערגעטראָגן צוריק אויף אַ צענדליק יאָר. איך בין שוין געווען אָפּגעוויינט פון
היימישער כביבה, פון היימישן „אויוט“ און זיכער שוין לאַנג געהאַט פאַרנעסן
פון אַזאַ צערטלעכקייט, פון אַזאַ מוטערלעכקייט, ווי כ'האָב געקראָגן איצט פון
מיין מומע טייבעלע. איך מוז דאָ זאָגן, אַז מיין מומע טייבעלע איז ניט גלאַט
אַ מומע, ווי מיר אַלע קענען זי; מיין מומע טייבעלע איז באַמת אַ מאַמע. פון
זינט מיין באַבע איז געשטאַרבן איז זי — טייבעלע — געוואָרן פאַר מיר דאָס,
וואָס מיין באַבע איז געווען, — מיט דער גאַנצער זאָרג, מיט דער גאַנצער ליב-
שאַפט און טרוישאַפט. עס האָבן זיך דאָ איצט אויסגעמישט ביטערע טרערן מיט
זיסער פרייד. מיין מומע האָט געוויינט אויף: „כיי וואָלט דאָס דיין מאַמע דער-
לעבט!“ און איך האָב געוויינט אויף די צוועלף פאַר שייך וואָס זענען געווען
אויסגעשטעלט אין מיין געניטשקעס שאַפע. איך בין דאָך געקומען פון אַ לאַנד,
וון מען גייט ממש באַרוועס און דאָ... זי האָט גאַנץ אומשולדיק זיך באַמיט
מיר צו דערקלערן, אַז דאָ אין אַמעריקע אַרבעט מען און אַז מען פאַרדינט קריגט
מען וואָס ס'האַרץ גלוסט, און אַז אין אַמעריקע טוט מען זיך אָן אַזוי „טו מעטש“.

איך האָב ניט פאַרשטאַנען וואָס ס'מיינט „טו מעטש“ און זי האָט זיך ניט גע-
פּוילט צו געבן מיר די ערשטע לעקציע: „אַלין דאַרף זיין צוגעפאַסט; שײך צום
קאָסטיום אָדער קלייד, אַ הוט צו די שײך, הענטשקעס צום טאַש און אַזוי ווייטער
און ווייטער...“ זי האָט אָנגעהויבן פּון אַ לעקציע און אַריבער צו זאַכן ממש.
קיין זאַך וואָס כ'האָב געטראָגן איז ניט געווען „פּאַר אַמעריקאַ“. דאָס ערשטע
וואָס האָט זיי פשוט שאַקירט איז געווען דער רונדער, גרויסער, מענערישער הוט.
דאָס האָב איך געפירט פון בערלין. דאָרט אויפן וואַקזאַל ווען דער צוג האָט זיך
אַ ריר געטאָן אונדז אוועקצופירן צום שיף, האָט אַלעקסאַנדער גראַנאַך אויסגע-
שריגן: „געדענק אַן מיד!“ און האָט אַראָפּגעריסן זיין הוט פון קאָפּ און אַרייַן
געוואָרפן אים אין פענצטער פון וואַגאַן. מיר איז דער עכטער פּילצ'הוט געפּעלן,
אַבער „נאָט פּאַר אַמעריקאַ“...

כ'האָב זיך אויסגערוט און אָנגעזעטיקט זיך מיט היימישער אידייליע און
בין אַרויס קיין ניריָאָרק. די גאַנצע טרופּע האָט מען באַזעצט אין „אַנסאַניאַ“-
האַטעל אויף סאַמע בראָדוויי. פאַר דער צייט וואָס איך בין געווען אויפן אינדזל
„קוני“ האָבן שוין חברים זיך אַרומגערינגלט מיט פּריינט, מיט זשורנאַליסטן און
זשורנאַליסטלעך; ס'איז פשוט געוואָרן אַ געיענ ווער וועמען וועט איבערשטייגן
אין אינטערוויוס. דער הויפּט-צוועק איז נאַטירלעך געווען אַריבערצושטייגן נחום
צמחן. די אַרבעט איז געווען אָנגעפירט פון די עמלעכע מענער, וועלכע האָבן פרע-
טענדירט אויף צמחם „פּאָזיציע“. די קאַמפּאַניע האָט זיך אָנגעהויבן גלייך פון
ריגע און דאָ אין ניריָאָרק האָט מען פשוט פאַרלאָרן די קעפּ. עס איז לייכט אין
ניריָאָרק זיך צו פאַרלירן; דער טעמפּאָ פון ניריָאָרק פאַרכאַפּט דעם אָטעם, דער
ריטם פון ניריָאָרק באַרויבט אייך פון אייער גלייכגעוויכט. עס זענען דאָן געווען
די יאָרן פון אַמעריקעס גרעסטער „פּראָספּעריטי“. די לאַזונג פון אַמעריקע איז
געווען: „האַררי אָפּ“ — שנעל אַרויף! יעדער איינער אין ניריָאָרק האָט זיך גע-
איילט איבערצוויאָגן אַ צווייטן. די „עלעווייטערס“ (אויבערשטע באַנען) האָבן אָן
אַן אויפּהער געקלאַפּט דורך טעג און נעכט; די מאַסע, לויפּנדיק אַרונטער און
אַרויף די סאָבווייס, האָבן אייך ממש געוואָרפן פון איין זייט צו אַ צווייטער; די
טויזנטער מענטשן, וואָס האָבן זיך געאיילט צום און פון טעאָטער, האָבן אייך ווי
מיטגעטראָגן מיט זיך.

אַלע ענגלישע טעאָטערס אין ניריָאָרק ליגן אין איין קוואַרטאַל: צווישן
41סטע און 56סטע גאַסן, — אויף דער וועסט-סאַיד ביז 8טע עוועניו און אויף דער
איסט-סאַיד ביז 5טע עוועניו און בראָדוויי. מאַגנאַטן אין צילינדערס מיט זייערע

ליידים אין גאלד-קליידער און טייערסטע פוטערס פלעגט מען אָפּט טרעפן אין די סאָבווייס פּאַרנדיק אין טעאַטער, ווייל מיטן אויטאָ וואָלטן זיי ניט אָנגעקומען אין צייט.

אויפן ניי־אָנגעקומענעם וואַרפט ניר־יאָרק אַרויף אַ שרעק. מען פילט, אַז דער שטראָם שטויסט אייך אַליץ ווייטער אַוועק, און דער געדאַנק, אַז איר קענט אינגאַנצן מיט דער צייט אַרויסגעשטויסן ווערן מאַכט אייך ממש משוגע. איך האָב אַזוי געפילט. צוויי פּראָזן, וואָס כ'האַב אין די ערשטע טעג אין ניר־יאָרק געהערט, האָבן מיך יאָרן־לאַנג פאַרפּאַלנט. איינע איז: „אַמעריקאַ אייטהער מייקס יו, אָר ברייקס יו“ — אַמעריקע בויט דיך אָדער צעברעכט דיך; און די צווייטע פּראָזע האָט מיר מיין פעטער געזאָגט מיך צו באַרויכן: „הו העז טהי נעים, — העז טהי נעים“ — ווער ס'האַט דעם נאָמען האָט דעם געווינס... און דערביי האָט ער אויסגעדריקט זיין טיפן גלויבן, אַז איך וועל מאַכן „טהי נעים“.

די „הבימה“ האָט אָנגעהויבן אירע גאַסטראָלן אין איינעם פון די ניט גאָר גרויסע בראָדווייער טעאַטערס. איך און זיכער אויך אַנדערע חברים האָבן גע־חלומט, אַז אין אַזאַ צענטער, וווּ טעאַטער בליט אַזוי, וועלן מיר זיכער שטיין דעם גאַנצן סעזאָן, און אפשר נאָך איינעם, און ערשט שפעטער אָנהייבן די פּראָז־ווינץ, ווי עס פירט זיך. אָבער ווי שרעקלעך איז געווען די ווירקלעכקייט! שוין נאָך דער צווייטער פרעמיערע האָבן אָנגעהויבן ווייען קאַלטע ווינטן אין דער קאַסע, זייער שנעל זיך אַריבערגעטראָגן אין טעאַטער און פון דאָרט הינטער די קוליסן. כלויז אַכט וואָכן שפעטער האָט מען שוין געפאַקט די קאַסטנס צו דער טורנע איבער דער פּראָווינץ. ס'האַט געהייסן „טורנע“, אָבער אין דער אמת איז עס געווען בלויז עטלעכע שטעט, וווּ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן באַוויליקט צו קויפן אַ פּאַרשטעלונג. איך האָב דאָן ניט געווסט נאָך, אַז דאָס האָט פשוט גע־הייסן „בענעפיטס“. הימל־שרייענד! אַנשטאָט צו שאַפן געזעלשאַפטן בכדי אויפ־צובויען דאָס טעאַטער, און העלפן עס אין דער ווייטערדיקער עקזיסטענץ, האָט מען געמאַכט אויף אים געשעפט. ס'איז שוין אַריבער צוואַנציג יאָר און איך שוידער נאָך איצט, ווען כ'טראַכט וועגן דער פּאַרשטעלונג אין באַסטאָן. דאָרט האָט דעם „דיבוק“ געקויפט די „הדסה“. זיי האָבן באַדאַרפט באַצאָלן, דוכט מיר, 500 דאָלאַר. פון דאָרט האָבן מיר באַדאַרפט פּאַרן קיין טשיקאַגאָ. דער זאַל איז געווען איבערפולט, דער פּאַרטער, ווי תמיד, באַזעצט פון די פּני... נאָך דער פּאַרשטעלונג זענען אַרויפגעקומען הינטער די קוליסן עטלעכע דאַמען אין „איור־נינגראָנס“ און מענער אין „פּול־דרעסס“ און האָבן געזאָגט צומן, אַז זיי מוזן

צו דער גרויסער וועלט

צאלן מיט 125 דאלאר ווייניקער, ווייל ניט אלץ איז געווען אויספארקויפט און די „עקספענסעס“ גרויס. צמח האָט נאָטירלעך ניט געוואָלט אַקצעפּטירן, האָט זיך אָנגעהויבן דער האַנדל. די גאַנצע טרופּע איז געזעסן אויף די פעק און קאַסטנס. צמח האָט זיך געבעטן ביי דער „קאָמיטע“, אז מיר וועלן פאַרשפּעטיקן דעם צוג און מיר מוזן שוין מאַרגן זיין אין טשיקאַגאָ. די ציוניסטישע הערשאַפטן, אָבער, האָבן לויטן גאַנצן עטיקעט פון „באָן-מאָן“ קאַלטבלוזטיק געוואַרט ביז צמח האָט אונטערגעשריבן די קבלה (מינוס 125 דאלאַר).

אָט אזוי, ביסלעכווייז, האָט מען זיך אָנגעהויבן צו באַקענען מיט יידן אין אַמעריקע.

איז דער נאָרדענער ערד פון יידיש טעאטער און אמעריקע

אָ ווי אומעטום, און איצט ווי תמיד, האָט מיך געצויגן צו אלטע קרובים, אלטע פריינט און סתם צום פאָלק. מען קען נישט האָבן קיין ריכט־טיקן באַגריף פון מענטשן, אז מען זעט ניט זייערע היימען און זיי — אין די היימען. האָב איך אָנגעהויבן מיינע קורצע וויזיטן און מיר דוכט זיך, אז פון די אמעריקאנער היימען האָט זיך אָנגעהויבן מיינ ליבשאַפט צו ניריאָרק. איך רעד וועגן היימען פון קליינבירגער, היימען פון אַרבעטער, פון לערער, פון אָפיס־מענטשן, פון שרייבער, פון טעאטער־מענטשן. אין די אלע קליינע היימען ליגט דער גרויסער פארנעם, די ברייטהארציקייט פון אמעריקע. אפשר האָבן די אמע־דיקאנער אַליין עס ניט געפילט, ווייל אַלץ צו וואָס מען ווערט צוגעוויינט ווערט נאַטירלעך. ס'איז אָבער ווייט ניט נאַטירלעך און נאָרניט פשוט פאַר אַ מענטשן, וועלכער האָט געוויינט אויף אַ „פלאַשטשאַד“ — אויף אַ שטח פון פיר אויף פיר און וועלכער האָט געהאַט פון איין זייט אַ שכן אַ שיכור וואָס פלעגט שלאָגן דאָס ווייב וואָס פלעגט אים ניט צולאָזן צו איר צוועלף־יאָריק מיידל, און פון דער צווייטער זייט אַ פאַרפאַלק - אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך געזידלט מיט די שמור־ציקסטע ווערטער. און דאָס איז אָנגענאַנגען יאָר־אין יאָר־אויס. שוין ניט רעדנ־דיק פון אנדערע אומבאַקוועמלעכקייטן, — האָט מיך די אמעריקאנער היים ממש צענומען. איך האָב לאַנג ניט געקענט קומען צו זיך פון אזא ליכטיקייט אין אַ

חיה לע גראבער

היים! מען קוקט גארניט אויפן זייגער — עס ברענט. דאן די ווארעמקייט! די רייניקייט! נו, און די אמעריקאנער קיך? די עלעקטרישע איינריכטונגען, די אלע מאשינען און מאשינקעלעך, מעסערס און מעסערלעך. די קלייניקייטן, קלייניקייטן וואס אן זיי, איז דאס לעבן געווען אזוי שווער און פינצטער...

אינע פון די ערשטע היימען, וואס כ'האב באזוכט, איז געווען די היים פון מיין ביאליסטאקער מאיר שווארץ. מאיר איז א זון פון שווארצן פון די מאשינען, וועלכער האט געהאט זיין ווארשטאט אויף ליפאוו, אויף דער צווייטער זייט פון דער צערקווע, לעבן ליסן פון די שיך. איך בין נאך געווען גאר יונג און געדענק פונדעסטוועגן, ווי דער מיאוסער בחור האט געפירט א ליבע מיט דער שיינינקער רחלע סלאפאק. זי האט מיר טאקע דא איצט דערמאנט, ווי איך האב זי איין מאל באגלייט פון פאָוועטשינזע ביז דער צערקווע און האב איר פארטרויט דעם סוד פון מינע גרויסע חלומות... מאיר שווארץ איז איצט אין אמעריקע געווען א טעאטער־סופלאָר. און ער איז טאקע געווען דער ערשטער, וועלכער האט מיך באקענט מיט די הינטער־קוליסן פון דער „סעקאנד־עוועניו". פון אים האב איך זיך דערווייט, אז זיי האבן א שטארקע „יוניאן" — אזוי שטארק, אז אפילו דער גרעסטער, דער וועלט־באָרימסטער ארטיסט קען ניט אריין אין דער יוניאן, ביז ער האלט ניט עקזאמען, און עקזאמינירן מוזן אים, ניט נאר א קאלעניע פון גרוי־זע שוישפילער, נאר טאקע די באָריסטקעס אליין אויך. און ער האט מיר אויך דערציילט ווער עס זענען די באָריסטקעס... אָבער אז זיי גיבן אריין א „נאָ" איז פארפאלן! ביזטו אויס שוישפילער, אויס „טאלענט" און די וועלט איז א ליגנער.

איצט, אז איך האב שוין געהאט א באַגריף וועגן די יידישע טעאטערס, האב איך אָנגעהויבן זיך צו באַקענען מיטן טעאטער גופא און מיט די שוישפילער.

וועגן מאָריס שווארצן און זיין קונסט־טעאטער האט אונדו שוין דערציילט מאַנסטאָמין סערגיעוויטש סטאַניסלאָוסקי און גערעדט האט ער וועגן דעם מיט גרויס באַגייסטערונג. עס איז געווען פון וואָס באַגייסטערט צו ווערן! עס איז דאן געווען דער גלאַנץ־פּעריאָד פון דעם קונסט־טעאטער. עס האט זיך אן עפן געטאן דער פאַרהאַנג, האָבן א לויכט געמאָן די דעקאָראַציעס פון ברוך אַראַנסאָן; עס האט א קלונג געטאָן מוויק פון יוסף אַבראַן און עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַנטפּלעקן פאַר אייך יידישע שוישפילער! עס האט א גלאַנץ געמאָן, אין גאָר ניט קיין הויפּט־ראַלע, צילי אַדלער — וואָס פאַראַ הומאַר, וואָס פאַראַ אויגן,

„מבול“ — דריטער אַקט
פון רעכטס: בענאָ שניידער, וויניאַר, ד. איטקין, ס. פרודקין, ח. גראָבער,
רייקו בן־ארי; אויבן: ד. פּרידלאַנד.

דױפֿל טאַלענט אין יעדער באַװעגונג! דאַן האָט פֿלוצלונג דער גאַנצער זאַל אַ שטורעם געטאַן אין אַן אַפֿלאַוז. ס'איז נאָך קיינער ניט געװען אויף דער בינע, בלױז אַ שטימע פֿון הינטער די קוליסן האָט זיך דערהערט און ס'איז אַרױסגע־קומען אַ יידענע — אַ יידענע װאָס האַנדלט מיט גענזן. האָט זי גערעדט — פֿשוט גערעדט און מיר האָט זיך געדוכט, אַז די גאַנצע בינע איז איין גרויסער מאַרק פֿון גענזן, װאָס גראַגערן, גראַגערן, שרייען איבער די קױפֿערס, די פֿאַר־קױפֿערס, ראַנגלען זיך אונטערן חלף... דאָס האָט געשפּילט די גרויסע, אַלטע ייִנע אַבראַמאָװיטש. גאָט מיינער װי אוממיטלכאַר, װי טאַלאַנטפֿול — װי גרויס! ! נאָך דעם האָב איך דערזען איזידאָר קעשיר — דעם לייב! איזידאָר קעשיר האָט געהאַט לאַנגזאַמע, שװערע באַװעגונגען און אַן אינערלעכן טעמפּעראַמענט. אַז ער פֿלעגט גיין אויף דער בינע, האָט איר געהאַט דעם איינדרוק, אַז ער גייט ניט פֿאַרויס, נאָר ערגעץ אין דער טיף און זיין שטימע האָט געהאַט אַזאַ װיבראַציע, זױ זי װאָלט געקומען צו אונדז פֿון די טיפּסטע טיפּענישן ערגעץ װוּ. זיין רעדן איז תמיד געװען דורכגעשניטן מיט אַ מין ברומ־סם... װי פֿון אַ לייב ממש. מיך האָט איזידאָר קעשיר דערגרייכט ביז צום סאַמע האַרץ. נאָך אַ קערנדיקע, טאַל־לאַנטפֿולע כאַראַקטער־שױשפּילערין מיט אַ פיגור און מיט אַ קאָפּ פֿון אַ „גראַנד־דאָם“ איז געװען חנה אַפֿעל. װאָס פֿאַראַ פֿרייקייט אויף דער בינע, װאָס פֿאַראַ לייכטיקייט אין איבערגאַנג פֿון ערנסט צו הומאָר!

דאָס איז דאַן געװען דער אַנסאַמבל פֿון קונסט־טעאַטער.

אויף דער סעקאָנד־עװענווי האָב, אָבער, דאַן געשפּילט פינף טעאַטערס. די קליי־גע מאַלי פּיקאַן — אין גרויסן „סעקאָנד־עװענווי־טעאַטער“ — האָט געשפּילט פֿאַר אַ טױזנט־קעפּיקן עולם. זי איז דאַן געװען די איינציקע אָפּערעטן־שױשפּילערין. מאַלי איז ניט פֿון דעם טיפּ אָפּערעטן־שױשפּילערינס, װאָס מען איז געװוינט צו זען. זי איז גיט װיבלעך, זי האָט ניט די עלעגאַנץ פֿון אַ פֿרוי, זי האָט ניט דעם „סעקס־אַפּיל“, — זי האָט ניט דאָס אַלץ, װאָס ס'האַט געהאַט קלאַראַ יאָנג אָדער די באַרימטע רו־סישע פֿאַטאַפּטישאַ. מאַלי האָט אָבער געלאַנצט מיט איר אייגענעם „איך“. זי האָט דאַן געשפּילט „די מאַמעלע“ װאָס ס'האַט פֿאַר איר אָנגעשריבן טאַקע מיין פֿריינט מאיר שװאַרץ. האָב איך שױן מער קיינמאָל ניט געזען ביי איר אַזאַ װונדערלעך צוגעפאַסטע ראַלע, װי „די מאַמעלע“ איז פֿאַר איר געװען. מאיר שװאַרץ האָט אַרױסגעבראַכט אַלע אייגנשאַפטן װאָס מאַלי האָט אין זיך פֿאַר־מאַנט: נאַװױטעט, גוטסקייט, קלוגשאַפט, אַ מין פֿאַראַנטװאָרטלעכקייט פֿון װעל־כער אַ קינד װערט אַזױ רירנד. עס זענען דאָ שױשפּילער, װעלכע האַלטן, אַז

חיהלע גראָבער

אָפּערעטע איז ניט קיין קונסט, ס'זענען אויך דאָ צושויער אַזעלכע. דאָס האָט
ניט סטאַניסלאָווסקי, ניט וואַכטאַנגאָוו קיינמאָל ניט געזאָגט. יעדער צווייג פון
קונסט איז קונסט, ווען מען שפּילט עס טאַלאַנטפול, און די קליינע מאַלי האָט
געהאַט גרויס טאַלענט און אויך אינטעליגענץ און שולע.

אין „נעשאַנעל“ טעאַטער האָט דאָן געשפּילט סאַמועל גאָלדענבורג. ער איז
געווען דער עכטער טיפּ פון אַ ליבהאָבער, אַ העלד. ער האָט געהאַט אַ פּירשט-
לעכע פיגור; אַ שיינעם קאָפּ און אַ פּאַר אויגן וואָס, אַז זיי האָבן בלוז אַ קוק
געמאָן אויף אַ פּרוי איז געווען פאַרזיכערט זיין זיג... חוץ דעם האָט ער געהאַט
אַ ווייכע, מוזיקאַלישע שטימע און ער איז דאָן געווען דער ליבלינג פון פּובליקום.

יידיש אַמעריקע האָט אין יענע יאָרן געהאַט ניט בלוז די פינף טעאַטערס
אויף דער „עוועניו“. עס זענען געווען דאָן עלף טעאַטערס איבער ניו-יאָרק, ברוק-
לין, בראַנזוויל און בראַנקס. עס איז געווען אַ מאַקס-גייבל-טעאַטער אויף דער
באַרעי — אין דעם סאַמע געדיכטן פון דער אָרעמקייט און געפּאַלנקייט. אָבער
אין דעם טעאַטער האָט געשפּילט שונד-פּיעסן דישעני גאָלדשטיין. איך וועל קיינ-
מאָל ניט פאַרגעסן ווי מיר — אַ גרויסע גרופּע פון אונדזערע בעסטע שוישפּילער
— זענען געזעסן אין טעאַטער און זיך באַגאַסן מיט טרערן. אונדזערע מענער
האָבן געווינט. איך וועל אויך ניט פאַרגעסן אין וואָס פאַראַ טראַנס דזשעני איז
געווען, ווען מיר זענען אַריין צו איר בעתן אַנטראַקט:

— עס איז פאַר מיר אַ געוואַלדיקע אויפּרעגונג, וואָס אייערע שוישפּילער
זענען געקומען אַהער מיך זען. איר ווייסט איך שפּיל „שונד“, „שונד“! אָבער
דאָס פאַרקויף איך...

פונקט אַזוי ערלעך ווי דזשעני גאָלדשטיין האָט גערעדט, האָט זי געשפּילט...
עס איז אַ גליק פאַר די שוישפּילער, וועלכע קענען זיך אַליין געפינען. מען
טראַכט ניט אויס, אַז מען דאַרף שפּילן ליבהאָבערינס, ווען מען איז געבוירן אַ
מאַמע; מען גייט ניט אויף וועגן פון גרויסער טראַגעדיע, ווען מען האָט די אייגנ-
שאַפט פאַר לייכטער דראַמע. מען שפּילט זיך און מען נוצט אויס אַלע איר-
גענע מיטלען. אַט אַזוי זענען אויסגעוואַקסן די גרויסע אַמעריקאַנער שוישפּילער
אונדזערע.

דער גרעסטער קאָמיקער איז אין אַמעריקע דאָן געווען לודוויג זאַץ. איך האָב

שוין דאן געהאט געזען דעם גרויסן רוסישן קאמיקער מיכאיל טשעכאוו; כ'האָב שוין באַווונדערט דעם דייטשישן קאמיקער פּאַללענברג, — איך בין אָבער גע-
וואָרן אָנגעפילט מיט אַ מין פּרייד, ווען כ'האָב דערהערט זאַצן! ... מיר דוכט זיך, אַז דער סוד פון זיין דערפאַלג איז געווען ניט נאָר זיין גרויסער טאַלענט, ניט נאָר זיין אויסערגעוויינלעכער הומאָר, אויך ניט זיין מוזיקאַלישקייט, פּלאַס-
טישקייט — ניט בלויז דאָס — עס איז געווען ביי אים אַזאַ אינטימיטעט, אַזאַ וואַרעמקייט וואָס פּלעגט אייך אָנפילן מיט דער גרעסטער פּרייד וואָס טעאַטער קען געבן. איך בין אַרומגעלאָפּן איבער די אַלע טעאַטערס ניט אויס נייגעריקייט, נאָר זעענדיק אַנדערע שוישפּילער קען מען אויסגעפינען וואָס עס פּעלט דיר אַליין. און דאָס ערשטע וואָס כ'האָב אויסגעפונען איז: אַז עס פּעלט אונדז די געוואַל-
דיקע טעכניק. און טעכניק אַרבעט זיך אויס נאָר אין שפּילן. אין שפּילן פּאַרשי-
דענע פּיעסן, פּאַרשידענע ראָלן. טעאַטער באַשטייט, אָבער, ניט בלויז פון אַקט-
טיאָר — ווי גרויס ער זאָל ניט זיין. טעאַטער באַשטייט פון אַקטיאָר און פּובלי-
קום. אַ פּובליקום וואָס פּאַרשטייט און רעאַגירט אויף יעדן וואָרט. אַקטיאָרן אין ניויאָרק האָבן דאָן געשפּילט יעדע נאַכט, — שבת און זונטיק צוויי מאָל אַ טאָג. שוישפּיל איז אַריין אין זייער בלוט. טעאַטער איז געוואָרן זייער הייס. האָבן טאַקע די ברעטער געברענגט אונטער זייערע פּיס!

דער פארהאנג פאלט...

וגדו האָט געפעלט אַ סך פֿון דעם וואָס די אַמעריקאַנער שוישפּילער האָבן געהאַט, אָבער וואָס זיי האָבן ניט געהאַט איז געווען — אַ טעאַטער! אַפּילו דאָס מאָריס שוואַרצ, „קונסט־טעאַטער“ איז ניט געווען דאָס, וואָס סטאַניסלאַווסקי האָט אַנטוויקלט און וואָס אַנדערע און אויך מיר האָבן נאָכגעפּאָלגט. מאָריס שוואַרצ טעאַטער איז געווען אַ געשעפּט־אונטערנעמונג פֿון אַן אַקטיאָר וואָס האָט אויך פאַרמאָגט גרויסע אַדמיניסטראַטיווע פעיקייטן. שוישפּילער זענען אַנגאַזשירט גע־וואָרן פאַרן סעזאָן. אין יענעם יאָר האָט אויך יעקב בן־עמי אָרגאַניזירט אַ קינסט־לע־גרוּפּע וואָס האָט געשפּילט ליטעראַרישע פּיעסן, — ס'איז אָבער אַלץ ניט געווען קיין טעאַטער מיט דער גרויסער אידעע צו אַנטוויקלען און דערציען אַ קול־טורעלן צושויער — צו קעמפּן און באַקעמפּן דעם שונד אין וועלכן עס זענען געזונקען אַזוי פּיל טאַלאַנטפולע שוישפּילער. מיר, אָבער, האָבן יאָ פאַרמאָגט אַ טעאַטער. מיר האָבן פאַרמאָגט אַן אויסגעשולטן אַנסאַמבל; אַ שולע, וועלכע מיר האָבן געקראָגן פֿון וואַכטאַנגאַוון און פֿון סטאַניסלאַווסקין. אונדזער כּוח איז גע־ווען אין דעם, וואָס די „הבימה“ האָט פאַרמאָגט גאַנצקייט, פּולקייט און גרויסע אידעע. אָבער ניט אַלע שוישפּילער זעען און הערן גוט אַ צווייטן שוישפּילער. די מערסטע פֿון אונדז זעען און הערן בלויז זיך אַליין. איך וועל קיינמאָל ניט פאַר־געסן דעם פּרעכטיקן באַנקעט וואָס די גרויסע ניר־יאָרקער שוישפּילער האָבן לכּבּוד

חיה לע גראבער

אונדז געגעבן און די רעדע וואָס איינער פון די צווייטראַנגניקע „הבימה“־שווישפּיר לער האָט געהאַלטן. . . ווי אזוי ער האָט גערעדט צו זיי וועגן דעם, אַז זיי דאַרפן טומען צו אונדז זיך לערנען. . . ווען איך וואָלט דאַן פאַרמאָגט איין פּראָצענט פון דער געוואַנטקייט זיינער, וואָלט איך אויפגעשטאַנען און כ'וואָלט זיך אַנטשול־דיקט פאַר די עלטערע חברים פון. יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. ס'האָט מיך געהויבן פון פּלאַץ, אָבער כ'האָב ניט געהאַט דעם מוט נאָך דאַן צו רעדן. אָט די דאָזיקע איינבילדונג האָט אויך דערפירט צו דער טראַגישער שפּאַלטונג פון דער „הבימה“.

אַ סך פון אונדז האָבן געגלויבט אין דעם, אַז וווּ זיי שטויען, דאָרט איז די „הבימה“. אַמשטאַרקסטן האָבן געגלויבט אין דעם די יינגסטע — די גרופע וואָס האָט אונטערשטיצט נ. צמחן און וועלכע איז מיט אים מיטגעגאַנגען.

צום ענדע פון אונדזער סעזאָן אין ניריאָרק — פיר חדשים נאָך דעם ווי מיר האָבן דאָרט אָנגעהויבן שפּילן — האָט זיך דער „הבימה“־קאָלעקטיוו אָפּ־ציעל צעטיילט אויף צוויי גרופן. איינע איז באַשטאַנען פון דער מערהייט מיט די עלטערע שוין אָנערקענטע שווישפּילער, און די צווייטע — פון אַ קליינער גרופע יינגערע און שוואַכערע שווישפּילער, מיט דער אויסנאַמע פון אַ צוויי־דריי. נחום צמח האָט עס באַשלאָסן מיט דער לעצטער גרופע אָנצוהויבן צו בויען אַ צווייטע „הבימה“. נאָט מיינער! וואָס פאַר אַ שגעון! די געשיכטע פון דעם יונגן טעאַ־טער האָט זיך שוין דאַן געצויגן כמעט צוויי צענדליק יאָר. נ. צמח האָט דאָך דעם זלום מיטגעטראָגן פון זיין פריסטער יוגנט אָן; ער האָט שוין דורכגעלעבט דעם זויטיק פון דעם ערשטן גרויסן דורכפאַל ביים ווינער קאָנגרעס; די אַלע שווע־דיקייטן פון די ערשטע יאָרן אין מאַסקווע. נ. צמח האָט דאָך ניט געבויט די „הבימה“ ווי אַ מענעדזשער טוט עס פאַר געשעפט; עס איז דאָך געבויט געוואָרן מיט דער אידעע צו ווערן דער טעמפל פון קונסט. דער ענטזויאַזם מיט וועלכן וואַכטאַנגאָוו האָט אָנגעהויבן די אַרבעט. מיט אונדז איז געווען נאָר אַ ראַנק דער גרויסער אידעע וואָס נ. צמח האָט פאַר אים מיט אזוי פיל פּאַטאָס און גלויבן געשילדערט. וואַכטאַנגאָוו איז ניט געווען פאַראינטערעסירט אין נאָר איינער אַ גרו־פע וואָס וויל לערנען טעאַטער־קונסט. . . אזעלכע גרופעס זענען געווען דאַן אין מאַסקווע אין די צענדליקער און וואַכטאַנגאָוו איז שוין דאַן געווען דער איינצי־קער גרויסער לערער צו וועמען אַלע האָבן זיך געצויגן! ער האָט זיך אָבער אריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט מיט אונדז מיט לייב און לעבן! זיין אידעע איז געווען אויסצובילדן נישט נאָר דעם איינצלנעם אַקטיאָר, נאָר דאָס גאַנצע טעאַטער.

ער האָט אונדז געלערנט ניט בלויז טעאָטער־קונסט, נאָר אויך געלערנט ווי אזוי טעאָטער צו בויען. אַלץ וואָס געהערט צום בנין און צו דער בינע דאַרף געמאַכט ווערן מיט אייגענע כוחות — מיט אייגענע הענט. ער איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז דעם ערשטן בינע־פּאַרהאַנג זאָלן מיר — די נאַנצע גרופּע — נייען אַליין. וויפּל נעכט זענען פּאַרגאַנגען אין דער הייליקער אַרבעט! וויפּל טרויערן זענען אַריינגענייט געוואָרן מיט יעדן שטאָך פון דער נאָדל! וויפּל לידער זענען אַריינגעזונגען געוואָרן אין יעדן פעלדעלע! מען האָט ממש זיך אַריינגעוועבט אין די טיכער פון יענעם פּאַרהאַנג!

וויפּל לידן האָט מען דורכגעווייטיקט ווען מען האָט דעם פּאַרהאַנג געעפּנט פאַר צען, פאַר אַכט און אַפילו פאַר זעקס מענטשן אין זאַל. וויפּל פּרייד האָט דער פּאַרהאַנג געבראַכט ווען ער האָט זיך אָן עפּן געטאָן מיטן גרעסטן ספּעקטאַקל דאַן אין מאַסקווע — דער „ריבוק“! עס האָבן באַדאַרפט זיין ספּעציעלע דעמאָ־נישע, שוואַרצע כוחות, בכדי אזא הייליקן בנין צו צעשמערן!! און ווי שרעקלעך איז צוצווען ווי אזא בנין פאלט!... אַלץ אין אייך רופט צו הילף און איר זענט אזוי טראַגיש היפּלאָן צו באַקעמפּן די סטיכיע.

צו צוויי פּאַרזאַמלונגען האָב איך דאַן געקראָגן די איינלאָדונג: די ערשטע איז געווען ביי נ. צמחן מיט זיין גרופּע, און די צווייטע — באַלד אויף מאָרגן — פון דער צווייטער גרופּע. ס'איז געווען קלאָר, אַז דער קאַמף איז געענדיקט און אַז ס'איז ניטאָ קיין מיטל וואָס וואָלט געקענט בייטן די סיטואַציע; אָבער עס האָט זיך אזוי שטאַרק געוואַלט גלייבן! און די אומרויקייט האָט געצוונגען כאַמט עפעס צו טאָן. איך האָב געפילט, אַז די חברים, וועלכע גיבן צו צמחן מוט אַוועק צוגיין פון זיין אייגענעם טעאָטער, באַגייען דאָס גרעסטע פּאַרברעכן; איך האָב געפילט, אַז אַ סך פון דעם, וואָס נ. צמח פלעגט זאָגן די, וועלכע האָבן אין די ערשטע יאָרן געוואַלט פּאַרלאָזן די „הבימה“, מוז מען איצט דערמאָנען אים אַליין. איך האָב געפילט פאַר מיין פליכט צו זאָגן נ. צ., אַז אויב אַפילו איך וועל פאַר בלייבן אין ניר־יאָרק, וועל איך אונטער קיינע אומשטענדן ניט גיין מיט אים. איך וועל קיינמאָל ניט פּאַרנעסן צמחם אויסערלעכע רויקייט און זיינע פיבערהאַפטע אויגן וואָס האָבן גערעדט מער, ווי ער איז ווען ניט איז אימשטאַנד געווען צו רעדן; איך געדענק ווי זיי האָבן אַ בליץ געטאָן, ווען כ'האָב אים געזאָגט, אַז אין אַ קורצן לעבן קען מען אויפבויען בלויז איין גרויסע זאַך. איך געדענק ניט נ. צ. זאָל האָבן אויסגערעדט איין וואָרט פאַר דער כמעט פולער שעה וואָס איך בין דאָרט געווען. איך בין אַוועק מיטן געפיל, אַז ווען נאָך אימיצער פון די ערשטע

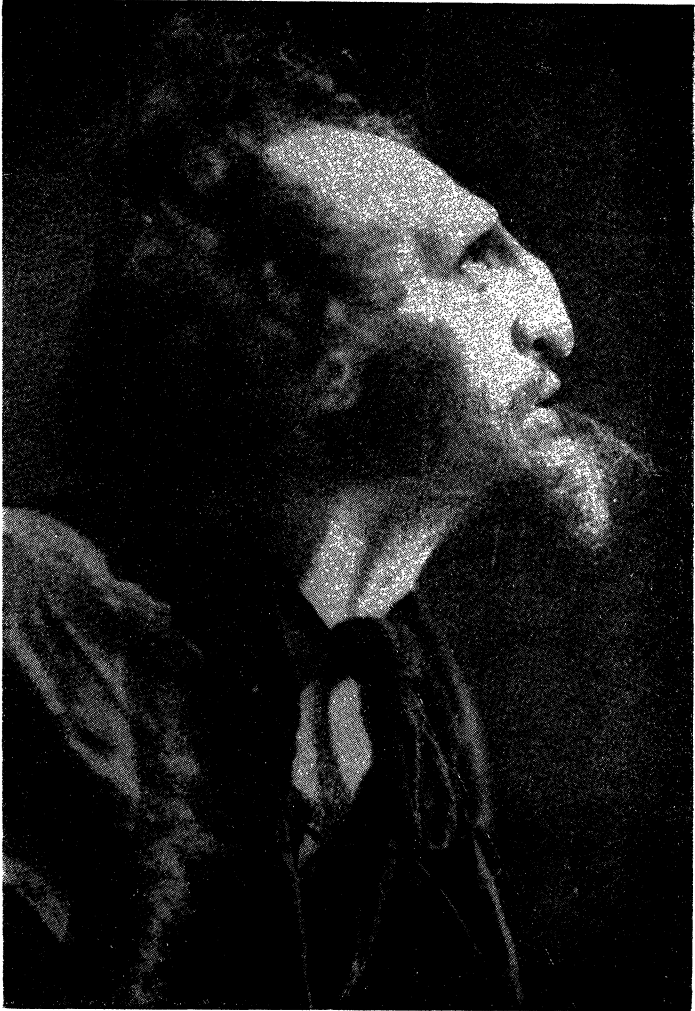
חיהלע גראבער

אלטע חברים וואָלטן גערעדט אזוי, ווי איך האָב צו אים גערעדט, וואָלט מען
אין אים געבראַכן די עקשנות וואָס האָט אים באַהערשט; אָבער קיינער איז ניט
געקומען, ווייל קיינער האָט ניט געוואָלט...

צו דער צווייטער פאַרזאַמלונג בין איך געגאַנגען צו געפינען זיך אַליין, צו
דערהערן דעם אָפּקלאַנג פון אמת און גלויבן אין מיין אייגן האַרץ. כ'האַב ניט
געחאַט דעם מינדעסטן געפיל פון פאַראורטייל און דער געפיל פון שנאה איז מיר
איבערהויפּט פרעמד! ביים אַריינגאַנג האָט געוואַרט מיין חבר דוד איטקין, וועל-
כער איז צוגעלאָפּן און אַ פרעג געטאָן: „חיהלע דו פאַרסט מיט?“ איך האָב
געוואָסט, אז אָן מיין באַשלוס הענגט אָפּ זיינער, אָבער כ'האַב ערלעך געענטפּערט,
אז כ'ווייס נאָך ניט. איך בין אַ פרידלעכע אַרײַן אין צימער וואָס איז געווען אַנ-
געפילט מיט דינאַמיט! ... עס האָבן זיך ווי אַ האַגל אַ שאַט געטאָן אויף מיר
באַשולדיקונגען, זידלערייען: ווי וואָג איך צו קומען צו זיי נאָך דעם, ווי כ'בין
געווען געכטן ביי צמחן! מען וויל ניט רעדן וועגן קיין זאַך אין מיין קעגנוואַרט...
עס זענען געפלויען פּראַזן „שפיאָנירן“... איך בין געקומען אויסשפיאָנירן און
אַריבערטראָגן צו צמחן אַלץ וואָס כ'וועל דאָ הערן. מען פּאָדערט איך זאָל פאַר-
לאָזן די פאַרזאַמלונג... די איינציקע, וועלכע איז אויפגעשפרונגען איז געווען
חנה ראָווינאַ. זי האָט געזאָגט, אז זי שעמט זיך פאַר די, וועלכע האָבן אזוי גע-
רעדט צו מיר... אז איך בין איינע פון זייערע בעסטע שווישפּילערײַנס... אז מען
דאַרף מיך. זי האָט געזאָגט, אז זי ווייס אפילו ניט פאַרוואָס זי שפּילט און איך
ניט... ס'איז געווען צום ערשטן מאָל פאַר אונדזערע צען יאָר אַרבעט, וואָס חנה
ראָווינאַ האָט אַרויסגעוויזן אַזאַ גרויסמוטיקייט! וואָלטן די ווערטער אָפּגעקלונגען
אין אַ פרידלעכער אַטמאָספּער, וואָלט מיין גורל געווען באַשטימט און איך וואָלט
אָוועק מיט זיי. אָבער אירע רייד האָבן ניט געפונען קיין אָפּקלאַנג אפילו אין די
הערצער פון די, וועלכע האָבן, מיט אַ קורצער צייט שפּעטער, אויף פאַרשירענע
אופנים פאַרראַטן די „הבימה“... אירע ווערטער זענען ערגעץ וווּ איינגעזונקען
געוואָרן! און איך האָב דערפילט אַזויפיל שנאה, אַזויפיל אומצוטרוי, אַזויפיל
אינטריגע!! איך בין אין יענעם הייסן טאָג אַרומגעגאַנגען אַ דורכגענומענע מיט
אַ ביטערער קעלט! אַ קעלט פון אַ פּוסטקייט! כ'האַב פאַרלוירן דעם גלויבן!

* * *

אין אונטערשטן דעק פון דריטן קלאַס, אין אָנגעברענטע און געשטיקטע קאָ-
רידאָרן, האָב איך זיך געזענגט מיט מיינע צוויי ליכסטע, אָוועקפאַרנדיקע חברים —

נחום צמח אין דער ראָל פון נביא אין „יהודי הנוצח" פון ד. פינסקי.

חנה ראָווינאָ און אַהרון מעסקין. צוזאַמען מיט מיר איז געווען מיין פריינט און חבר ד. איטקין, א פריינט פון איינער פון די שוישפילערינס — י. לאַנדאָ, און מרדכי דאַנציס — א גוטער פריינט פון דער „הבימה“. מיר זענען נאָך האַלבער-נאַכט געגאַנגען איבער די גאַסן פון דער איסט סייד, יעדער איינער פאַרטיפט אין זיינע אייגענע געדאַנקען. עס האָט שוין אָנגעהויבן טאַגן ווען מיר זענען אַרײַן אין ציר מער צו י. ל. איך האָב אַראָפּגעוואָרפן די שײך און זיך איינגענורעט אין ווינקל פון אַ סאַפּע. מיר זענען אָפּגעזעסן דאָרט פון צוויי פאַרטאַג בײַן ניין אינדערפרי. אין די פרימאָרגן-שעהן איילן זיך די מיליאָנען ניר-יאָרקער צו פאַבריקן, צו אָפּיסן, צו שולעס און בענק, — איך בין לאַנגזאַם געגאַנגען אָן אַ ווהין און אָן אַ „צו וואָס“...

די זיבן שעה וואָס כ'בין אָפּגעזעסן בײַ י. ל. זענען פאַרבליבן ווי אַ סימבאָל פון אַ שבעה וואָס כ'בין אָפּגעזעסן נאָך מיינע ערשטע, יונגע, שעפּערישע צען יאָר!

דער טעמפּאָ פון ניר-יאָרק וועקט אייך, דער ריטם פון ניר-יאָרק פילט אָן די לופט מיט אַ מין וויבראַציע וואָס רעגט אייער פאַנטאַזיע. מיר דוכט זיך, אַז אין ערנעץ אין דער וועלט איז דער מענטש ניט אַזוי שעפּעריש ווי אין ניר-יאָרק; ניר יאָרק אַנטדעקט אין אייך פאַרבאַרגענע כוחות און דעקט אויף פאַר אייך מעגלעכ-קייטן אָן אַ סוף. עס האָט מיר ניט גענומען לאַנג אויסצוקלייבן מיינע פריינט און אויסצוגעפינען מיינע לערער, און כ'האָב זיך אָנגעהויבן גרייטן צו מיין וועג אַליין.

אינה אלם

א י נ ה א ל ט

זייט

5	אריינפיר
7	קאפ. 1. שטאם און וואַרצלען
13	קאפ. 2. מיין היים
21	קאפ. 3. מיין באבע טויבעריווע
27	קאפ. 4. דאָס ערשטע טעאטער. — פעטער קלמן
35	קאפ. 5. מיין מומע טייבעלע. — אונדזערע שכנים
43	קאפ. 6. פריינט פון די קינדער־יאָרן
53	קאפ. 7. ביאָליסטאָקער פּאָגראָם
59	קאפ. 8. מיין שמעטל לילייטשיצי
67	קאפ. 9. אויסלאַנד. — מען אַנטדעקט מיך
73	קאפ. 10. אין נימנאָזיע. — יאָר 1914
77	קאפ. 11. איך וויל ווערן אַ קראַנקשוועסטער. — קיין כאַרקאָוו
81	קאפ. 12. אַ חלום. — ביי מיין מאמעס בעט
87	קאפ. 13. די שמערקאָוויטשעס. — פּרילינג 1917
95	קאפ. 14. נחום צמח — דער גרינדער און נייטיקער פירער פון דער „הבימה“
103	קאפ. 15. מיינע ערשטע טריט אין דער „הבימה“
109	קאפ. 16. יעוונעני באַגראַטיאָנאָויטש וואַכטאַנגאָוו
115	קאפ. 17. ראשעל סטאַראַביניעץ

- קאפ. 18. שושנה אביבית. — מרים עליצאס. — בנימין
- 121 — — — — — דוד איטקין
- קאפ. 19. „נשה בראשית“ — — — — —
- 129 — — — — —
- קאפ. 20. יוגנט ווערט אומרויק... — — — — —
- 133 — — — — —
- קאפ. 21. דורך פולווער און בלוט — — — — —
- 139 — — — — —
- קאפ. 22. לעגאטאָ און סטאקאטאָ — — — — —
- 147 — — — — —
- קאפ. 23. יולי ענגעל. — מ. פ. גנעסין — — — — —
- 151 — — — — —
- קאפ. 24. אַ ווינטער מיט קאָנסטאַנטין סערגעיעוויטש סטאַ-
ניסלאָוסקי — — — — —
- 157 — — — — —
- קאפ. 25. די לעצטע טעג פון יעוונעני באַגראַטיאָנאָוויטש
וואַכטאַנגאָוו — — — — —
- 161 — — — — —
- קאפ. 26. מיין גרויסע פרעמיערע — — — — —
- 165 — — — — —
- קאפ. 27. טריומף-צוג פון דער „הבימה“ — — — — —
- 171 — — — — —
- קאפ. 28. פּרילינג און יוגנט — — — — —
- 179 — — — — —
- קאפ. 29. אויף דער גרויסער אייראָפּעישער בינע... — — — — —
- 183 — — — — —
- קאפ. 30. פּאַריז — ניו־יאָרק — — — — —
- 189 — — — — —
- קאפ. 31. אין דער גאָלדענער עראַ פון יידיש טעאַטער אין
אַמעריקע — — — — —
- 199 — — — — —
- קאפ. 32. דער פאָרהאַנג פאַלט... — — — — —
- 205 — — — — —

Este libro se terminó de imprimir el
día 7 de octubre de 1952, en los
Talleres Gráficos OPTIMUS S. R. L.,
Valentín Gómez 2715-19 - Bs. Aires

